RÉVAY JÓZSEF

SÉTÁK A RÓMAI MAGYARORSZÁGON

M
145527

S C
DACIA

SÉTÁK
A RÓMAI MAGYARORSZÁGON

RÉVAY JÓZSEF

SÉTÁK A RÓMAI MAGYARORSZÁGON

115 KÉPPEL ÉS 2 TÉRKÉPPEL

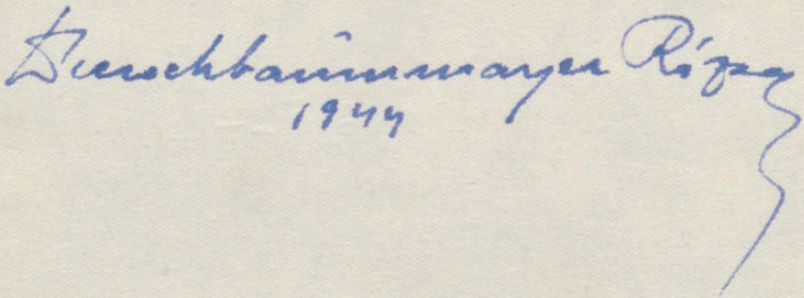

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

RÉVAY JÓZSEF MŰVEI

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSÁBAN:

RAEVIUS EZREDES UTAZÁSA

PETRONIUS ÉS KORA

MEGTANULOK LATINUL (2. kiadás)

A FRANKLIN—PARTHENON KIADÁSÁBAN:

ÓKORI ÍRÓ — MAI OLVASÓ

R 2

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

M 146.527

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V220-2914/1965

R 1965

7972. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Könyvem ötlete már azóta kísértett bennem, hogy ifjú éveimben repeső gyönyörűséggel olvastam és élveztem Boissier könyveit *(Promenades archéologiques: Rome et Pompéi. — Nouvelles promenades archéologiques: Horace et Virgile)*. Bizonyára a francia szellem ragyogása és a stílus világossága ragadott el ezekben az írásokban, amelyek a tudomány előkelő és művészi népszerűsítésének örök mintaképei maradnak. Évtizedekig senki sem tudta megközelíteni ezt a francia eszményt, míg végre a közelmúlt években a latin szellem egy másik kitűnő képviselője, Amedeo Maiuri, a *Passeggiate Campane* és a *Breviario di Capri* lenyűgöző köteteiben túlhaladta Boissier művészetét is; új műfajt teremtett, a «peripatétikus archeologia» műfaját. Boissier csak átvitt értelemben «sétál», Maiuri valósággal végigjárja olvasójával Campania római emlékhelyeit, sőt nemcsak a térben «sétál» velük, hanem az időben is: visszaviszi őket az ókorba, amely így már nem kívülről szemlélt tárgy vagy tantárgy, sőt nem is régiségtan, hanem mély és maradandó élménye mindenkinek, aki Maiurival, az archeologia költőjével és művészével járja az elsüllyedt ókor néma rommezőit. Mert ez az archeologus nemcsak tudós, hanem költő és rajongó is és valami rejtelmes *evocatio* csodálatos adományával tudja megérezni és feltámasztani rég elmúlt korok lelkét és életét.

Abban a cikkben, amelyben Maiuri ragyogó munkásságát részletesen ismertettem *(Budapesti Szemle* 1939: 119—128.*)*, felvetettem azt a gondolatot, hogy szükséges volna a magyarországi római emlékek és az egykori pannoniai és daciai római élet ismertetése, Maiuri modorában: népszerű tálalásban, lírai és novellisztikus elemekkel átszőtt művészi előadásban, színes és vonzó stílusban, s már akkor megadtam ennek a kívánatos könyvnek a címét is: *Séták a római Magyarországon.* Mikor a m. kir. külügyminisztérium kulturális osztályának támogatásával 1942 decemberében Olaszországba utaztam, hogy az *Istituto Ungherese di Cultura per l'Italia* programmjának keretében előadásokat tartsak a római-magyar kapcsolatok köréből, éppen ezt a tárgyat választottam s ugyanezt a címet is adtam előadásomnak *(Passeggiate archeologiche nell' Ungheria Romana.* Corvina,

1943 : 45—58.). Ezekből a csírákból sarjadt könyvem, amelynek egyetlen célja : megszólaltatni Pannonia és Dacia néma köveit.

A római Magyarország kutatása régi keletű : már több mint másfél százada folyik rendszeresen. A tudomány az adatok és emlékek ezreit hozta felszínre ; magyar tudósok támogatásával maga Mommsen adta ki a latin feliratok monumentális sorozatában Pannonia és Dacia latin feliratait, amelyek a régi római életnek ezer arcát világítják meg a mai közönség előtt. Korszerűen képzett magyar archeologusok lelkes és tudós gárdája hozza felszínre szinte napról-napra az érdekesebbnél érdekesebb emlékeket és leleteket, úgy hogy az utóbbi években nem egyszer az egész világ érdeklődése Budapest felé fordult, különösen az aquincumi orgona felfedezésekor. De fel kell vetni a kérdést : általában mit tud a magyar és a külföldi művelt közönség a római Magyarországról? Igaz, egy-egy érdekes és meglepő lelet híre az újságok révén feltűnést kelt, de másnapra az érdeklődés az újsággal együtt meghal. A magyar, sőt a budapesti közönség javarésze még nem látta Aquincumot és nem látta a legújabb, világraszóló érdekességű leleteket sem. A tudósok munkájának eredménye nem megy át a köztudatba ; a magyar művelt közönség sem tudja még, hogy mit jelentett ez a föld a rómaiaknak és mit jelentettek a rómaiak nekünk.

Most, mikor rá kellett ébrednünk nagy európai magányosságunkra, nemzeti érdek belekapcsolni multunkba a rómaiságot, hiszen amúgy is szerves része művelődésünknek. Nemzeti kötelesség átvinni a köztudatba az archeologiai tudomány legújabb magyarországi eredményeit, még pedig olyan módon, amely alkalmas a mai ideges és csak a kézzelfogható valóságok iránt érdeklődő közönség közönyének megtörésére : mindig összekapcsolni a multat a jelennel, nyomon kísérni a kövek sorsát az évszázadokon keresztül és a romok közé mindig odaképzelni a régi embereket, úgyszólván feltámasztani őket poraikból, megelevenïteni régi életüket, átélni örömeiket és bánataikat, küzdelmeiket és szenvedéseiket, hogy a mai ember végre valóban közel érezze magához ókori testvéreit.

De a magyar archeologiai tudomány nem ér rá elvégezni ezt a nemesen népszerűsítő munkát, mert annyi a dolga a feltárással és a rendezéssel, az anyag számbavételével és vizsgálatával, hogy egyelőre teljesen lekötik a tudományos feladatok. Azonban már az eddig feltárt anyag is oly nagy terjedelmű, hogy teljesen megérett az összefoglalásra. Könyvem ezt a munkát végzi el. Nem akar egyebet, mint feltámasztani azt az ókori életet, amely itt lüktetett valamikor földünkön, az egykori Pannoniában és Daciában. Ez a könyv is az embert keresi mindenütt a kövek mögött, az embert és az életet. Nem kézikönyv, nem leltár, nem lexikon, nem a pannoniai és daciai emlékek pontos és száraz leírása, — hiszen ez könnyen hozzáférhető a tudományos kiadványokban — hanem inkább azt a módszert választja, hogy

a kövek, emlékek és feliratok mögött megkeresi az ókori pannoniai és daciai ember arcát és lelkét, megszorítja rég halott testvérei kezét a távoli századok ködein keresztül és mintegy varázspálcával megeleveníti az évezredek köveibe fagyott életet.

És ha ezt az életet valóban sikerült ebben a könyvben feltámasztanom, azt elsősorban a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* és a *Műemlékek Országos Bizottsága* megértő támogatásának köszönhetem. Paikert Géza miniszteri tanácsos úr, a minisztériumban a külföldi kulturális kapcsolatok osztályának vezetője és Gerevich Tibor egyetemi tanár úr, a MOB elnöke, egyetlen pillantással felismerte a tervezett munka jelentőségét s mindketten tetemes összeggel segítettek hozzá, hogy bejárhassam a magyarországi római emlékhelyeket és múzeumokat. A könyvekből ismert kövek és emlékek ezen a felejthetetlen körutamon egyszerre megelevenedtek előttem: láttam a régi római telepeket, őrtornyokat, táborokat és városokat a mai táj és a mai élet keretében, megéreztem a kövek lelkét és hangulatát, visszaálmodtam a rég elmúlt életet és életeket s a színes és friss élmények gazdag aratását hoztam magammal. Ez a személyes élmény adja meg könyvem igazi jellegét: minden fejezetének az egyéni átélés ad külön ízt, színt, hangulatot.

Ez azonban nem annyit jelent, hogy felhígítottam és elsekélyesítettem a tudományos anyagot. A magyar archeologusok európai színvonalú, fáradságos, jelentős és gazdag munkásságának eredményeit jól ismerem, könyveiket elolvastam, áttanulmányoztam, s ámbár könyvem legfőbb célja az anyag írói alakítása és művészi tálalása, azért ez az anyag mégis mindig megbízható, mindig a legújabb tudományos eredményeket hozza. Mellesleg: arra is jó lesz a tudomány és a művészet e kézfogása, hogy ráédesgesse a művelt közönséget a régi emlékek megbecsülésére, a magyarországi római műveltség és élet hagyományainak értékelésére. Ez egyrészt műveltségünk belső gazdagodásával jár majd, másrészt pedig kissé mindenkibe beleojtja az archeologia szenvedélyét, úgy hogy ezen a réven bizonyára sok lappangó vagy felbukkanó emléket meg lehet még menteni.

*

Szeretném, ha az olvasó előbb átlapozná, esetleg végig is olvasná a Függeléket és csak azután fogna a könyv olvasásához. Nagyon hasznos előkészítő tanfolyam volna ez: az olvasó megszerezne bizonyos alapismereteket s már némileg vértezetten léphetne be az archeológusok szentélyébe; kissé maga is szakértővé válnék és már nyitott szemmel járhatná velem a római Magyarország emlékhelyeit. Ez a Függelék néminemű kíváncsiskodás, egy kis belekotnyeleskedés az archeologus mesterségébe, belekukkantás a műhelyébe s ha az olvasó, mint tanulékony bűvészinas, elsajátít néhány fogást, nyitjára

jön némely rejtelemnek, mindjárt más szemmel olvassa majd magát a könyvet. Jó, ha végigolvassa a magyar régészekről írt sorokat is: jobban értékeli majd hősies munkájukat, amelynek könyvem lapjain tanúja lesz. Még a bibliografiát is végigböngészheti: ez is nagyon tanulságos tájékozódás, különösen annak, aki tán alaposabban is el akar merülni a római Magyarország multjába és emlékeibe. Viszont arra kérem, hogy a «Jegyzetek helyett» adott műhelytitkok olvasását hagyja akkorra, amikor a könyv megfelelő fejezeteit olvassa: ezek csak a fejezettel együtt kapják meg igazi színüket és ízüket.

A Függelékből azt is megtudja az olvasó, hogy kik segítettek munkám megírásában könyvvel, képpel, szóval, tanáccsal. Hálásan gondolok vissza a munka hónapjaira, amikor a magyar archeologusok társadalma valósággal a maga ügyének tekintette ezt a könyvet és szinte vállvetve járt a kezemre mindenben. Nagyon jól megérezték, hogy erre a könyvre fontos hivatás vár, nagy nemzeti szolgálat, itthon és külföldön.

Mindnyájuknak leróttam egyenkint és név szerint a Függelékben hálás köszönetemet, de itt külön is megköszönöm Nagy Tibor székesfővárosi múzeumi tiszt úrnak, nagyrabecsült barátomnak azt a kifogyhatatlan készséget és szívességet, amellyel segített a hasáblevonatok olvasásában és javítgatásában.

*

Szeretném, ha könyvem valóban betöltené ezt a hivatását, — szeretném, ha az olvasó új és ragyogó élményekkel gazdagodnék, — szeretném, ha megérezné az ókor lelkét s úgy szemlélné Róma elnémult köveit és szunnyadó emlékeit, mint Giovanni Battista Strozzi, a renaissance-költő, Michelangelo szimbolikus «Éjjel»-szobrát a Mediciek síremlékén s a költővel együtt mondaná: *Perchè dorme, ha vita* — Alszik, tehát él.

Ebben a könyvben is meg-megállítja az olvasót egy-egy szimbolum. Az első fejezetben fölrepül a legiók ezüst sasa kemény harcokra, büszke hódításokra, — az utolsó fejezetben pedig lehull a vakmerő sas és megzendül a keresztény hazaszeretet himnusza: *scandit spiritus ardua* — a lélek égbe száll!

S még egyet: az is szimbolum, hogy ennek a könyvnek első és utolsó szava: Róma. Róma fénye ragyogja be, Róma lelke lüktet benne. Ez a név és ez a lélek a címere és nemeslevele.

Ajánlom ezt a könyvemet kis unokámnak, Tóth Ágnesnek, hogy mindig emlékezzék nagyapjára, aki őt nagyon szerette.

Mátyásföld, 1943 október 1.

Révay József

A SZENT SAS FÖLREPÜL.

Róma ragyogó hangversenyterme, az Augusteo, egy régi-régi őszi estén földöntúli varázslattal bűvölt el: meglendült a fiatal Toscanini karmesteri varázsbotja és kísértetiesen felzendült a zenekarban Beethoven V. szimfóniája. Mikor újra meg újra felhangzott a sors csontos ujjainak kíméletlen kopogtatása, már nem is az egyes ember végzetére és hátborzongató halálfélelmére gondoltam, hanem az örökkévalóságnak szánt emberi alkotások, a művek, a népek és birodalmak sorsára. Rómában éltem akkor, fiatal fejjel és fiatal szívvel, Goethe és Winckelmann klasszikus álmainak bűvöletében, a város, a történelem és a művészet édes mámorában.

Igen, világosan emlékszem, a császárra kellett gondolnom, akinek évezredekre épített síremlékét a zene templomává avatták az utódok, miután ki tudja milyen dúlások porba szórták a nemes hamvakat; — a császárra, akinek elomlott teste fölött e félelmetes és fenséges hangok áradnak, szinte túl az idő és a tér határain.

A birodalomra kellett gondolnom, amelynek sorsát Augustus, a császár szabta meg évezredekre, a birodalomra, amelyet ő alapított és amelynek gigászi érckapuján zűrzavaros századokban, annyi fény és dicsőség után, egyszer csak koppant a sors csontos ujja.

És már vittek a zene kavargó, robajló, villámos fellegei, végig a félezredéven, ameddig Augustus birodalmának dicsősége ragyogott. Láttam a császárt, akinek sírja felett most ez a baljóslatú kopogtatás nyugtalanít, láttam századokba előretekintő szemét, láttam legióit Britannia tengerein, a Rajna, a Duna, a Nílus partjain, a legiókat, amelyek már nemcsak egy birodalom, hanem az egész eljövendő Európa, az egész eljövendő világ sorsát hordozták fegyvereiken.

És láttam ezt a sírboltot olyannak, amilyennek a császár megálmodta. A téren ott ragyog a Békeoltár s nem messze tőle a Marsmező márványcsarnokainak ölelésében a hatalmas körépület, a Mauzó-

leum, tetején ciprusok kúpos halma, előcsarnokának pillérein a császár ércbeöntött önéletrajza: ez az egyszerű szavakból kovácsolt hősköltemény.

Ma megtisztították a teret a régi házak zűrzavarától, amely szinte elnyomta a császár emlékművét, ma ott áll magányosan, kissé belesüllyedve a földbe, éppúgy mint az évezredekbe, a császár óriási síremléke, a maga egyszerűségében, dísztelenül és sötéten, csupán a történelem fényei játszanak körülötte. A Piazza Augusto Imperatore így is az első nagy császár emlékét idézi. A császárét, akinek önéletrajza ma már a múzeumok kincse, de szövege és szelleme az egész világé; különösen szelleme, amely egyszersmindenkorra megtermékenyítette Róma életét és történelmét.

Ennek az önéletrajznak szövege Pannoniáról is megemlékezik. Azt mondja a császár, hogy előtte római hadsereg sohasem jutott el Pannoniáig; serege — mondja büszkén — eljutott a pannon népek földjére, legyőzte a barbárokat és Tiberius, akit akkor a fővezérséggel megbízott, bekebelezte őket a római birodalomba; a birodalom határait a Duna partjáig tolta ki, egyúttal azonban hadserege átlépte a dákok határait is, megverte seregüket, átkelt a Dunán és kényszerítette a dák népeket, hogy elismerjék Róma főhatalmát. — Annyit jelent ez a beszámoló, hogy Róma legió ifeljutottak a Bécs—Győr—Esztergom—Budapest vonalra, vagyis hatalmukba kerítették a mai Dunántúlt. S ezt nemcsak Augustus mondja, henam a történeti tények is bizonyítják: a Duna mentén lakó eraviscus törzsek önálló pénzverése ekkor szűnik meg. Augustus emlékiratának ez a mondata a magyarországi római műveltség kezdetét jelenti s így valósággal a magyar humanizmus nemeslevele.

A legiók jelvénye, a Szent Sas, fölrepült tehát, új hódításokra. A Szent Sas, amelyet a tábor fővezéri palotájának szentélyében őriztek, rendszerint erősen biztosított helyen, ahol senki sem férhetett hozzá. Különös büszkeséggel emlékszik meg valaki egy feliratban arról, hogy szentélyt épített a hadijelvények és a szent császárszobrok őrzésére; ez a Turannius Firminus, aki az aquincumi II. legio altisztje volt valamikor s aztán mint veteránus, saját költségén megépíttette a szent jelvények kápolnáját (Kr. u. 216), tulajdonképpen egy örök szimbolumnak emelt templomot: mert a sas Jupiter jelképe. Az a nap, amikor egy legiót felállítanak és átadják a zászlótartónak az ezüst sast, a legio születésnapja. Ettől a naptól fogva Jupiter védelme alatt áll a legio s nem csupán katonai egység, hanem az állam biztonságának egyik oszlopa. A Szent Sas születésnapja egyúttal a legio legnagyobb ünnepe; a felavatás napján az egész erődvonalon hatalmas ünnepségek zajlanak. Éppen március 7.-e a II. legio születésnapja: valamikor ezen a napon avatták fel a Szent Sast, hogy őrködjék Róma biztonságán és dicsőségén itt a Duna mentén. De március egyúttal a

mondabeli szárnyas ló, a Pegazus hónapja is és ezért lett a Pegazus a II. legio ezredjelvénye.

De itt őrizték a tábor kápolnájában az egyéb hadijelvényeket is, a zászlóaljak, századok és szakaszok hadijeleit s főképpen a medaillonokba foglalt és ugyancsak rudakra erősített császárképeket. A jelvények ünnepén rózsával koszorúzták a császári medaillonokat és az ezredjelvényeket is. Ez a diadalmas és rózsákkal koszorúzott Szent Sas repült fel most, hogy a Duna mentén új tartományokat hódítson a birodalomnak.

De nem a legiók katonái voltak az elsők, akik Pannonia és Dacia területét taposták: mindig a legiók előtt jártak a kereskedők. Ezek ismerték meg először a barbárokat és így a pannonokat és dákokat is, mindig ezek hozták ismeretlen földekről az első híreket. Itália árucikkeit örömmel fogadták a barbárok, és a kereskedők nem riadtak vissza az úttalan utaktól és a veszedelmes népektől, mert az aranyéhség elvitte őket még vadabb vidékekre is. Ismerték a római polgárembereket ezek a barbárok, ismerték a római ipar és mezőgazdaság termékeit, de csoda volt nekik a római katona, mikor most megjelent földjükön. Egyszerre megjelent előttük a rend, a fegyelem, a szervezés, az erő és a céltudatosság tökéletessége. Mindig azt képzelem, hogy úgy néztek az első római katonákra, mint ahogy a zulukaffer néz a brit gyarmatosítókra és katonákra: mindenesetre felsőbbrendű lényeket lát bennük.

Még vitatott kérdés, honnan származik a Pannonia név. Mondják, hogy Pán isten nevéből keletkezett Pannonia; Cassius Dio, a történetíró (155—229) pedig a pannonok furcsa népviseletéből magyarázza a tartomány nevét; Dacia neve a dák (dacus) törzs nevéből ered. De mindez nem fontos. Fontos csak az, hogy ezek a tartományok úgyszólván Európa és Ázsia mesgyéjén terültek el, tehát különféle és egymástól meglehetősen idegen kultúrhatások érintkeztek itt. Pannonia és Dacia, vagyis nagyjában mondhatjuk: a Dunamedence, ezeknek a különféle hatásoknak a találkozóhelye. Százféle nép lakott ezeken a területeken, apró törzsek, egymástól is idegen, egymással is ellenséges népek. Ha elképzelek egy pannoniai vásárt, valahol a Duna mentén, mondjuk a mai Dunapentele vagy Dunaszekcső táján, valóságos bábeli nyelvzavart hallok, népek tarka-barka keveredését és kavargását látom. Ezt a holt tömeget, ezt a szinte fegyelmezhetetlen és főképpen műveletlen tömeget kellett Rómának a magas római műveltséghez szelídítenie. A legiókat nyomon követték a mérnökök: a pannoniai városokat mérnökök tervezték; a római tábor négyszögletű alakja volt a minta. Ahol a rómaiak várost alapítottak, ott mindig kijelölték a Capitolium helyét, mert a hármas capitoliumi istenség, Jupiter, Juno és Minerva nélkül római város elképzelhetetlen volt. A legkisebb római városban is, itt a tartományokban is kellett lennie csatornázásnak és

vízvezetéknek, nem hiányozhattak a fürdők s főképpen ahol katonaság volt, nem hiányozhatott az amfiteátrum. A katonaság hatalmasabb eszköze volt a romanizálódásnak, mint a kereskedelem : ahol katonaság van, gyorsabb a romanizálódás üteme. Mikor aztán megérkeznek a telepesek is, egyszerre föllendülnek a provinciák, mert ezekben jobbak az életviszonyok, mint otthon, nagyobb a pénzszerzési lehetőség. Ez az oka annak is, hogy az újonnan hódított tartományokba rengeteg keleti kereskedő tódul s ezek aztán a keleti vallásokat is elterjesztik. Nem utolsó vonzóerő volt az is, hogy az új kisvárosokban könnyebben érvényesülnek az érvényesülni kívánó elemek : a politikus csizmadia típusa örök és az ilyen ember egy messzi kis városban sokkal gyorsabban lehetett polgármester vagy városi tanácsnok, mint otthon. Az itáliai telepeseken kívül a veteránusok letelepítése adta a lakosság második rétegét. Ezek a katonaviselt emberek, akik legalább húsz esztendeig viselték Róma egyenruháját, — Róma szellemét, rendjét és fegyelmét képviselték a vegyes elemekből összetákolt tartományi társadalomban.

Csodálatos, hogy az itáliai telepesek mily szívesen tódultak az új északi tartományokba, holott az irodalomban már hagyomány volt, hogy a Duna vidéke hideg, fagyos és havas, szinte lakhatatlan. Már Herodotos ezt mondja néhányszáz évvel Krisztus előtt, de ezt mondják a római írók is ; Livius szerint kibírhatatlan az északi éghajlat, Ovidius fagyos Dunáról beszél, Propertius jéghideg északról és Tibullus azt mondja, hogy a pannonok az Alpeseken túl dermesztő hideg vidéken laknak. De a nép is olyan, mondják a római írók, mint az éghajlata : vad és rideg ; költők és prózaírók egyformán bátor, harcos és vad népnek jellemzik a pannonokat és dákokat ; egyik-másik törzséről azt mondják a történetírók, hogy feláldozzák a hadifoglyokat Bellona istennőnek és koponyáikból vért isznak. Ammianus Marcellinus hűségesen közvetíti ezeket a rémhíreket és hozzáteszi, hogy minden pillanatban készek a háborúra : elemük a harc, a gyilkolás, a mészárlás. Ausonius, Nyugat késői költője, még mindig úgy tudja, hogy a pannonok csak harcolni tudnak, egyebet nem. Cassius Dio elriasztó leírást ad Pannoniáról és a pannonokról, pedig ő császári helytartó volt itt a Duna mentén. Azt mondja róluk, hogy nyomorúságosan élnek, földjük terméketlen, éghajlatuk zord ; nincs olajfa, ami nagy hiba a déli ember szemében, a szőlő is csak siralmasan tengődik, örök itt a tél, táplálékuk az árpa és a köles. Embermagas fagyos hó borítja a földet, jeges szél fúj mindig, nincs lomb és fű, befagynak a vizek, az edények megrepedeznek, a ruhák ráfagynak az emberekre. A bort baltával vágják télen, még a szakáll is megfagy, folyton havazik, az állatok megdöglenek. Amilyen hitvány az emberek étele, olyan hitvány az italuk is : árpából és kölesből erjesztenek valami kotyvalékot. Óriási őserdők borítják a földet, hatalmas tölgyesek, s amilyen zord és rideg

a táj, olyanok az emberek is. Cassius Dio sötét képét akkor értjük meg igazán, ha eszünkbe jut, hogy helytartó korában rendkívül gőgösen és keményen bánt a néppel, nem szerették, lázadoztak ellene, még a katonák is gyűlölték, úgy hogy a császár kénytelen volt visszarendelni. Érthető, hogy örök gyűlölség maradt szívében Pannonia és a pannonok iránt.

Hadrianus római templomában minden tartományt allegorikus domborműben ábrázoltak. Így ábrázolták Pannoniát is: hosszúruhás matróna, fátyollal s kezében katonai zászló. Csak Pannoniát ábrázolták ily méltóságosan, mert arra akart utalni a császár, hogy Pannonia katonákat ad a birodalomnak. Valóban, a bátor és harcias pannonokból lettek a római legiók legjobb katonái, később pedig a birodalom támaszai. Egy panegirikus a III. század végén még mindig a pannon harci erényeket magasztalja, mikor azt mondja, hogy Itália régi dicsősége jogcímén a világ úrnője, de Pannonia is úrnője a világnak (gentium domina) harci erényei révén. A császárok éppen azért szerették Pannoniát, mert népe harcias és jó lovas volt; sok pannon szolgált a válogatott római csapatokban, így például a testőrségben. Katonák sírkövein gyakran olvassuk a büszke megjelölést: cives Pannonius, azaz pannoniai polgár, amit különben a nevükről is azonnal látunk: Jaseir, Glaus, vagy pedig akár a latinosított nevekről is: Ursius, Dalutius, Dasumius. S ami igen érdekes, sok pannoniai szolgált a császári tengerészetben is.

A történetírók nem mulasztják el megemlíteni azt sem, hogy a pannonok harci erényeik mellett pompásan símulnak a római kultúrához és életformához; az egyik arról tudósít, hogy a kemény katonai fegyelem mellett igen tanulékonyak, könnyen megtanulnak latinul, sőt a római irodalmat is megismerik. Ennél nagyobb dícséretet római nem mondhatott barbár népre. Római ember nem is hallotta még azoknak a törzseknek a nevét, amelyeket Róma itt talált: scordiscusok, bojusok, azalusok, carpusok, tauriscusok, eraviscusok, keleten dákok, szkiták, bastarnák éltek akkoriban Pannonia és Dacia földjén, csupa ismeretlen néptörzs. Pannonia területét a mai Horvátországgal és Dalmáciával együtt a hódítás korában Illyricumnak nevezték és a lakosságot összefoglaló néven illyreknek. Érdekes, hogy a történelem folyamán később is felvetődött ez az illír gondolat, természetesen mindig eredménytelenül, mert ezeket a népeket sohasem lehetett egységes néppé összekovácsolni.

Augustus az ismeretlen dunamenti tartományok meghódítására Aquileiából indult. Ez a város akkoriban gócpontja volt az észak felé irányuló itáliai kereskedelemnek s egyúttal erős katonai támaszpont is. Senia (Zengg) irányában nyomult előre egészen Nauportusig, a későbbi Emona (Laibach) felé. Kr. e. 35-ben elfoglalta Sisciát (Sziszek), még pedig harminc nap alatt. Ez a haditény valósággal megrémítette

a pannon törzseket, úgy hogy minden harc nélkül meghódoltak. A császárnak szüksége volt Sisciára, mert messzetekintő szeme látta a dák veszedelmet, amelynek felhői már mintegy félszázad óta tornyosultak Róma fölé. Tudta, hogy előbb-utóbb le kell számolni a dákokkal, ezért Sisciát hatalmasan megerősítette. Tábornoka, Fufius Geminus egyelőre 25 cohorsszal maradt itt a Duna mentén helyőrségnek, és olyan erőt képviselt, hogy a dákok ijedtükben meg sem mertek mukkanni. De mindjárt itt a hódítás elején mutatkozik az a jelenség, amely később is mindegyre szemünkbe ötlik a dunamenti tartományok története folyamán : a törzsek állandó nyugtalankodása. Már Kr. e. 13-ban kénytelen a császár ide küldeni Agrippa tábornagyot, hogy lecsendesítse a fészkelődőket. Agrippa halála után a császár mostohafia, Tiberius szedi ráncba, még pedig igen keményen, a békétlenkedő törzseket ; 11-ben még egyszer kénytelen felvonulni, de ennek az évnek a végén mégis csak megtörténik a hihetetlen : a Duna jegén betörnek a dákok Pannoniába. A Duna jege ekkor szerepel először a magyar föld történetében. Tiberius harmadszor is ide siet (Kr. e. 10), kiveri a dákokat, lecsendesíti a pannonokat és diadalmenetet tart Rómában. Ovidius írja le egyik pontusi levelében a császári herceg pompás triumphusát : a diadalmenetben meghordozták a barbár városokat, folyókat, hegyeket, erdőket ; még pedig mindezt ezüstből készíttette el a császár, hadd lássa Róma népe, milyen szörnyű vidéken aratott diadalmat Róma fegyvere. Ekkor önálló tartománnyá szervezik ezt a Duna-vidéket és Pannoniának nevezik. Most már különvált Dalmáciától és az Illyricum név nem vonatkozik a dunai tartományokra.

Augustus önéletrajzának büszke mondata nem hiába jut eszembe minduntalan. Valóban nagy esemény volt Pannonia és Dacia meghódítása, bár az utóbbit még inkább csak megközelítette, mint meghódította, inkább csak az utat egyengette az igazi hódítónak, Traianusnak. Nagy dolog volt a hódítás, s ez csak akkor derült ki, amikor még a császár életében lángba borult az egész tartomány (Kr. u. 6—9.) : mármár számolni kellett azzal, hogy a birodalomnak ez az értékes területe elvész. A nyugtalan pannon törzsek kilesték azt a pillanatot, amikor a római legiók kénytelenek voltak északra vonulni, mert ott akadt sürgős dolguk : Maroboduus barbár tömegeit kellett megfékezniök. Abban a pillanatban, amint a hat római legio elvonult és csak a segédcsapatok maradtak helyőrségnek, egyszerre lángba borult az egész Észak, Dalmáciától a Dunáig : mintegy 200,000 gyalogos és 6000 lovas pannon gyűlt össze ; valamennyi törzs összefogott, kegyetlenül lemészárolták a római polgárokat, a telepeseket, a kereskedőket és a veteránusokat egyformán. Óriási rémület támadt Rómában ; Tiberius, a császár utasítására, azonnal fegyverszünetet kötött Maroboduusszal és a pannonok ellen vonult.

A pannonok vezére ebben a lázadásban a breucus törzsfő, Bato volt s ugyancsak Bato volt a dalmata törzsek vezérének neve is. A dalmata Bato Salonaet szállta meg, a breucus Bato pedig Sirmiumot (Mitrovicát). Tiberius azonban ismerte az embereit; óriási túlerővel indult meg a pannonok ellen, úgy hogy ezek nem is mertek szembeszállni vele, mindegyiket egy-egy tábornoka verte meg és szórta szét. Utána a két barbár vezér seregroncsai egyesültek és guerillaharcot kezdtek a hegyekben; ezeknek a balkáni törzseknek mindig elemük volt a guerillaharc. Most is elsáncolták magukat a Mons Claudius rengetegeiben, a mai varasdi hegyekben, megint támadtak, megint megverték őket. Augustus ott lent Rómában, egyszerű palatinusi házában aggódva gondolt az északi eseményekre, megint csapatokat küldött Tiberiusnak, ezúttal Germanicus parancsnoksága alatt. Ezek aztán egészen sarokba szorították a lázadókat; előbb a pannoniai Bato adja meg magát, erre a dalmata felvonul ide Pannoniába, megütközik a pannonokkal és megveri őket. Senki sem örült ennek jobban Tiberiusnál: innen kezdve mindig fontos tényező volt Róma politikájában az ellenfelek egymásnak uszítása. Mikor a dalmata Bato végzett a másikkal, Tiberius és Germanicus egyesült serege tönkreverte és szétszórta a megmaradt lázadókat. Jellemző az is, hogy a pannon Batót saját hívei szolgáltatták ki Tiberiusnak. A dalmata Bato nagynehezen hazavonul, de Tiberius a sarkában van. Miután a barbár vezér helyzete egészen tarthatatlanná válik, kegyelmet kér és kap; Tiberius Ravennába küldi kényszertartózkodásra (Kr. u. 9), ma így mondanók: internálja.

Most következett Róma igazi feladata; mert neki a harc mindig csak eszköz volt és mindig a romanizálás volt a cél. Alig hogy végzett a háborúval Tiberius, azonnal megkezdődött a szervezés munkája. Jöttek a mérnökök, a kereskedők, az iparosok és telepesek. A telepítés délről észak felé haladt: először Emona kap római veteránusokat; ezerötszáz család veti meg a mai Laibach alapját. Panaszkodnak is eleget, hogy mocsaras és vad vidéken kaptak földet, s óriási munkát kell végezniök. De elvégzik. Így népesül be az egész útvonal, amely a Dunáig vezet, a mai Bécsig. Így keletkezik Savaria (Szombathely), Scarabantia (Sopron), Carnuntum (Deutsch Altenburg) és a többi pannoniai város. A szervezéssel kapcsolatban megállapítják az adó- és a vámrendszert, kijelölik a vámállomásokat. A római gyarmatosítás a barbárok területein lehetőleg meghagyta a helyi törzsi szervezeteket, mindössze egy római tisztet nevezett ki kormánybiztosnak, a folyópart mellett pedig partbiztosnak. Egyébként a törzsek önkormányzatát nem bolygatta meg; így például a Gellérthegyen is megmaradt az eraviscusok városa. Azért is kitűnő volt ez a rendszer, mert így ezekből a törzsekből katonákat toborozhattak s a pannon törzsek fiatalsága pompás katonaanyagot adott. Azt is megtették, de már

később, hogy egész barbár városokat, illetőleg faluvárosokat megajándékoztak a római polgárjoggal, így aztán fiai bekerülhettek a legiókba is, amelyekben csak római polgárok szolgálhattak. Ezen a réven jutottak a pannonok döntő befolyáshoz már a III. században, annyira, hogy végül ők lettek a birodalom támaszai és sorsának irányítói.

A császárnak az volt az elve, hogy a polgárváros és a tábor nem keverhető össze ; a tábornak pusztán katonai jellegűnek kellett lennie, polgári egyének nem lakhattak benne. Ez volt az oka, hogy a katonák nem nősülhettek. Az a császár, aki a Lex Julia rendelkezésével házasodásra kötelezte az ifjúságot, a birodalom magasabb érdekei miatt kénytelen volt megtiltani a katonáknak a házasodást. Ez a spártai keménységű rendszer volt az eszköz arra, hogy a katonák húszéves szolgálatuk alatt egészen hivatásuknak szentelhessék magukat. Azonban a levest sohasem eszik olyan forrón, mint ahogy a tűzhelyen főzik : a császár is kénytelen volt szemet húnyni és tűrni, hogy katonái házaséletet éljenek, ha nem is törvényesen. Majdnem minden katona törvénytelen házasságban élt ; családjukat a tábor melletti telepen helyezték el. Ez a telep, amelynek canabae volt a neve, ott van minden római tábor mellett. Ezenkívül megalakult a nagyobb táborhelyek mellett a polgárváros is, ahol a kereskedők, iparosok, telepesek és veteránusok találtak otthont. Mert mikor a katona kiszolgálta a húsz esztendejét, végkielégítést kapott, vagy földet és megkezdhette negyven-negyvenötéves korában polgári életét. De ugyanakkor megkapta az obsitot is, amelyet akkor «a tisztes elbocsátás okmányának» neveztek (diploma honestae missionis) ; ebben az okmányban megkapta a házasságkötési jogot, törvényes házasságra léphetett választottjával vagy elvehette eddigi asszonyát s törvényesíthette gyermekeit. Így lettek a tartományi városok lassankint a romanizálódás gócpontjai ; a kiszolgált katonák, a veteránusok öntudatlanul is a birodalmi gondolatot hordozták s ezekben a dunai tartományokban nem is volt túlságosan nehéz a feladatuk, mert a pannon törzsek már régen ismerték a rómaiakat, már a hódítás előtti évtizedekben is latin nyelven írták pénzeikre népnevüket és hozzászoktak a kereskedők révén a műveltebb, szebb és kényelmesebb életigényekhez.

Így indult meg az új tartomány vérkeringése. Működtek a hatóságok, megalakult a polgárvárosok önkormányzata, megkezdte munkáját a pénzügyigazgatóság, amely már Hadrianus korában annyira beleélte magát munkájába, hogy a császár kénytelen volt a sok visszaélés és sikkasztás miatt körmükre koppantani a pénzügyigazgatóknak ; ugyanakkor megindult a császári posta is, amely csak állami levél- és utasforgalmat bonyolított le. Úgy látszik, Tiberiust személyesen is érdekelte a dunai tartományok sorsa ; sokat harcolt errefelé s osztozott Augustusszal abban a felfogásban, hogy Pannoniára feltétlenül szüksége van Rómának, az északi és keleti barbárok féken-

tartása céljából. Sajnos, hogy Róma csak ütközőnek kívánta berendezni Pannoniát és ezért nem gondolt egyelőre arra, hogy egészen a Kárpátok vonaláig megszállja a dunai területet. Augustusban még csak csírájában volt meg az a gondolat, hogy a dunai tartományok, Pannonia és Dacia, összetartoznak. És amint itt ülök egykori mauzóleumában, világosan érzem önéletrajzának szövegezéséből is, hogy már élt benne a gondolat : a dunai területek egységének gondolata.

A legiókra gondolok, amelyek Róma fegyvereit hordozták az egész ismert és ismeretlen világon, a sasokra, amelyek új meg új területek fölött röpködtek, s arra a nagyszerű és átfogó tervre, amely a későbbi hatalmas birodalmat egységes szempontok szerint megszerezte és megszervezte. A legiókra és a legio katonáira kell gondolnom, az ismeretlen százezrekre, akiknek a soraiban nemsokára a meghódított bennszülöttek fiatalsága is vallja és hordozza a római gondolatot.

A római legio tulajdonképpen nem ezred, mivel létszáma 600 gyalogos és 120 lovas volt ; inkább a dandárnak felel meg. Minden legióban tíz cohors volt, néha 500, néha 1000 főnyi gyalogság, vagy 10 ala (szárny), ugyanolyan létszámú lovasság. Mai fogalmaink szerint a legio mint a hadsereg legnagyobb hadműveleti egysége, mégis csak ezrednek nevezhető, a cohors és ala zászlóaljnak, a manipulus századnak ; ebben 200 ember volt és minden cohorsban 3 manipulus ; végül pedig a centuria, amely 100 emberből állt, megfelelt a mai szakasznak. Mikor a két Bato ellen vonult a római hadsereg, részt vett benne 10 legio, 70 önálló cohors, 10 ala, 10,000 veteranus s ezenfelül önkéntesek : ez több mint 150,000 főnyi hadsereg volt, abban az időben óriási. A nemzetiségi lovas- vagy gyalogos-alakulatok létszáma szabálytalan volt. Voltak helyek, ahová a legiók sohasem kerültek, csak ilyen kisebb kikülönített osztagok, amelyeknek numerus vagy vexillatio (különítmény) volt a nevük. Csodálatos szervezet volt ez : azt hiszem, minden későbbi hadseregszervezet ezt másolta le. Megvolt a tábornoki kara, megvoltak törzstisztjei, főtisztjei, tiszthelyettesei és altisztjei, megvoltak a katonai hivatalnokok, a műszaki és gazdászati szervezetek is. Nemcsak a katonai írók tájékoztatnak e pompás hadsereg szervezetéről, hanem a sírkövek is ; ezekről különösen az altiszti kart ismerjük meg igen részletesen. Külön osztagok védelmezték a vám- és postaállomásokat, ezek afféle csendőri szolgálatot teljesítettek. De a katonák nemcsak katonák voltak, hanem munkások is, nemcsak harcoltak és gyakorlatoztak, hanem dolgoztak is : maguk végezték a földmunkákat, az építkezéseket és az egyszerű ipari munkát is. Természetesen ők javították és készítették az őrtornyokat, ők gondozták az állatállományt és a tűzérségi szereket : a lövőgépeket. A hadtudományi írók részletesen tájékoztatnak a legiók hadgyakorlatairól, a gyalogság, lovasság és tűzérség békebeli hadműveleteiről. Ennek

a szívós gyakorlatozásnak köszönheti a hadsereg pártalan ütőképességét.

A hadseregre gondolok, erre a bibátlan műszerre, amelyet polgárkatonák vezettek, előkelő urak, akik tulajdonképpen nem végeztek hadiakadémiát, de megtanulták és tudták az egész haditudományt. A tábornokokra és tisztekre gondolok, akiknek stratégiája a mai hadvezetésnek is mintája. Gondolok a római századparancsnokra, a centurióra, aki rangjának jelvényével, a pálcával, egész kis sereget tartott szigorú fegyelemben. És gondolok a centurio fizetésére, az évi 20,000 denariusra, ami körülbelül 22,000 pengőnek felel meg s nem csodálkozom, hogy ekkora fizetéssel megfelelő társadalmi állás és megbecsülés is járt együtt. Egyébként a centurio rangja körülbelül megfelelt a mai őrnagyi rangnak s a centuriókat három rangosztályba sorozták, 10—20,000 denarius fizetéssel. Hatvan centiuro és hat tribunus volt minden legióban; a legio parancsnoka, a praefectus legionis, tábornok. Igen, gondolok a tribunusokra és legatusokra, a törzstisztekre és tábornokokra, amint ezüstpáncéljukban és bíborköpenyükben vezetik legióikat igazán nehéz feladatokra. Valósággal egy test volt a római hadsereg és nem egyszer önmagát egészítette ki, úgy hogy a katonának a fia is katona lett. Bito ezredkürtös sírkövén ott áll mellette négyéves kisfia, Vitalis, ugyancsak katonaövvel a derekán, ami annyit jelent, hogy máris hadapród volt. Ez az Aurelius Bito annak a testületnek a tagja volt, amelynek rendkívül fontos szerepe volt a hadmozdulatok irányításában: ezért volt harminchat kürtös egy legióban.

A legénységre gondolok, amely itt fönt északon hideget és fagyot, éhséget és fáradságot, gyakran szomjúságot is tűrt, de diadallal hordozta meg Róma sasait a barbárok között; a miles gregarius, a közkatona, valósággal az előléptetés reménye nélkül kezdte meg hosszú szolgálatát; csak kevésből lett altiszt; egyetlen reménye az lehetett, hogy kétszeres vagy két és félszeres zsoldot kap: ez volt a jutalom előléptetés helyett, különös érdemekért. A közkatona zsoldja Augustus korában évi 270 denarius volt (körülbelül 320·— P), tehát igazán ráfért az érdemes katonára a duplazsold, aminek megvolt az az előnye is, hogy a duplazsoldosnak nem kellett sáncmunkát végeznie. Duplarius volt az ilyen katona neve s ezek is külön egyesületekben tömörültek, éppen úgy, mint az altisztek. A munkaszolgálat meglehetősen nehéz volt és kimerítő; a signifer (zászlótartó) vezetése alatt dolgoztak a manipulusok; ezért van az, hogy a katonák folyton zúgolódtak a nehéz elfoglaltság miatt, sőt arra is volt példa, hogy fellázadtak. Igen, egészen más volt a vídáman sikongató sípok anapaestusi ütemére bevonulni valamely meghódított városba és katonazene hangjai mellett menetelni díszlépésben a császár születésnapján! Csakhogy a birodalmat nem az ünneplés, hanem a munka tette naggyá.

Minden legiónak saját téglaégetője volt és a téglákba benyomták a legio monogrammját. Ez az egyik legfontosabb eszköze a régésznek arra, hogy megállapítsa valamely táborhelyről: melyik legio vagy cohors állomásozott azon a helyen. A téglákon gyakran nemcsak a legio bélyegét találjuk meg, hanem macska, kutya és egyéb állattalpak nyomait is: az ember azt hinné, hogy az állatok végigsétáltak a puha téglákon és évezredekre ott hagyták rajtuk a lábuk nyomát, pedig ezek valószínűleg csak az elle őrző tisztviselők bélyegzői voltak.

Bár az ókorban is akadtak, akik ki akarták vonni magukat a katonai szolgálat alól, — egyes íróktól megtudjuk, hogy sokan levágták a hüvelykujjukat, csak hogy e csonkítás révén meneküljenek, — a legiók szelleme mégis kifogástalan volt. Arra gondolok itt ebben a szimbolikus épületben, hogy minden római közkatona tudta, miért harcol, ismerte azokat a célokat, amelyekért a birodalom pénzt és vért áldozott. Tudta, hogy tartományok hódítása elkerülhetetlen eszköze a birodalom biztonságának és gazdasági megerősödésének. Így tanulta ezt a történelemben, így értette Carthago meghódítását és Róma földközitengeri uralmát is. Ha mégis megtörtént, hogy a legiók nyugtalankodtak, annak nyilván egy-egy véresszájú lázító volt az oka, aki a kemény fegyelmet és a nehéz munkát nem szívesen tűrte. Megtörtént, hogy a pannoniai legiók fellázadtak (Kr. u. 14), éppen abban az évben, amelyben Augustus egyre nyugtalanabbul gondolt a végekre és egyre izgatottabban vette tudomásul a barbárok mozgolódását: hiszen ekkor már túl volt a birodalom a teutoburgi vereségen és az öreg Augustus még mindig siratta Varus elvesztett legióit. Ebben az évben a nyári nagygyakorlatokon három pannoniai legio fellázadt, szembeszállt a tisztekkel, legyilkolta az altiszteket s követelte a szolgálati idő leszállítását tizenhat évre és a zsold felemelését. Tacitus drámai képekben örökítette meg ezt a nagyarányú lázadást: hogyne, hiszen fegyelmezett és válogatott katonák szálltak szembe a birodalom tekintélyével. Tiberius, aki jól ismerte katonáit is, a helyzetet is, fiát Drusust küldte a balkáni és dunai hadseregheż. Drusus két cohors kíséretében indult útnak; csakhogy ez a két cohors, mintegy 2000 ember, válogatott testőrgyalogság volt, Aelius Seianus tábornok, Tiberius kedves embere és később mindenható minisztere parancsnoksága alatt. Drususnak egyszerű eszközökkel sikerült a lázadást lecsendesítenie: mindent megígért a lázadó katonáknak, mire ezek lecsillapodtak s a lázadás főcinkosait maguk verték agyon. Róma mindig értette a módját, hogy legyűrje akár belső ellenségeit is.

Itt a császári mauzóleum áhítatában gondolok a tábornokokra és tábornagyokra, akik ezt a páratlan hadsereget vezették; eszembe jut Caius Julius Castinus fényes pályafutása: előbb az I., majd az V. legióban volt törzstiszt, később önálló különítményeket vezetett lázadó ellencsászárok ellen, majd Septimius Severus uralkodása alatt

tartományi kormányzó, később pedig konzul lett. Négy oltára is maradt az utókorra, amelyeken hálát ad az isteneknek pártfogásukért és mindig gondosan felsorolja címeit és rangjait.

Ezen a hadseregen nyugodott a birodalom : ezeken a katonákon és ezeken a tábornokokon. Akkor is ezeken nyugodott, amikor már a tartományok népe adott a hadseregnek tiszteket és a birodalomnak császárokat. Különösen a pannonok nemzettudata erős. Már a II. század óta úgy tudják a pannonok, hogy ők Rómából származtak a Duna vidékére ; a pannon császárok Romulus és Remus utódainak vallják magukat. Ez az a Genius Illyrici, amit a császári pénzek is emlegetnek : az illyr géniusz, a birodalom igazi fenntartó ereje. Itt derül ki Pannonia és később Dacia meghódításának fontossága, és itt derül ki a legiók, különösen pedig a II. legio fontos hivatása és szerepe is. Ez a legio volt Aquincum helyőrsége ; távolabb nyugatra, Brigetióban, a mai Szőny helyén, az I. legio őrizte a Duna-vonalat, Carnuntumban pedig, a Dunavonal másik fontos pontján, a XIV. legio. Ezen az északi határon valóban a birodalom biztonságán és jövőjén őrködtek a kemény katonák, mert erősen és szilárdan kelett tartani a Dunavonalat.

Pannonia és vele együtt Dacia, a történelmi magyar Erdély, jelentőségét elsőnek Augustus ismerte fel. Önéletrajzában különös részletességgel hangsúlyozza Pannonia és Dacia meghódításának fontosságát. Megdöbbentő világossággal derül ki ezekből a sorokból politikájának tervszerűsége : «Pannoniát uralkodásom előtt nem járta még római hadsereg : én meghódítottam és a birodalomhoz csatoltam. Egyúttal azonban a dákok hadseregét is legyőztem és szétszórtam, aztán rákényszerítettem a dákokra a római nép uralmát.» Ebből nemcsak a hódítás ténye és a birodalmi politika tervszerűsége derül ki, hanem egyéb is : Róma tudta, hogy Pannonia és Dacia egy ; Augustus már a mai Magyarország szerves és elválaszthatatlan részének tartotta Erdély egész területét és így csírájában fölbukkant már benne a történelmi Magyarország gondolata. Nincs benne túlzás, ha az jut eszembe itt az ő pihenőhelyén, hogy a történelmi Magyarország végső elemzésben a nagy császár geopolitikai elgondolásán épült fel.

A birodalmi öntudat hőfokát semmi sem mutatja szebben, mint az a római felirat, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeum egyik folyosóján őrzi a meghódított népek erős és megingathatatlan római öntudatát. A kőtábla valamikor egy germániai katona sírkápolnáját díszítette, Aquincumban találták, tehát olyan katonáról van szó, aki itt szolgált a pannoniai végeken. Elmondja verses síriratában, hogy frank polgár, de római katona, és fegyvereit mindig vitézül hordozta meg a csatákon :

> Frank polgár vagyok én, katonának római, harcban
> Hős szívvel s bátor karral forgattam a fegyvert.

Ha Róma később el is vesztette nagy áldozatokkal meghódított tartományait, sohasem vesztette el azokat a szíveket, amelyeket ennyire meghódított. Ez a római hódítás is Augustus érdeme s ez a hódítás örökkévaló.

BARBIUS VEZÉRIGAZGATÓ ÚR.

Tiberius Barbius vezérigazgató úr őméltósága szokott munkáját végzi aquileiai irodájában. A cég üzletköre majdnem minden kereskedelmi árúra kiterjed : szállít bort és búzát, vasat és fegyvert, edényeket és selymeket s már azt sem tudja a cég főnöke, hogy hol áll a feje. Úgyszólván az egész világon vannak ügynökségei és fiókjai és ezt mind neki kell számon tartania. A versenytársakra gondol, akik ugyancsak hatalmas kereskedelmi hálózatot szerveztek meg a birodalom minden fontosabb pontján s bár millióit e pillanatban nem tudná megszámolni, mégis hajtja a kereskedő örök ösztöne : új területek bekapcsolása, új üzletágak megnyitása.

Ebben a pillanatban az Aquileából kiágazó utak mentén mindenütt ott vannak a Barbius-cég képviselői ; nem egy fontos ponton a rokonságból került ki a fiók főnöke, sok helyen azonban a vezérigazgató felszabadított rabszolgái vezetik az üzletet. Innen, több mint másfélezer év messzeségéből, nem szabad azt gondolnunk, hogy a rabszolga akkor még alantas lény volt, aki láncait csörgette és szolgai munkát végzett, a társadalom kivetettje volt, és talán igában nyögött. Az ókori rabszolga javarészt csak abban különbözött a gazdájától, hogy nem voltak politikai és társadalmi jogai : nem gyakorolhatta a polgárjogokat, nem köthetett törvényes házasságot. De vagyont gyüjthetett, mindenféle foglalkozást folytathatott, sőt a legfontosabb foglalkozási ágakban majdnem csak rabszolgák dolgoztak, mivel a római úr méltatlannak tartotta volna, hogy pénzért munkát végezzen. Rabszolgák voltak az orvosok, a tanárok, a színészek éppen úgy, mint a szakácsok, a pénztárosok, az intézők és a gazdászok. Az óriási földbirtokok hasznát bezsebelni, az óriási üzletek nyereségeit élvezni nem volt szégyen. A nagyvállalkozók, nagybirtokosok, nagyiparosok és nagykereskedők, mind római urak voltak. Mellettük a felszabadított rabszolgák is belevágtak önálló vállalkozásokba, de rendszerint úgy kezdték pályájukat, hogy volt gazdájuk vagyonát kezelték, vagy vállalatait igazgatták. A Barbius-cég egyike volt a legrégibb itáliai nagykereskedő cégeknek : emlékei és feliratai majdnem mind az első századból valók. De természetesen erős versenytársai is voltak : a Petronius-cég, amelynek emlékét egy savaraii felirat őrizte meg (s ami érdekes, egyik fiókfőnökük feleségének a neve a város nevéből képzett Savarina), aztán itt volt a Caesernius cég, amelynek ugyancsak fiókjai voltak Savariában és Sopianaeban (Pécs). Ennek a cégnek

egyik hölgytagja volt Caesernia Firmilla, aki Pannoniában húnyta örök álomra szemét.

Nos, Barbius vezérigazgató úr nem azért volt nagy gondban, mert üzletei talán nem jövedelmeztek jól, vagy bárhol bármiféle fennakadás lett volna, hanem az volt a gondja, hogy még mindig nem sikerült bekapcsolnia üzletkörébe a borostyánt, pedig mostanában a vevőközönség nagyon érdeklődött az Északi-tengernek e nevezetes és értékes cikke iránt, s a vezérigazgató úr arra gondolt, hogy a borostyánkereskedelmet hatalmas üzletággá tudná kifejleszteni, annál inkább, mert versenytársai még nem foglalkoznak vele. Valami borostyán eddig is eljutott Itáliába, Európa és a távoli földrészek borostyántermő vidékeiről s a Padus (Po) torkolatánál volt már némi borostyánforgalom, de Barbius becsvágyát ez nem elégítette ki. Hallott róla, hogy nemrégiben Nero császár rengeteg borostyánt hozatott Rómába és most már elhatározta, hogy kezébe veszi és megszervezi ezt az üzletágat. Egyszerű oka volt erre : a hosszas tengeri út helyett rövidebb szárazföldi úton is eljuthat az Északi-tengerig és így valószínűleg csökkentheti a borostyán-szállítás költségeit. Arra is gondolt, hogy barbároktól kell vásárolnia, tehát valószínű, hogy igen olcsón, esetleg csereárúkért juthat hozzá a borostyánhoz.

Ahogy Barbius gondolkodott, úgy gondolkoztak általában a római kereskedők. Mikor rájöttek, hogy az északi népek, germánok, gallok, dákok, szkiták és a többiek mennyire megbecsülik a római árút, egyszerre elárasztották a bátrabbak az északi vidékeket. Igazán nehéz viszonyok közt utaztak, gyakran az életük is veszedelemben forgott, de ezeknek a civilizációra szomjas népeknek az igényeit érdemes volt kielégíteni : arannyal fizettek és olyan egyéb nyersanyagokkal, amelyeknek Itáliában nagy volt az áruk és a becsületük. Ha pedig a kereskedők, főleg a nagyvállalkozók, érdemesnek tartották megszervezni ezeket a kereskedelmi összeköttetéseket, akkor elkerülhetetlenül szükség volt arra, hogy az állam kellő védelmet adjon nekik. Ezért volt szükség a Dunántúl és Erdély megszállására, nem pusztán honvédelmi okokból. Jóval a hódítók előtt jártak már a kereskedők Aquincumba is, a mai Budapest területére, még pedig a Balaton érintésével ; úgy hogy bátran elmondhatjuk : Budapest itáliai összeköttetései ősrégiek. Már a Kr. e. II. században idemerészkedtek az itáliai kereskedők. Aquileiából Emonáig kocsin vitték az árút, ott hajóra rakták a kis nauportusi kikötőben s onnan vitték tovább hajón Sisciáig. Nauportusban a római kereskedőknek és bankároknak már egyesületük is volt. Később a kis kikötőváros mellett épült meg Emona és ez lett a pannoniai kereskedelem gócpontja : az emonai kereskedők Pannoniában, főleg Savariában, fiókokat és telepeket állítottak fel. Ők voltak az igazi úttörők : a régi kereskedelmi utakon épült meg a hadiút, amely a Dunához vezetett.

Barbius őméltósága végre elhatározta magát. Igen, feltétlenül személyesen járja meg ezt az utat : az üzlet oly kiadósnak igérkezik, hogy megéri a kockázatot. Különben is mindenki barátja ; a carnuntum legioparancsnok még rokona is. Már pedig Carnuntum a határállomás, ott kell átlépni a barbaricumba, vagyis a barbárok területére. Kétségtelenül hosszú lesz az út, de gondoskodni fog megfelelő kényelemről. Nagyon jól tudja, hogy útközben nemcsak római helyőrségek

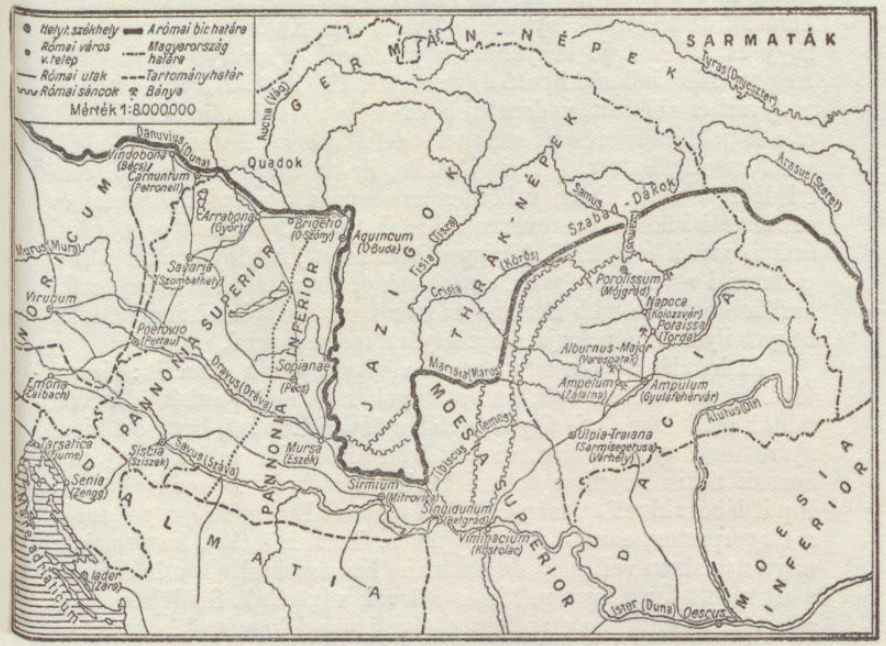

Magyarország a római uralom korában.

Ez a térkép a római Pannonia és Dacia legszükségesebb helyrajzi adatait tartalmazza, abból az időből, amikor még csak két Pannonia és egy Dacia volt. Nincsenek mind rajta a Duna-vonal erődítményei, de ezeket az olvasó a könyv szövege és a mai térképek alapján könnyen megtalálhatja, illetőleg azonosíthatja. Carnuntum neve itt Petronell, szövegünkben Deutsch Altenburg, de ez mindegy. Hiányzik Scarabantia (Sopron), de az olvasó minden bizonnyal maga is bele tudja rajzolni a térképbe, éppen így a Balaton nyugati csücskénél Valcumot. A sokat emlegetett Nauportus ott volt, ahol a térkép Emonát mutatja, Parthiscum pedig a Maros szegedi torkolatánál. Ezek a térkép hiányai ; viszont nagyon jó ez a térkép azért, mert ilyen kis helyen megadja az egész Magyarország területét, megmutatja a barbárok települési helyeit és helyes fogalmat ad a birodalom északi tartományainak helyzetéről s a Duna-vonal veszélyeiről. Ez a térkép érteti meg velünk teljes világossággal Marcus Aurelius nagyszerű tervének helyességét (L. a 9. fejezetben).

és telepek vannak, hanem szállások, vendégfogadók is, amelyek valóságos kis erődök.

Amint ezt így végiggondolta, behívatta a fiát, ifjabb Tiberius Barbiust. A fiatalember is tevékenyen dolgozott az üzletben, ismerte apjának nagyvonalú elgondolásait s az első szóra szívesen vállalkozott rá, hogy elkíséri a vezérigazgatót a veszedelmes útra. Az ő dolga volt most már rendbehozatni a hálókocsit, felszereltetni útmérővel, felcsapható íróasztallal, amelyen időnkint kockázni is lehetett szórakozásul, de lehetett könyvelni és levelezni is. Különös gondja volt rá, hogy az üléseket jó kényelmesen párnázzák, személyesen vizsgálta meg az ülésekből alakítható ágyakat, rendbe hozatta a kocsi vízálló ponyváit és ablakait, vadonatúj hodométert, vagyis útmérőt vásárolt és a legjobb műszerésszel szereltette fel a kocsira. Egész láda élelmiszert csomagoltatott, bort is jócskán, de az üzleti könyvekről sem feledkezett meg, hiszen útközben az emonai, poetoviói, savariai és scarabantiai fiókokban rovancsolni is akarnak. Egyébként pedig némi árút is vittek magukkal, főképpen ékszereket ; néhány értékeset is a pannoniai vevőközönségnek, de sok-sok ócska vásári holmit az északi barbároknak. Idősebb Barbius úr már most nagyokat hunyorgatott, hogy milyen olcsón fogja a borostyánt megvásárolni.

Az indulás napján még egyszer végigvizsgálták a kocsit : bizony tökéletesen rendben volt, az asszonyok még meleg ruhát is bőven raktak be, hiszen ők is úgy ismerték a távoli Északot, hogy ott bizonyára megfagy az ember, viszont igen kíváncsiak voltak, hogy mit hoznak nekik férjeik a messzi barbár földekről. A kocsi elindult. Aquileiából akkoriban már kitűnő út vezetett Emona felé, egy darabig a tengerparton, azután át a hegyeken. Tagadhatatlan, hogy eleinte nagyon unalmas volt az út, de lassankint hozzászoktak a kocsirázáshoz ; mert rázott ám alaposan, hiszen a lovak vágtattak. Szédületes az a sebesség, amellyel mostanában e távoli vonalakon közlekednek, — gondolta magában Barbius. A császári posta sebességét ugyan nem éri utól egyetlen magánvállalat kocsija sem, azonban Barbiusék így is sűrűn hallották a golyók koppanását a kocsira erősített dobozban. Igen furfangos eszköz volt ez a hodométer, Vitruvius császári mérnök úr találmánya. Az volt a lényege, hogy a kerék áttétel útján egy korongot forgatott, amelyen sok apró golyó volt, a korongon pedig lyukak. Mikor a lyuk odafordult az alatta lévő csőre, leesett egy golyó a kocsi aljára erősített dobozba. A készüléket úgy szerkesztette meg a ravasz feltaláló, hogy éppen minden mérföld után került a korongba vágott lyuk a cső fölé s így minden golyókoppanás egy megtett mérföldet jelentett. Olyan volt ez, mint a mai taxaméter, csak éppen nem az út árát, hanem a távolságot mutatta : a végén csak meg kellett olvasni a golyókat s mindjárt tudta az ember, hány mérföldet tett meg. Barbiusék lovai oly gyorsan száguldottak, hogy a golyók folyto-

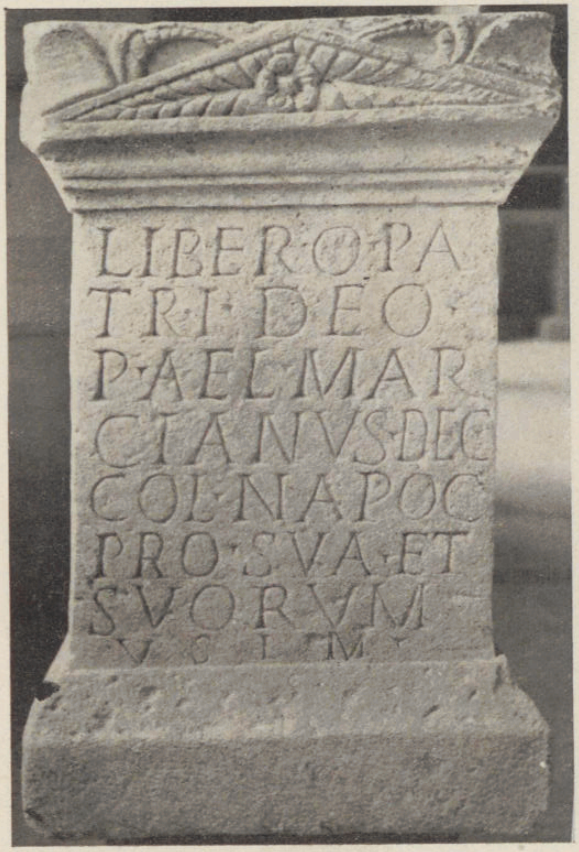

Marcianus fogadalmi oltára Liber Paternek.

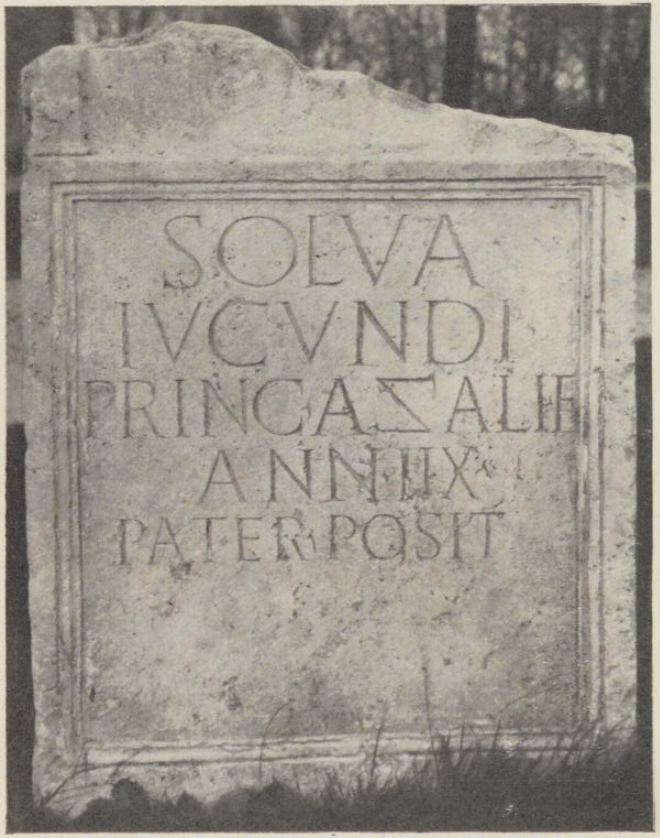

Solva hercegkisasszony sírköve.

Az aquincumi néger.

Zászlórúd bronzdísze.

Bronz Bacchus-szobrocska.

A tatai Jupiter-oszlop.

Mithras születése.

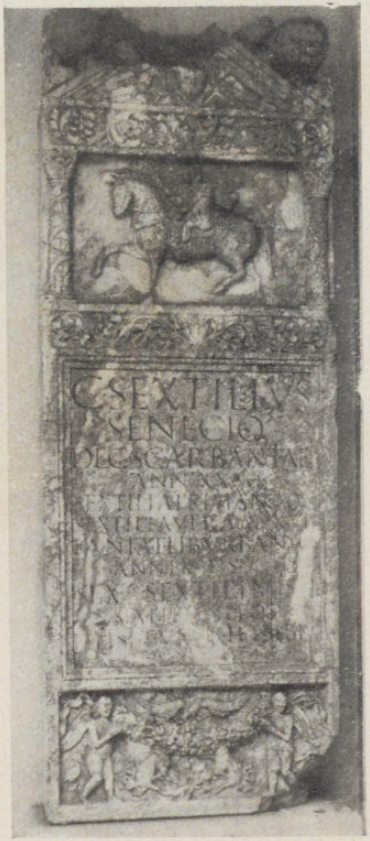

Caius Sextilius Senecio síremléke.

Bronz császárszobor.

Szatirfejet ábrázoló agyagserleg.

nos egyhangú kopogása szinte elringatta őket. Pedig a római mérföld majdnem másfél kilométer volt, s ezek a lovak mégis óránkint nyolc mérföldet is megtettek. Szerencsére minden huszonöt mérföld után megálltak, lovakat váltottak, ettek-ittak, kinyújtóztatták meggémberedett tagjaikat s aztán hajrá, tovább.

Nauportusban személyesen felügyeltek a magukkal hozott készletek átrakására ; ott álltak mindketten a kis Corcoras-folyó (a mai Gurk) partján és gondosan vigyáztak, amíg a teherhordók az értékes és értéktelen holmival megrakott ládákat lecipelték az uszályokra. Szép kis város volt ez a Nauportus, volt néhány egészen szemrevaló középülete : jelentkeztek is a polgármesternél, aztán a szállításfelügyelőnél ; mindenütt nagy tisztelettel fogadták őket, mint ahogy a milliomosokat általában nagy tisztelettel szokták fogadni a hatóságok. Nagyon megbámulták egy helybeli illir istennő, Aecorna templomát : ilyent még nem láttak ; legyintettek is egyet : barbároknak valók az ilyen furcsa istenek. Ellenben valósággal föllélegzettek, mikor megpillantották Neptunusnak, a tenger, a vizek és a hajósok védőistenének templomát. Be is mentek mindjárt, áldoztak és imádkoztak, hogy árújuk szerencsésen eljusson rendeltetési helyére. Megindult az uszály, evezőshajó vontatta, el is jutott a Szávára, onnan a Dunára s föl-föl a Dunán Aquincumba és atöbbi dunai állomásra. Az a kis csereárú, amit az északi barbárok részére hoztak, velük maradt a kocsin.

Egy kissé kifújták magukat, aztán újra felültek a hálókocsira, a komp átvitte őket a folyón s megindultak Északnak. Visszanéztek a kis Nauportusra, amely akkora forgalmat bonyolított le, mintha legalább is tengeri kikötő lett volna, s majdnem akkora volt benne a nyüzsgés, rómaiak, barbárok és keletiek sürgése-forgása, mint Aquileiában. Pedig csak kis faluváros volt, de nagyon büszke volt rá, hogy polgármestere is van. Ebben az időben már egyre veszített jelentőségéből, mert szomszédja, Emona, lassankint agyonnyomta. Amint elindultak Nauportusból, az öreg Barbius végre részletesen elmagyarázta fiának a borostyánkereskedelemre vonatkozó terveit. Úgy gondolta, hogy megvizsgálják a lehetőségeket fenn az Északitenger partján, meglátják, mennyi árút lehet behozni és aszerint szervezik meg a fiókokat. Egyelőre arra gondolt, hogy Scarabantiában, távol a vámosok szimatjától és tekintetétől, nyersborostyán-raktárt rendez be, Savariában pedig kisebb feldolgozóüzemet és borostyánkereskedést, a java árút azonban leviszi Aquileiába, mert ott borostyánfeldolgozó gyárat akar alapítani. Ilyen tervezgetések közben érkeztek meg Poetovioba (Pettau). Izgalmas állomás volt ez, mert itt volt az illyricumi és ezzel a pannoniai fővámállomás. Barbius nem félt a vámosoktól, sokkal ügyesebb kereskedő volt, hogysem ne rendezkedett volna be már eleve arra, hogy vámosok is vannak a világon. A vám mindig megkapta tőle a magáét, nem volt oka panaszra, de Barbius sem panaszkodhatott.

Pompás volt a római vámrendszer, kissé szövevényes ugyan, de pontosan működött, mint a gép. Háromféle vámot szedtek : határvámot, városi vámot és hídvámot. Állami üzem volt ez, mégis rendszerint vámbérlő vezette. Az állam szívesen bérbe adta a vámot, mert így egy összegben megkapta a vámjövedelmet ; a bérlő dolga volt aztán, hogy beszedje a bérösszeget s természetesen még a tetejébe is valamit. Nem volt nehéz munkája, az állam karhatalmat adott neki hozzá. A vámbérlőnek (conductor) nagy személyzete volt a vámállomáson (statio), ahol rendszerint csendőrkülönítmény is vigyázott a rendre és az esetleges nézeteltéréseket a fegyverek erejével csillapította le. A vámállomásnak volt főnöke, helyettes főnöke, ellenőre, helyettes ellenőre, irodatisztje és pénzbeszedője, de volt csomagvizsgálója is (scrutator), amiből látszik, hogy a finánc is örökkévaló jelenség az emberi érintkezések történetében. Ebben az időben itt a poetovioi vámállomáson éppen Titus Julius Saturninus volt a főnök, vagyis procurator. Itt éppen különös helyzetben volt a vám, mert a pannoniai vámot ekkoriban nem adták bérbe, hanem az állam maga vezette. Nos, ez a Saturninus véletlenül jóbarátja volt Barbius őméltóságának. Nagy örömmel üdvözölték egymást és mondanom sem kell, hogy a vámvizsgálat elmaradt és a scrutator sóvár szemekkel nézte Barbiusék poggyászát, mert sejtette, és pedig jól sejtette, hogy igen értékes árú van benne. Ismerte az öreget, tudta, hogy sohasem utazik üres ládával. Gyanúja, mint tudjuk, alapos volt : az aranyékszerek után valóságos kis vagyont tett volna a kétszázalékos vám. Abascantus úr, a scrutator, legyintett egyet és bement a vámházba, miközben magában cifrákat mondott a nagyurak barátságára. Odabent Festinus úr, a pénztáros, hunyorított egyet : ők már értették egymást.

De a római vámrendszer egy határon nem elégedett meg egy vámállomással : ott fogta meg az árút, ahol érte. Nem úgy volt, hogy átestem a határszélen a vámvizsgálaton és akkor szabad a vásár, többet senki sem zavar. Volt bizony vámállomás még Celeiában is, (Cilli), sőt Savariában, Brigetióban (Szőny), Intercisában (Dunapentele) és Altinumban is (Mohács), a daciai végeken pedig Tierna (Orsova), Ad Mediam (Mehadia), Sarmizegetusa (Várhely), Ampelum (Zalatna), Alburnus Maior (Verespatak) voltak a főbb vámállomások. Csakhogy Barbius úr nem törődött már a többivel : pecsétes levelet kapott Saturninus felügyelő úrtól, hogy nem visz magával vámköteles árút, illetve hogy a vámot lerótta. Más embernek persze nehezebb volt a sora, mert a scrutator még a vesékbe is belelátott. A vámállomásokon azonban nemcsak írásban adták ki a bizonylatot, hogy az illető eleget tett vámkötelezettségének, hanem nagy árumennyiségeknél egyszerűbben oldották meg a kérdést : bélyegzővel lrásütötték az árú burkolatára, hogy elvámolták, de rásütötték azt is, ha esetleg vám-

mentes volt. Vámmentesek voltak természetesen a katonai szállítmányok, vámmentesek a helytartó úr ökegyelmessége csomagjai és szállítmányai. Ilyen vámmentességet élvezett például az aquincumi katonakórház is: az aquincumi múzeumban máig is megvannak azok a hordók, amelyekben bort és olajat szállítottak Itáliából az aquincumi valetudinariumnak; mindegyik hordón ott a bélyegző: «Vámmentes a II. legio kórháza részére.»

Barbius úrék tehát zavartalanul haladtak át a többi vámállomáson, de Poetovioban szétnéztek még egyszer, főképpen, hogy az itteni fiókot is megvizsgálják. No, itt minden rendben volt, nem is lehetett semmi baj, hiszen éppen egyik unokaöccse volt itt a fiókigazgató. Kisétáltak a sírok útjára és megnézték egyik közeli rokonuknak, Barbius unokatestvérének pompás síremlékét, áldoztak is a halott szellemének. Ez a síremlék pompás alkotás volt, méltó a milliomos család híréhez és vagyonához. Az óriási méretű sírkövön vadászjeleneteket ábrázolt a művész: menekülő gazellát, medvét, amint éppen megtámad egy bikát, oroszlánt, amint vadszamarat üldöz. A frízen mindenféle madarak röpködnek. A sírkő fénypontja a középső mező, amely Orpheust ábrázolja, amint bűvös lantján játszik; ott ül a sziklán, körülötte a megjuhászodott állatok, oroszlán, párduc, bika, szarvas, elefánt, róka, majom, vadkan, medve, őz, teve, kígyó, krokodilus. Szellemes ember volt a művész, hogy ennyi állatot faragott ki Caius Barbius sírkövén, mivelhogy ez a derék rokon vadállatkereskedő volt, és az állatokból gazdagodott meg. Ezerszámra szállította a barbár területről, Északról, Afrikából és Ázsiából a legfurcsább állatokat az amfiteátrumi viadalokra. Barbius őméltósága most arra gondolt, hogy jó volna ezt az üzletágat is fölélesztení, mert bizony Caius halála óta meglehetősen pang. Most szükség lesz az állatokra az újonnan hódított Pannoniában is, hiszen egymásután épülnek az amfiteátrumok: a katonaság nem tud meglenni gladiátorok és állatviadalok nélkül. Az orommező domborműve is igen érdekes: ülő női alak, alvó ifjú mellett, a nő balkezével a földre támaszkodik, félig meztelen s majdnem háttal áll a nézőnek, de látni, hogy meglepetve és kérdőn néz az ifjúra, aki úgy alszik, hogy balkezét a feje alá fekteti; Barbius azonnal megismeri a mitológiai jelenetet: Kybele istennő ez, amint megpillantja Attist a Gallos-folyó partján és szerelemre lobban iránta. Úgy úgy, Barbius tudja már, a halál és a feltámadás szimboluma ez a monda, hiszen tudjuk, hogy Attis halállal bűnhődött, mert visszautasította az istennő szerelmét, de harmadnapra föltámadt. És az Orpheus-mondának is megvan a maga jelentősége, hiszen Orpheus tulajdonképpen nem más, mint maga Dionysos, a bor, a mámor és a halhatatlanság istene, aki minden embert és állatot meghódított. Attis mellett kétoldalt szárnyas geniusok állnak; nini, ott a legfelső mezőben koskoponyát tartó oroszlánok között szakállas férfifej, a

megszólalásig hű: igen, ez maga Caius Barbius, a milliomos, aki semmit sem vitt magával sírjába, csak a halhatatlanság hitét. És ime, itt legalul, még egy Orpheus dombormű: amint a mesebeli lantos Eurydikét felhozza az alvilágból; ez sem lehet más, mint a feltámadás szimboluma. Elolvassák a sírkő feliratát: Caius Barbius, Caius fia, Poetovio tanácsnoka. Igen, a közéletben is előkelő helyet foglalt el a derék milliomos.

Ez a sírkő túlélte a századokat és ma is megvan. Ott áll Poetovio (a mai Ptuj, vagyis Pettau) főterén, ott feketéllik Orpheus örök bánata a kisváros közömbös utcáin, miután elmúlt évszázadokban pellengérnek használták és ezzel meggyalázták a belőle sugárzó örök hitet és költészetet.

Barbiusék meghatottan indulnak vissza a városba s benéznek még az egyik nagy versenytárs irodájába. Caius Titius Antonius Peculiaris nagykereskedő úr éppen valami vámügyet intéz nagy sebbellobbal, mivelhogy az árút sürgősen fel kell adnia. Ez az úr is fontos közéleti hivatást tölt be, mert amellett, hogy gabonakereskedő, egyúttal a város polgármestere is. Ez a Peculiaris ugyancsak nem múlt el nyomtalanul az üzleteivel együtt, mert megmaradt a sírköve: később az aquincumi üzletet vezette és Aquincum polgármestere lett; úgy látszik, nemcsak a gabonához és borhoz értett, hanem a városi politikához is. Nagyon munkabíró ember volt, mert egy időben tanácsnoka volt Singidunum (Belgrád) városának is. Hogy hogyan tudta ellátni mind a két hivatalát, azt csak azok tudják, akik ma is három állást töltenek be, mivelhogy pótolhatatlanok. Lám, mégis kiderült, hogy még Peculiaris is pótolható, hiszen Aquincumban, vagyis Budapesten, már régen más a polgármester és bizonyára Belgrádban is akadt azóta vállalkozó a városi tanácsnoki állásra.

Nagy mester volt ez a Peculiaris. Barbius őméltósága családi körben azt szokta mondani, hogy rendkívül becsületes ember, csak egy kicsit szélhámos. Kétségtelenül ügyes ember volt, vigyázni kellett, ha beszélt vele az ember, mert a legkisebb célzásból vagy elejtett megjegyzésből azonnal tőkét kovácsolt magának. Ha csak sejtette volna, hogy Barbiusék hova mennek, bizonyára megelőzte volna őket. De a két Barbius keményen őrizte az üzleti titkot: a Barbius-család ennek a szűkszavúságának köszönhette millióit. Igaz, hogy nem afféle új gazdagok voltak, mint ez a Peculiaris, akit csak a pannoniai konjunktúra csábított az üzletre, elsősorban a nagykereskedelemre, hiszen azelőtt városi írnok volt Aquileiában. A Barbiusok már háromszáz évvel ezelőtt is nagykereskedők voltak. A köztársaság korában kezdték a munkát, akkor, amikor római úrtól igazán nagy elhatározás volt a kereskedői pályára lépni. Igen, igen, de akkor még rabszolgákkal dolgoztattak, hiszen elvégre is ennyi engedményt kellett tenniök a korszellemnek. Már a köztársaság idejében meggazdagodtak: házaik,

telepeik, fiókjaik voltak, mindenütt az egész világon, amerre jó római utak vezettek, még Egyiptomban is. A császárság korában, mikor a cég egészen hihetetlenül felvirágzott, az északi római telepeket is elárasztotta. Fiókjai voltak Carnuntumban, később Emonában, Poetovioban, Celeiában, Savariában, Scarabantiában. De nemcsak Észak, hanem Nyugat felé is kiépítették kereskedelmi hálózatukat: a Barbiusok cégtáblája ott büszkélkedett Forum Julium (Cividale, a mai Friuli tartományban) tengerpartján, de éppen úgy ismerték a céget Noricumban, vagyis a mai Ausztriában; itt Lauriacum (Lorch) volt a cég központja s itten különösen ezüsttel foglalkoztak, mert a bányák valósággal ontották az ezüstöt. Eljutottak a cég árúi és képviselői a Savus (Száva) déli partján Singidunumba, a mai Belgrádba, ahol fióktelepet is állítottak fel és Viminaciumba (Kosztolác): itt egy felszabadított rabszolgájuk vezette az üzletet. De magától értetődik, hogy még sűrűbben teleszórták fiókokkal a dalmáciai partot, amely mégis csak legközelebb esett Aquileiához; a Barbius név feliratokon, főleg sírköveken előfordul három dalmáciai helységben is: Aenonában (Nona), a domaviai ezüstbányákban és Salonae városban. Óriási hálózat volt ez s a feliratok azt is elárulják, hogy a cég vezetői az üzlet mellett a társadalmi érintkezést és a közéleti tevékenységet sem hanyagolták el. A fiatal Barbius még nem is tudja, hogy egykor mily fontos szerep vár rá Savaria közéletében.

Nem csoda, hogy a Barbiusok érdekeltsége ilyen messzi területeket kapcsolt be a cég tevékenységébe, hiszen úgyszólván nem volt üzletág, amelyet ne műveltek volna. Telephelyüket is szerencsésen választották meg. Nem mindig Aquileia volt a cég székhelye, mikor azonban az északi tengerparti kikötő jelentősége a tartományok bekapcsolása miatt egyre emelkedett, a Barbiusok is jónak látták áthelyezni a cég központját Aquileiába. Ez a város már a Kr. e. II. század elején kereskedelmi gócpont, persze egyúttal hadászati központ is volt. Hamarosan felismerték az aquileiai kereskedők, hogy északon nincs bor és olaj, tehát ezt a két cikket szállították legelőször, később pedig az itáliai ipar termékeit: háziedényeket, ékszereket, műtárgyakat. Északról viszont behozták azokat a cikkeket, amelyekre Itáliában mindig szükség volt: marhát, bőrt, vasat, aranyat, ezüstöt s mindenekfelett rabszolgát. Nincs az a mai nagyforgalmú tengeri kikötő, amely fölülmúlná az ókori Aquileia forgalmát. Az írók úgy emlegetik, mint a világ egyik legfontosabb kikötőjét, amely Massilia (Marseille) és Alexandria mellett a világ kereskedelmének egyik gócpontja. Az északitáliai nagyterjedelmű szőlőművelés éppen annak köszönheti virágzását, hogy ott volt a közelében az aquileiai kikötő, ahonnan a bort északra szállították. A császárság első százada óta rengeteg szőlőt telepítettek Észak-Itáliában s így megrövidítették a bor útját, mert nem kellett már a bort a messzi Délitáliából szállítani.

A hálókocsi éjjel-nappal folytatja útját Savaria felé. Hamarosan megérkeznek Felső-Pannonia ragyogó fővárosába, hogy aztán Scarabantián keresztül elérjék Carnuntumot. Az öreg Barbius már azt is tudja, hogy Carnuntumban szervezi meg a fő borostyán-piacot, mert onnan még barbár területekre is szállíthat feldolgozott borostyánt, hiszen a barbárok ezt az értékes anyagot ma még semmire sem használják. Azt is tudja már, hogy a carnuntumi helyőrségi parancsnok, aki éppen aquileiai származású ember, átsegíti majd a határon a barbaricum felé. Van ideje pontosan megtanulni az utat ; útikönyvében már vörössel megjelöli mindenütt útjának vonalát, a mai Vág völgyét, a jablonkai hágót, a Visztulát s a Visztula vonalán fel az utat egészen az Északi-tengerig. Egyelőre azonban nagyobb pihenő következik : bizonyosan eltölt három napot itt Savariában, nemcsak azért, mert hozzászokott Aquileia nagyvárosi kényelméhez s a testet-lelket rázó utazás után végre itt érzi magát először újra római úrnak, itt kap meg minden kényelmet, hanem azért is, mert itt több dolga van a fióküzlettel. Valami módot kell találnia, hogy az üzletvezetőt békés úton és tisztességgel eltávolítsa, illetőleg áthelyezze, mert már most elhatározta, hogy az ifjú Tiberius Barbiust nem viszi haza magával, hanem itt hagyja Savariában. Mindenképpen erélyes és megbízható kézbe akarja letenni a borostyánkereskedelemnek ezt a fontos pannoniai állomását. Úgy gondolja, hogy fia ebből a fiókból valamikor önálló borostyánkereskedelmi központot tud majd szervezni és innen fogja ellátni Nyugateurópát is a drágábbnál drágább és szebbnél szebb borostyánékszerekkel és használati tárgyakkal.

A rejtelmes borostyánkő úgy csillan meg képzeletében, mint valami mesebeli aranygyapjú és gondolatban sokat foglalkozik a lehetőségekkel, amelyek erre az üzletkörre várnak : már-már úgy érzi, hogy a gyémántot is letaszítja trónusáról az új drágakő. Képzeletében látja a római ezüstművesek utcáját, amint ott tolonganak az előkelő hölgyek, hogy hozzájussanak egy-egy gyönyörű borostyánékszerhez. Ezekkel a gondolatokkal tér nyugovóra a cég savariai székházának vendégszobájában. Mikor azonban reggel felébred és fiával együtt kilép a ragyogó Forumra, a tartományi főváros tündöklése egyszerre elhomályosítja képzeletében a mesebeli fényeket : Savaria pompája, márvány- és aranyragyogása lenyűgözi Róma fiának lelkét.

SAVARIA TÜNDÖKLÉSE.

Már a hálókocsiban különös gondolatok foglalkoztatták Barbius őméltóságát : nagyon kíváncsi volt a tartományi fővárosra, mert igaz ugyan, hogy nagy utakat tett meg már életében, de itt, Pannoniában, még sohasem járt. Felső-Pannoniának ez a szép új városa nem régi,

hiszen csak Claudius császár alapította. De akik ott jártak Aquileiából, azt beszélik, hogy fénye és pompája felülmúlja az itáliai vidéki városok szépségét. No erre komolyan kíváncsi vagyok, — gondolta magában a vezérigazgató — hiszen elvégre Aquileia maga is gyönyörű város, csatornáival, lagunáival, festői házaival; ha Barbius a jövőbe látott volna, azt mondta volna róla, hogy valóságos Velence. Igaz, Savariában nincs tenger, csak holmi kis patak, vagy folyócska s éppen ezért nagyon kíváncsi rá, hogy lehet egy város víz nélkül is szép és ragyogó. Igaz, mégis csak az épületek teszik a várost, a márvány és arany pompája, a karcsú oszlopok, az óriási kőtömbökből épült templomfalak, a szobrok a köztereken, az oltárok a templomok előtt, a művészi sírkövek a városba vezető utak mentén. És valóban, mikor tegnap estefelé megérkezett, megcsodálta már az utat is. Volt alkalma megcsodálnia már jó darabon, hiszen ez a tartományi út zötyögtette kocsiját már napok óta. No ne panaszkodjunk, gondolja magában, nem is nagyon zötyögtette, hiszen pompás út ez, nyergesen rakott bazaltkövekből, szilárd alépítménnyel s valósággal a Via Appiát juttatta eszébe, az utak királynőjét. Bizony, ez az út tökéletesen olyan, még a kövek is olyanok; de ezek a szabálytalan kövek milyen tökéletesen illeszkednek egymáshoz a kötőanyaggal! Síma az út felülete, és ha Barbius még egyszer a jövőbe látott volna, megint csak olyasféle hasonlatot használt volna, hogy olyan, mint valami tükörsíma autosztráda.

De amennyire az esti félhomályban kivehette, az út mentén álló síremlékek is pompásak és művésziek voltak. Mennyi remek dombormű, mennyi gyönyörű felirat, mennyi szép sírkápolna! Nem egy közülük valóságos remekmű, mindjárt meglátszik rajta, hogy mindenestül Itáliából hozták. Az egyiken a félhomályban is kibetűzte a Lucius Maximus nevet. Persze, akadtak egyszerűbb sírok is, ezek aztán a tartományi ízlés szellemében készültek, szinte lerítt róluk a helyi kőfaragó egyszerű művészetének ügyefogyott dadogása: «Atta, Bato fia, kereskedő» olvasta az egyiken s nemcsak annak örült meg, hogy kartársnak a síremlékét látja, hanem annak is, hogy, íme, a barbárok is bekapcsolódnak a római kereskedelembe. Pompás volt ez a Sírok Útja; a sírkövek mellett, fallal körülvett sírkertekben remekbe faragott szarkofágok sorakoznak, hagyományos dombormű-díszeikkel, a Geniusokkal és Attisokkal, háztető-alakú fedelükkel.

De ami most reggel szeme elé tárult, az valóságos káprázat. Itt áll a forum mellett, ahol három út is találkozik. Itt a városkapu a közelben, mellette egyszerű bolt, edényeket árulnak benne, főképpen mécseseket, hogy aki este érkezik a városba, mindjárt vásárolhasson is magának. De itt van a fogadó is, azoknak, akik jönnek vagy mennek és megelégszenek az egyszerűbb szállással is. Nem messze a városkaputól, a forum pompájában ragyogó márványtábla tűnik szemébe:

«Divo Claudio», — olvassa rajta a halála után istenné avatott Claudius császár nevét. Ragyogó márványoltárt állítottak a császárnak, miután megistenült, ámbár mondják, hogy már életében szívesen viselte az isteni rangot. Igen, igen, Barbius tudja : az isteni Claudius adta meg a városjogot Savariának néhány évtizeddel ezelőtt. Mi már azt is tudjuk, hogy a mi időszámításunk szerint Kr. u. 43-ban lett a tartományi főváros colonia, vagyis teljesjogú város, még pedig hét évvel hamarább, mint a rajnamenti büszke főváros, Colonia Agrippina (Köln) és pontosan százötven évvel korábban, mint Alsó-Pannonia fővárosa, a dunamenti Aquincum.

Tehát Claudius császár a város alapítója és apja. Ezért van az, hogy a város pompája is császári : diadalkapun át lép be Barbius a forum területére. Csillognak a kövezet márványkockái, középütt a császárok oltára tündöklik s füstölög rajta a reggeli áldozat. Fehérruhás papok kitárt karral imádkoznak a császárok jólétéért. Valóságos kis Róma ez, igazi mása Rómának : Róma méltóságát sugározza, Róma szellemét lehelli. Az ókori városeszményt Sidonius Apollinaris költő egyik verse örökítette meg, amelyet Narbo galliai városról írt. Szerinte az eszményi várost jellemzik a falak, boltok, csarnokok, kertek, jellemzi a nagy forgalom, a forum, a színház, a vásárcsarnok, a fürdő, mindenekfelett pedig a Capitolium, az istenek templomai, a raktárak, a diadalívek és vízvezetékek. Igen, mikor Barbius szétnézett a forumon s átment a Capitolium terére, az jutott eszébe, hogy valóban kis Róma ez, mása a császári pompának, amely minden római ember szívét megdobogtatja, különösen akkor, ha itt a messze Északon találkozik vele.

Barbius különösen annak örült, hogy itt csupa latin szót hallott. Más városokban rengeteg a barbár ; afrikaiak, szíriaiak és balkáni barbárok mindenütt megszimatolják az üzletet és ellepik a legszebb római városokat. Hallotta már, hogy Aquincum valósággal az egész világ népeinek gyülekezete, s attól tartott, hogy Savaria is ilyen. Nem, kellemesen csalódott ; Savaria úgyszólván ízig-vérig római. Imittamott látni egy-egy keltát, de ezek többnyire a környékről szivárogtak be. Nincsenek itt púnok, szírek, görögök és zsidók, akiket Aquileiában lépten-nyomon ott talál, akik nélkül alig lehet üzletet kötni. Savaria azért egészen római, mert tiszta római telep ; itt nem a régi kelta vagy egyéb barbár telepre épült a római város, hanem mindjárt római város épült. Fölnéz az isteni Claudius szobrára és eszébe jut, hogy igen, a császár római veteránusokat telepített ide, olyan területre, amelyet az északról betelepedett, majd a dákoktól kivert bojusok üresen hagytak. Latin gyarmat ez, azért is olyan kevés a barbár név az üzleteken is, a sírokon is.

Kevés a katona, állapítja meg Barbius sétája közben ; hogyne, hiszen itt nincs legio. Pannonia legiói Carnuntumban, Brigetióban és

Aquincumban táboroznak. Itt csak kisebb helyőrség van, talán cohors, talán numerus és csak kisebb tábor. Azért ez is tábor, és elvégre ezer római katona is római katona. Katonaságra már csak azért is szükség van, mert Savaria egyúttal vámállomás és vám nem lehet meg katonaság nélkül. A messziről jött Barbiust sokkal jobban érdekli a város polgári szervezete; fel is megy a városházára, hogy tisztelegjen a hivatalban levő polgármesternél, mert az ilyen városokban két polgármester volt s ezek felváltva hivataloskodtak. A nevük is mutatta ezt a kettősséget: duumviri. A polgármester természetesen szívesen és előzékenyen fogadta a világhírű cég főnökét, mindjárt behívta az egyik decuriót, és pedig éppen azt, amelyik gazdasági ügyekkel foglalkozott, és most már a polgármester, a tanácsnok és a vezérigazgató együtt tárgyalták meg egy borostyánkereskedelmi központ felállításának lehetőségeit.

Nagyon vídáman távozott Barbius a városházáról; látta, hogy a város igazgatása erélyes kézben van s ez reményt keltett benne, hogy vállalkozása sikerülni fog. Nagyot nézett, mikor az utcán Cnorius Sabinianus zászlóaljparancsnokkal találkozott, aki történetesen most itt volt helyőrségen Savariában, de már félig-meddig nyugalomban, hiszen már át is vette a császárkultusz főpapi hivatalát. Az öreg Victorinus, a császárkultusz főpapja, éppen most ment nyugalomba s a derék zászlóaljparancsnokot választották meg helyébe. Most már aztán ketten róják az utcákat; Sabinianus lépten-nyomon figyelmezteti Barbiust a város nevezetes embereire; találkoznak a városi pénztárossal, látják a rendőrkapitányt, amint éppen ott erélyeskedik a piaci árusok között a vásárcsarnok közepén és találkoznak a papokkal, akik már szívesen köszöntik Sabinianust, jövendőbeli főnöküket. Az egyik házon nagy betűkkel ott díszlik a tűzoltótestület felirata: igen, ez a székházuk és az ablakában éppen feltűnik a testület elnöke s barátságosan mosolyog jóismerősére, Sabinianusra. A tűzoltók és katonák együtt dolgoztak, ha tüzet kellett elfojtani. Az egész városban megkezdődött a munka, dolgoznak az iparosok, a kereskedők, percegnek az írnokok tollai és mindenütt élénk a forgalom. De akármennyire sietnek az emberek, senki sem mulasztja el, hogy egy pillanatra meg ne álljon egy gyönyörű szobor előtt és legalább főhajtással ne tisztelegjen. Barbius megnézi: Felső-Pannonia Geniusának a szobra. Éppen most távozott a szobortól Verus tisztelendő úr, Felső-Pannonia Geniusának papja. Sabinianus megmutatja még az egyik szentélyt, amelyet nemrégiben saját költségén újjáépíttetett, mivel, sajnos, leégett és a tűzoltók nem tudták megmenteni. Nincs még jó fölszerelésük, éppen most szeretnének hozatni egy légnyomásos fecskendőt, amilyen még egy sincs Pannoniában. No, ennél mi sem könnyebb, gondolja magában Barbius, majd küld egyet, majd hozat Alexandriából, a fecskendőgyárból. De itt az ideje, hogy Barbius is

munkához fogjon. Visszafordulnak. Amint elhaladnak a Capitolium előtt, ahol már javában füstölög az áldozat a capitoliumi hármas istenség, Jupiter, Juno és Minerva szobra előtt az oltárokon, látják Quintus Mullius Marcellus sevirt, amint bíborszegélyes tógájában fent áll az emelvényen és várja az áldozat végét. A két liktor mereven áll mellette, mint két praetorianus, vagyis testőr. Ilyen külsőségekben kiélhették nagyzási hóbortjukat ezek az urak, ezek a gazdag emberek, akik mindenáron közszereplésre áhítoztak. Hát jó, megválasztották őket sevirnek, vagyis tiszteletbeli főpapnak. Felvehették a bíborszegélyes tógát, kaptak két liktort, viszont jól ki kellett nyitniok az erszényüket, mert elvárták tőlük a bőkezű adakozást.

1900 éve már, hogy Savaria város. A mai Szombathely büszkén ünnepelte meg a ritka évfordulót. Szombathely régebbi, mint Magyarország. De más is egyúttal: a legrégibb kapocs, amely Magyarországot Itáliához fűzi: az itáliai kultúra legrégibb magyarországi őrhelye és fellegvára. 1900 évvel ezelőtt római élet és műveltség töltötte be Savariát s ez a nagy hagyomány máig sem halt ki: a város ma is a műveltségnek és a gazdasági jólétnek bástyája a magyar Nyugaton. S nemcsak ebben utóda a római Savariának, hanem abban is, hogy tudatosan ápolja 1900 éves hagyományait: megbecsüli a római emlékeket, feltárja a régi forumi és capitoliumi pompa nyomait, gondosan összegyűjti a rég elsüllyedt világ törmelékeit, feltámasztja halottait és életét.

Egy séta a szombathelyi múzeum kőtárában szinte varázsütésre megnyitja a látogató előtt a régi római világot. Cnorius Sabinianus felirata fogadja a látogatót s elmondja, hogy a derék férfiú ezredes volt, méltóságos úr, és saját költségén helyreállíttatott egy épületet, amelyet a tűz elemésztett. Íme, a régi áldozatkészség emlékét örökre megőrizte az épület felirata s megőrizte Valerius Verus tanácsnok úr emlékét is, aki később ugyancsak a császárkultusz főpapja lett. Az ő hatszögletű domborműves márványoszlopa, valaha bizonyára a savariai Capitoliumon állt s az volt a szerepe, ami más domborműves oszlopoké, például a tatai oszlopé volt: a tetején Jupiter szobra állhatott. Oldalának domborművei Liber, vagyis Bacchus, továbbá Mars és Fortuna istene et ábrázolják. Az oszlop nagyon töredékes, súlyosan megsérült a századok viharaiban, feliratából is alig néhány halvány betű maradt meg, de a tudós archeológus, a római Savaria ásatásainak vezetője, ebből a néhány betűből megállapította, hogy Priscus és Pompeius Collega konzulok idejében állították fel, vagyis Kr. u. 93-ban, Domitianus császár uralkodása alatt. Nem lehetetlen, hogy maga a császár avatta fel az oszlopot, hiszen akkor itt járt Pannoniában, építkezett is. Lám, milyen a világi dicsőség: már életében istenítették Domitianust, halála után pedig megvetéssel sujtották vagyis megátkozták emlékét. Ez a megátkozás, a damnatio memoriae, a legnagyobb büntetés volt, amellyel a szenátus az elhunyt császárt

sujthatta. Ilyenkor ledöntötték szobrait és a feliratokról kemény kalapácsütésekkel kitörölték a nevét. A szombathelyi lapidárium két olyan feliratot őriz, amelyeken Domitianus császár nevét kitörölték.

Egy felirat elárulja, hogy Savariában amfiteátrumnak is kellett lennie. A színház helyét már eddig is ismerték, az amfiteátrum még nem került elő. De bizonyosan volt, s erre abból lehet következtetni, hogy három Nemesis-oltár is maradt, már pedig Nemesisnek igen gyakran az amfiteátrum mellett állítottak oltárt. Sőt az is kiderült az emlékekből, hogy Nemesisnek itt még temploma is volt. Rendkívüli félelemmel tisztelték a sorsnak ezt az istennőjét: Nemesi Augustae — a felséges Nemesisnek, hangzik a felirat s ebben benne van minden félelem és minden tisztelet, amellyel a véres játékoknak ezt az istennőjét tisztelték. Római istenek uralkodtak itt és csak elvétve akad idegen isten emléke. Apró bronzszobrok mutatják, hogy Anubis, Sarapis és Isis tiszteletének is voltak hívei, ami nem csodálatos, mihelyt katonaság volt a városban, bármily csekély létszámú is: tudniillik a tartományokban rendesen más nemzetiségű katonák szolgáltak. Még Isis-papoknak a nevét is ismerjük Savariából, sőt maradt feliratos fogadalmi ajándék Isisnek és megmaradt Jupiter Dolichenus szobra és oltára.

Íme, most meglepetés ér bennünket, itt találjuk a múzeumban Atta kereskedő sírkövét, amelyet Barbius látott, mikor bevonult a városba; van itt több barbár sírkő is, többnyire kelta és a környékről származik. Itt van Utiedia és az Uttidius-család sírköve, itt őrzi egy kő a kis rabszolgalány, Uppa emlékét, aki gazdájának állított feliratos követ. Itt van Lucius Maximus sírköve is: emonai ember volt a derék Maximus, s egy sírban pihent feleségével, Salonia Marcellával. Díszes sírkő ez, rajta Meduza, galambok, oroszlán, gyönyörű indák, virágváza. Itáliai minta után készült, még pedig valószínűleg Aquileiában: Barbius is szállított ilyeneket. Nem lehetetlen, hogy ő szállította Caius Sempronius úrnak a sírkövét is, amely most ugyancsak itt él tovább a lapidáriumban: rajta állat-szimbolumok, agár, nyúl, párduc, szarvas, Castor és Pollux, Helena; ezek a mitológikus vonatkozások mind a halál és a túlvilági élet körül forognak. Így előfordul a sírköveken Orpheus és Eurydike, mint már Poetovióban is láttuk, azonban itt, Felső-Pannoniában a görög mondák hőseit és hősnőit nem egyszer kelta ruhákba öltöztetik. A bennszülötteknek nagyon tetszett a görög-római mitológia, mivel a maguké meglehetősen szegényes volt. Éppen így megtaláljuk a savariai sírköveken Herculest, Iphigeniát, Medeát és a mitológia sok más nevezetes alakját.

Föntről a múzeumban a sírok kincsei fogadnak. A mai ember felbontja az ezeréves sírokat, hogy belenézzen a régi emberek életébe és műveltségébe. Hiába óvnak a feliratok, hiába fenyegetnek bennünket az istenek büntetésével: a régész hozzányúl a sírok évezredes

maradványaihoz és azzal, hogy megvizsgálja a régi emberek életének tartozékait, régi kultúrákról lebbenti föl századok fátyolát, Íme, a szombathelyi múzeumban csodálatos üvegedények sorakoznak a szekrényekben: bronzfüles kis üvegkorsó, pompás kis róka üvegből, nemes alakú, karcsú illatszeres üvegek, gyöngyök, ékszerek, kancsók és poharak, üvegtálak, sok terra sigillata, vagyis domborműves vörös edény: az ókori porcellán. Az egyikben ott a gyári mesterjegy: «Genialis fecit», — a másikba a tulajdonos karcolta be a nevét, ügyetlen betűkkel: Mercator. Van néhány borostyántárgy is: ékszer, hattyú, kis kanál, hajtű; néhány fémgyűrűben a hétágú gyertya mutatja, hogy zsidók is laktak Savariában. Előkerültek a sírokból orvosi műszerek is és mindenféle használati tárgy: mérleg, kulcs, csatt, öv, fogantyú, tőr, különféle veretek, aztán kis szobrok, istenek, gladiátorok, s itt látjuk az egyik tárlóban magának Claudius császárnak a pénzeit.

Igen, császárok is jártak Savariában. Találkoztunk már Domitianus őfelségével, de járhatott itt Septimius Severus is, a IV. század elején pedig bizonyosan itt volt Nagy Constantinus, miután Campona (Nagytétény) mellett leverte Rausimodus szarmata királyt (322), és innen keltezte egyik rendeletét. Nem véletlenül mondtam Domitianusra, hogy őfelsége, mert a császárkorban egyre jobban divatosak lettek a címek és rangok, akárcsak ma. Századról-századra szaporodnak és terebélyesednek a címek, s éppen ezért nem alaptalan, ha nagyságos, méltóságos és kegyelmes urakat emlegetünk a római császárkorban. Én csak őfelségének neveztem Domitianust, de a IV. század közepén Vulcatius Rufinus őexcellenciája, a testőrség főparancsnoka, aki a savariai állami gabonaraktárakat újjáépítette, az emlékfeliraton Constans császárt már nem is őfelségének, hanem Beatitudo-nak, vagyis Őboldogságának nevezi. Ekkora hódolat igazán megható.

Járt Savariában I. Valentinianus császár is (Kr. u. 375). Ammianus Marcellinus beszéli, hogy Aquincumban nagyon fázott a császár és ezért téli szállásra Savariába jött, mert Savariánál alkalmasabb hely nem volt Pannoniában, hogy kellő kényelmet nyujtson a császárnak. Az ókori Savaria nagyobb és fényesebb volt, mint a mai Szombathely. Ammianus Marcellinustól tudjuk, hogy itt különös eset történt a császárral. A császári vendégpalota fejedelmi fürdőházának tetejére kuvik szállt és gyászosan elkezdett huhogni. Rossz jel volt ez és a császár emberei nagy buzgalommal versenyt lövöldöztek rá, de nem volt olyan ügyes ember, aki eltalálta volna. Ebből az következik, hogy a császári fürdőház nagyon magas lehetett, tehát fényes és pompás, egyúttal azonban mintegy előre veti árnyékát ebben az elbeszélésben a derék Valentinianus végzete.

De a császár tragédiájának előjelei egyre szaporodnak. Ammianus mondja, hogy mikor Savariából elindult a hadjáratra, azon a kapun akart kimenni, amelyen bejött, mert ez annyit jelentett volna, hogy

hamarosan visszatér Galliába. Csakhogy amikor a törmeléket el akarták hányni, a megvasalt kapuszárny lezuhant ; nosza, rengeteg ember nekiállt és megfeszített erővel dolgoztak, de a kapuszárnyat nem tudták félreemelni az úttestről, úgy hogy a császár kénytelen volt egy nappal elhalasztani elutazását. Ezúttal a rossz előjelek nem csaltak : a császár tragédiája még abban az évben beteljesedett.

Savaria pusztulását földrengés okozta 455-ben s az írások pontosan följegyzik, hogy a szerencsétlenség éppen szeptember 7-én, pénteken történt. Rombadőlt tehát a római birodalom egyik legszebb tartományi fővárosa, de így félholtan sem adta fel életét ; még csak lihegett a szerencsétlenség után, de a lakosok máris visszaszállingóztak. Savaria egyetlen napig sem volt lakatlan, hiszen tudjuk, hogy a városban még az avar uralom végén is eleven élet lüktetett. Nagy Károly 791-ben Savarián át vezette haza Győr alól kiéhezett hadseregét, még pedig a régi római úton. A város sorsában akkor állt be nagy fordulat, amikor Német Lajos király 860-ban a salzburgi érsekségnek adományozta Civitas Savariát.

Ez a folytonosság tovább élt, íme, akkor is, mikor a római Savaria keresztény Savariává lett. A legragyogóbb láncszeme ennek a folytonosságnak az a tisztesség, amely Savariát érte, azzal, hogy falai közt született Szent Márton toursi püspök, az Egyház egyik büszkesége. Születéshelye a mostani temető táján volt, s valóban : 1939-ben itt a templom sekrestyéje alatt római falra akadtak : nem lehetetlen, hogy éppen a szent szülőházának falait ásták ki. Így Savaria latin kultúrája közvetlenül hajlik át a keresztény kultúrába. Ez a folytonosság csak a pannoniai részeken van meg ; a régi Daciában, vagyis a mai Erdélyben hiába keressük. Íme, itt Savariában, az egykori Forum helyén emelkedik a mai büszke székesegyház s ahol valaha a Capitolium ragyogott, ott most a püspökvár, vagyis a püspöki palota újklasszikus pompája állítja meg a látogatót. Mindig szent hely volt ez a terület, s ezt a jelenséget egyéb római telepeknél is tapasztalhatjuk. Már maguk a római telepek is régi emberi lakóhelyekre épültek, szentélyük nem egyszer ott van, ahol a régi kelta vagy dák szentély volt s ugyanott van az erősségük, a váruk is. Rendszerint a római szentélyek és várak helyén épülnek meg aztán a keresztény városok vallási és politikai központjai. A folytonosságnak bizonyságai azok a helynevek, amelyek, legalább is a hagyomány szerint, még római emlékeket őriznek. Itt van Szombathely szomszédságában Nárai község, amelynek neve állítólag onnan származik, hogy Nero császárnak volt ott villája : Septe vagy Söpte viszont Septimius Severus császár emlékét idézi, akit állítólag itt kiáltottak ki császárrá ; Herény falu helyén a hagyomány szerint valamikor Herennius római úrnak volt villája. Azok az angol utazók, akik a XVII. század elején végigjárták Magyarországot, szorgalmasan följegyzik mindenütt a római emlékeket is ;

Richard Pococke és Jeremiah Milles még látták Szombathelyen a rég római feliratokat, még pedig a várfalba befalazva; nem lehetetlen hogy Széchenyi György győri püspök falaztatta be az értékes emlékeket és így az első magyarföldi szabadtéri lapidárium tulajdonképpen az ő műve.

Bent a püspöki palota dísztermében Maulbertsch Antal freskói állítanak meg bennünket, amelyek Szombathely római multját idézik. A szürke alapon szürkével festett falképek a régi Savaria nagy emlékeit örökítik meg; az első képen Claudius császár megalapítja Savariát, a másik azt a hagyományt örökíti meg, amely szerint Septimius Severust itt kiáltották ki császárrá a legiók; a harmadik festmény Constantius Chlorus császárt ábrázolja, amint Szombathelyen törvényeket hoz, s végül a negyedik Attilát állítja elénk, amint hadai élén elpusztítja Savariát. A régi Savaria multjával mindig sokat törődtek azok a férfiak, akik itt a nyugati határszélen őrzői és ápolói voltak a római-magyar kultúrhagyománynak. Szombathely első püspöke, a nagynevű Szily János, mihelyt a püspöki széket elfoglalta, azonnal megbízta a kiváló tudóst, Schönwisner Istvánt, hogy írja le a savariai római kőemlékeket. A kitűnő tudós nemcsak a kőemlékeket írta le, hanem kilenc könyvben Savaria egész történetét feltárta. A magyar archeologiai kutatásnak legrégibb nagy emléke ez a mű. Ugyancsak Szily püspök alkotta meg az első magyarországi lapidáriumot, vagyis kőtárt. Palotájának földszintjén tágas termet rendezett be a székhelyén és környékén talált római régiségeknek. A terem falain Dorfmeister, a kitűnő festő, nemcsak ókori jeleneteket ábrázolt, hanem magukat a teremben elhelyezett régiségeket is lefestette, úgy hogy ma pontosan azonosíthatjuk meglévő anyagunkat Szily püspök anyagával. Ez a Sala terrena a nagy humanista püspök működésének egyik legszebb emléke. Arról is nevezetes Szombathely, hogy Mommsen, a latin feliratok gyűjtője és kiadója, 1866-ban itt a helyszínen tanulmányozta a savariai feliratos anyagot. Lipp Vilmos, Szombathely kitűnő archeologusa, szégyenkezve emlékszik meg a világhírű tudós látogatásáról, mert bizony Szombathely akkoriban nagyon elhanyagolt és rendezetlen kis város volt. Ha Mommsen ma látogatná meg a Dunántúl metropolisát, Európában és a latin kultúra levegőjében érezné magát.

Barbius barátunk mára elvégezte üzleti dolgait s este megint csak sétára indul a városban. A lenyugvó nap fényében megragyog a középületek rengeteg márványa, megcsillannak a Forum és Capitolium oszlopai, ragyognak a királyi fürdőház pompás színes ablakai. Elsétál a színház előtt is, megnézi az amfiteátrumot, amely egyike a legszebb tartományi szórakozóhelyeknek, újból gyönyörködik a a templomok, oltárok és diadalívek pompájában s már meg sem áll a pénzügyigazgatóság és a vámállomás előtt, mert ezekben éppen ele-

get járt üzleti dolgai után ma délelőtt. A fürdők pompáját pedig alaposan ismeri, hiszen római szokás szerint déltájban két egész órát szentelt a fürdő élvezésének.

Alkonyodik, s Barbius, öreg emberek szokása szerint, szívesen sétál ki újra a sírok útjára ; ezúttal azonban nem arra, amerről jött, hanem a város északi kapuján, a Scarabantia felé vezető úton indul el, ott gyönyörködik a szebbnél-szebb síremlékekben. Egyszerre csak nagyon meglepődik, mert az egyik sírkövön kedvelt költőjének, Ovidiusnak neve ötlik szemébe. Hogy-hogy ? — töpreng magában — hiszen úgy tudja, hogy Ovidius a Fekete tenger partján halt meg Tomiban, jó néhány évtizede már (Kr. u. 17) s akkor hát hogy kerül ide a sírköve?

Megtudja Barbius a feliratból, hogy egyik tisztelője állított neki sírkövet itt Savariában. Különös rokonszenvet érzett a száműzött költő iránt, hiszen ő is itt szenvedett a jeges és fagyos északon, amely legalább is oly rideg és barátságtalan volt, mint Tomi. A későbbi évtizedekben már sokan valódinak vélték a sírkövet ; úgy hitték és úgy hagyományozták utódaikra, hogy a költő, annyi szerelem és könny énekese, valóban itt pihen. Vajjon ki írhatta a verset, amely ezen a kövön Ovidius örök bánatát hirdeti? Barbius olvassa és emlékében egyszerre föltámad a költő egész szomorú sorsa :

Itt pihen a költő, kit az isteni Caesar Augustus
Bosszuja honjából messzire számkivetett :
Hogy vágyott a szegény édes honi földbe pihenni,
Hasztalan! Itt rendelt néki a sors temetőt.

Mondanom sem kell, hogy a sírkövön latin nyelven szólt a vándorhoz a vers és Barbius itt a messze idegenben édesen ízlelgette a latin szavak mézét.

Amint ma, annyi rejtelmes évszázad messzeségéből, visszagondolok erre a szép savariai hagyományra, — Edward Brown angol orvos 1669—70-ben utazott errefelé és azt állítja, hogy látta ezt a savariai Ovidius-síremléket Szombathelyen!) — összekapcsolom a költő síremlékét egy Veronából ideszármazott veteranus sírkövével. Ez a Lucius Licinius Lepidus, aki nem sokkal Ovidius halála után telepedett meg Savariában, maga is szerette a verset. Hogyne, hiszen földije volt Catullusnak, az édesszavú veronai költőnek. Úgy gondolom, hogy bizonyára ez a Lepidus állíttatta fel a költő síremlékét s ő volt az oka és kezdeményezője annak a hagyománynak, amely később már úgy tartotta, hogy a költő holttestét is elhozták ide a messzi Tomiból.

Nincs benne semmi meglepő és csodálatos, hogy Lepidus ezt az üres sírt szentelte itt a sírok útján a költőnek, hiszen egy volt a sorsuk : ő maga sem látta meg többé szülőföldjét, a ragyogó Veronát.

A BOROSTYÁN LEGENDÁJA.

Mint egy szempillantás, úgy telt el az a három nap, amelyet az öreg Barbius savariai ügyeinek elintézésére szánt. Mikor újra felszálltak kocsijukra s a scarabantiai kapun kirobogtak, még egyszer visszanézett Savaria ragyogó tetőire és büszke falaira s fájdalmasan gondolt fiára, akivel éppen most akarta közölni végleges elhatározását, hogy ide telepíti Savariába. El is búcsúzhatunk a fiatal Barbiustól, bár ő még nem tudja, hogy valamikor milyen fontos szerepe lesz a város életében és hogy ő is Lepidus és annyi más római sorsára jut : ő sem látja meg többé Itália kék egét. Viszont Savaria kárpótolja majd mindenért : nemcsak pompás keretet ad ottani életének és munkájának, hanem közéleti megtiszteltetésekkel is elhalmozza. Bizonyos, hogy Tiberius Barbius egyik nagy embere lett a városnak s ebből következtethetjük, hogy a borostyánüzletet rendkívül fellendítette. Megmaradt egy oltárkő, amelyet ő szentelt a felséges Isisnek, nyilván azért, mert valamelyik nagyobb üzlete fényesen sikerült. Ez a kő elmondja, hogy a városi tisztviselők ranglétráján egyre följebb haladt ; előbb rendőrkapitány volt, majd békebíró, végül főpap és a város tanácsnoka. Íme, ismét egy Barbius, aki a polgári kötelességek teljesítéséből is becsületesen kivette a részét.

Nos hát, mi volt az a legendás borostyán, ami ennyi törődést és munkát megért a milliomos Barbiusnak? Ha kinyitom a lexikont, megtudom belőle, hogy a borostyán ősvilági fenyőfélék gyantája. Amint a fa kiizzadja, a földbe kerül és megkeményedik. Közben megtörténik, hogy rovarok, növények, levegőbuborékok kerülnek bele s ezeket örökre magába zárja az eleinte folyékony, később kemény anyag. Sokféle színű, sárga, sötétbarna, jácintpiros, dörzsölve kellemes szagot áraszt s ha meggyujtják, kormozó lánggal ég. Ma leginkább a tengerből halásszák Danzig és Memel környékén, de legtöbbször már nem emberi erővel, hanem kotrógépekkel. Az ókorban viszont megvárták a tengerparti lakosok, amíg a tenger maga kivetette a szárazföldre ; mert a földtörténeti katasztrófákban úgy esett, hogy a tengerár magával sodorta a gyantát s később ismét kivetette a partra. Az Északi tenger környékének lakosai jól ismerték a borostyánt, de legfeljebb arra használták, hogy meggyujtsák és világítsanak vele, vagy illatát élvezzék. Neve a germán nyelvben glesum, amiből később a glas (üveg) szó származott, másik neve pedig ganta : ez aztán bizonyára a magyar gyanta szó őse. Ismerték ezt a rejtelmes gyantát már a Kr. e. II. évezredben is, a krétai ásatások bizonyítják. De tudjuk azt is, hogy az egész ókorban a Keleti tenger mellékéről szállították délre, és pedig előbb tengeri, később szárazföldi úton.

Az aquincumi polgárváros egyik utcája.

A sarmizegetusai amfiteátrum maradványai az új ásatások előtt.

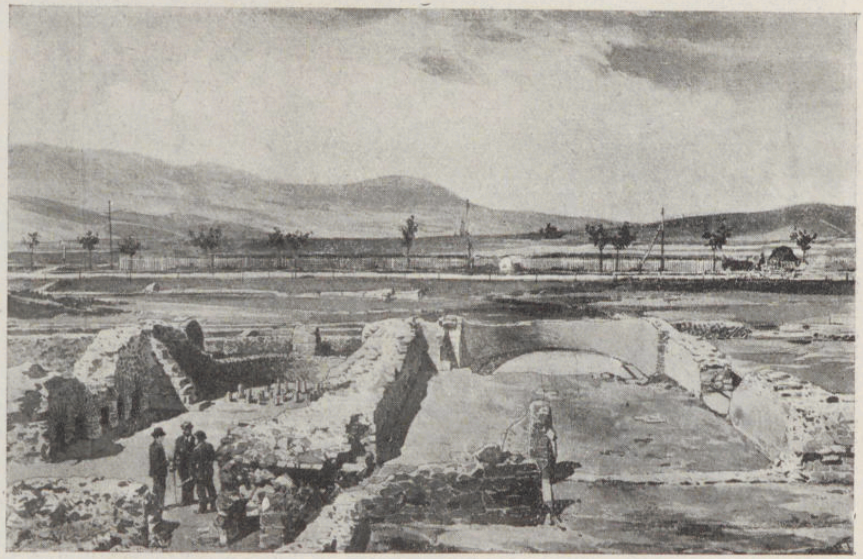

Az aquincumi nagy fürdő 1880-ban.

A verespataki római vájatok.

A csúcshegyi villa fürdőterme a központi fürdőberendezéssel.

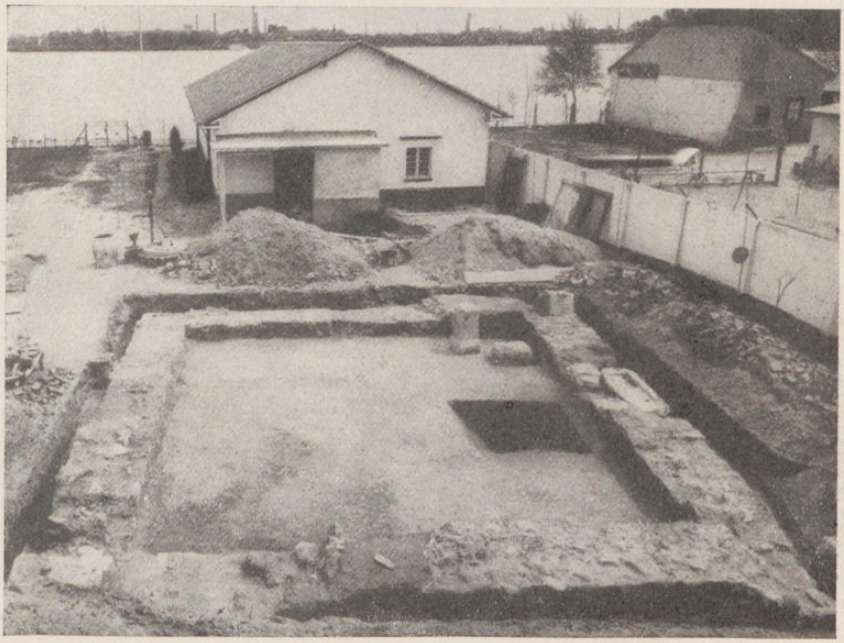

A csillaghegyi kis őrtorony alapfalai.

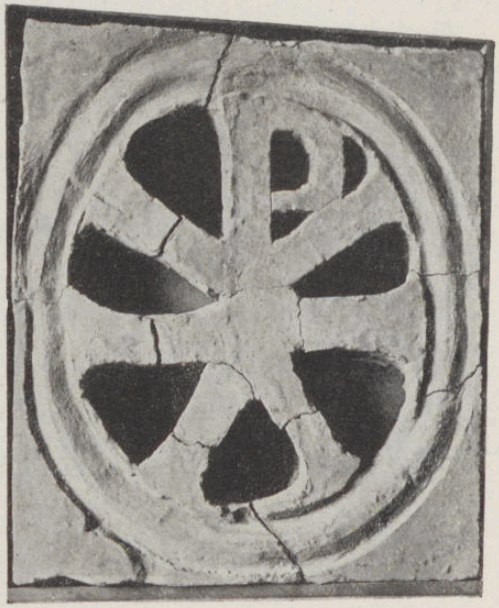

Krisztusmonogrammos tégla Kékkútról.

Bika-áldozat.

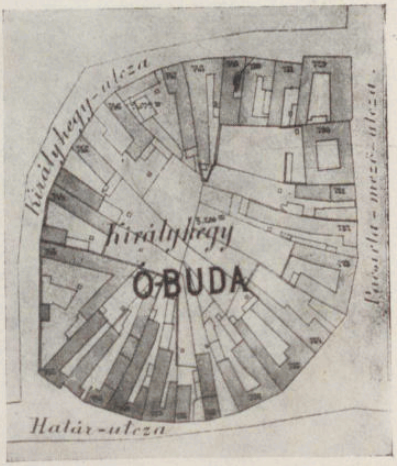

A katonai amfiteátrum beépített területe.

A borostyán legendás történetében legelső adatunk a Kr. e. IV. században élt massiliai Pytheas útleírásából származik; ő említ egy Abalus nevű szigetet (talán Helgoland), amelynek partjára kiveti az óceán a borostyánt, «a tengernek ezt a szemetjét»; a lakosok fa helyett tüzelnek vele és eladják a teutonoknak, akik legközelebbi szomszédaik. Kifogyhatatlanul sorolja fel Pytheas a magyarázatokat és legendákat a borostyán keletkezéséről. Az egyik szerint van egy tó, amelynek iszapját fölhevíti a nap s ebből az iszapból lesz a borostyán. A másik legenda azt mondja, hogy a Hesperisek kertjében, a Syrtis mellett, csöpög a fákról a borostyán és maguk a Hesperisek szedik össze; ugyancsak Indiában is a fákról csöpög; Germániában egy cédrusfajta fáról csöpög a sziklákra. Pytheas szerint megterem Numidiában is, de előfordul a szkíták erdeiben is. Van olyan monda, amely szerint a Meleagrost sirató madarak könnyeiből keletkezett, de Pytheas mindjárt hozzáteszi: miféle madarak azok, amelyek ekkora könnyeket sírnak? Végül kibontakozik a legendák szövevényéből és tárgyilagosan megállapítja, hogy az Északi tenger a borostyán igazi hazája.

Az öreg Plinius, a római természettudós, részletesen foglalkozik a borostyánnal; részletesen, józanul és pontosan közli, hogy a borostyán az egyik fenyőfajta gyantája; kibuggyan a fából és megkeményedik; a dagály elhordja a szigetekről, később a víz partra veti; oly könnyű, hogy szinte lebeg a víz színén. Ha dörzsölik, fenyőszagú, ha meggyujtják, szaga és fénye olyan, mint a szurokfáklyáé. Pannonia közel van az Északi tengerhez és éppen Pannonia révén híresedett el a borostyán. Ma már — mondja Plinius a Kr. e. I. században — az északitáliai nők ékszernek használják a borostyán nyakláncot, de jónak tartják mandulagyulladás és torokfájás ellen is. Carnuntumtól mintegy hatszáz mérföldnyire van az Északi tengernek az a pontja, ahonnan dél felé szállítják a borostyánt. Barbius őméltósága is olvasta Pliniust, ő is tudta, mekkora utat kell megtennie, míg színről színre láthatja termőhelyén a modern ókornak ezt az aranygyapját.

De Plinius folytatja: Nero császár elküldött egy római lovagot Északra és az rengeteg borostyánt hozott Rómába, bizonyos amfiteátrumi játékokra, amikor az egész amfiteátrum a borostyándíszek fényében csillogott: az ajtók, a fegyverek, a hálók. Volt köztük tizenháromfontos darab is, ami nagy ritkaság.

Mondják: a lovag egy Julianus nevű nagykereskedő összeköttetéseit használta fel, hogy a császár kívánságát teljesítse; Julianusnak ugyanis kitűnő üzleti hálózata volt az északi tartományok felé: a legtöbb északi vadállatot az ő vállalata szállította a római amfiteátrumoknak. Odafent északon, a tenger partján s a nagyobb telephelyeken, mint például Poznanban, bőven találnak ma is római pénzeket. De kezére járt Nero megbizottjának a császári udvar egyik

ünnepelt szépsége, Calvia Crispinilla is. Kissé rejtélyes volt ez az asszony s óriási befolyásra tett szert az udvarban. Tacitus azt sejteti, hogy nagy arányokban foglalkozott kereskedelmi és politikai ügynökösködéssel, beleártotta magát holmi gyanús üzelmekbe, imitt-amott meg is égette az ujjahegyét, de csak éppen az ujjahegyét. Bámulatos ügyesen kisiklott minden vád és gyanú alól s a gyorsan váltakozó császárok és ellencsászárok alatt mindig ügyesen ült Fortuna szekerén. Üzelmein kívül üzleteiről is biztos tudomásunk van : olajat és bort szállított az északi tartományokba. Pannoniában nagy amforákat találtak az ő bélyegével s valószínű, hogy belekapcsolódott később a nagyarányú borostyánkereskedelembe is. Mégis csak legtöbb volt a szír kereskedő ebben is, többi üzletágban is ; a szírek ott voltak mindenütt, ügyesek voltak, mozgékonyak, élelmesek, egyáltalán nem voltak gátlásaik. Nem hiába mondja róluk egy ókori görög felirat : A szírek rossz emberek.

Íme, itt a valóság s mégis akadnak emberek, akik azt mesélik, hogy Indiából hozzák a borostyánt ; ott a fenyők kérgéből fejtik ki és szoptató kecca zsírjával fényesítik. Viszont tudja Plinius, hogy amíg a borostyán folyékony, gyakran rovarok, hangyák, szúnyogok, gyíkok rekednek bele. Sok fajtáját ismeri ennek az ókori drágakőnek : a fehér pompás illatú, de nem nagyon értékes, a viaszsárga sem ; a legdrágább a sötét, mert áttetszőbb és nagyobb lánggal ég. Ékszernek és illatszernek leginkább ezt használják. De van aztán Pliniusnak egy megjegyzése, amely bizonyára érdekli a mai kor fizikusait is : ha ujjainkkal dörzsöljük a borostyánt, átmelegszik és könnyű tárgyakat, száraz levelet, pelyvát magához ránt, úgy mint a mágnes a vasreszeléket. Ismeri Plinius a borostyán értékét is, ami bizonyára kisebb, mint az aranyé és a gyémánté ; más drágakő az értékéért tetszik, mondja, hencegni lehet vele, a nők büszkén viselhetik, viszont a borostyán csupán esztétikai gyönyörűséget ad. Plinius azért mondhatta ezt, mert nem látta még azokat a csodálatos borostyánékszereket, amelyek később Barbiusék iparművészeinek faragókése alól kikerültek.

Nemcsak a tudósok, hanem a költők képzeletét is szüntelenül foglalkoztatta Északnak ez a rejtélyes drágaköve. Ovidius mondja, hogy a borostyán csodálatos módon keletkezett : mikor Phaethon lezuhant kocsijával az égről és meghalt, a nimfák a gyönyörű ifjút keservesen megsiratták ; bánatukban fákká változtak s csak éppen a szájuk maradt meg, hogy panaszkodhassanak s a szemük, hogy sírjanak. Folynak-folydogálnak a könnyeik és amint cseppjeik lehullanak friss ágaikról, a napon megkeményednek és belekerülnek a csillogó folyóba, az Eridanusba, amely aztán eljuttatja, mint csodálatraméltó ékszereket a római fiatalasszonyokhoz. Az Eridanus mesés folyó, valahol a mondabeli Nyugaton, bizonyára a Rhône, vagy a Po ; a monda szerint ezekben ismételten találtak borostyánt, a való-

ságban azonban sohasem. A monda onnan ered, hogy e folyók torkolatá! oz vezettek azok a kereskedelmi utak, amelyeken a borostyánt az Északi tengerről délre szállították. Martialis képzeletét még élénkebben foglalkoztatja a borostyán ; különösen a borostyánkőbe zárt apró állatok tetszenek neki. Igaz is. Tudjuk, hogy a római ékszerészek boltjában tízszeres ára volt az olyan borostyánkőnek, amelybe hangya vagy méhecske, vagy netalán apróbb vipera ragadt bele. Minden római szépasszony vagy gavallér szívesen adott ezreket olyan áttetsző borostyánkőért, amelybe például színes szárnyú szitakötő, vagy harcias hőscincér ragadt bele. Hallgassuk meg csak Martialist, mit mond a borostyánba temetett méhecskéről:

Itt Phaethon cseppjébe' ragyog betemetve a méhe,
Mintha saját nektár-nedve ömölne reá.
Annyi serénységért méltó lett néki jutalma :
Azt hiszem, ezt a halált ő maga is szereti.

Úgy gondolja Martialis, hogy az őskori méhecske is ismerte már a borostyán értékét és úgyszólván öngyilkos lett, csak hogy valamikor megcsodálják egy római nő drága ékszerében. De éppen így érdekli a költőt a borostyánba fagyott kis hangya sorsa is :

Egy kis hangya amíg Phaethon árnyába' szaladgált,
Rá gyorsan nedü hullt s a kicsi testre borult.
Annak, akit, míg élt, nem vettek semmibe, ekkép
Most, amikor meghalt, mekkora lett a becse!

Phaethon árnyában szaladgált a kis hangya : íme, utalás a mondára, a Phaethont siratő Heliasok könnyeire. Ezért mondta a költő a méhecskéről írt versében is Phaethon cseppjének a borostyánt. Egy harmadik versében Cleopatra királyi sírjánál is különbnek mondja Martialis a vipera sírját, a borostyánt, amelyben eltemetkezett :

Héliasok könnyes galyain hogy vipera kúszott,
Küzdött ellene bár, gyanta ömölte körül ;
S amint ott bámulja, kövér harmat hogy elönti,
Ráfagy hirtelen az s ő merevedve kimúl.
Csak ne kevélykedjél, Cleopatra, királyi siroddal :
Lásd, nemesebb sírban fekszik a vipera itt!

Hadd szólaljon meg ezek után Tacitus, a józan történetíró. Germaniáról írt munkájában elmondja, hogy az aestiusok, vagyis az észtek, még a tengert is átkutatják, főképpen azért, hogy összeszedjék a víz színén és a parton a borostyánkövet. Tacitus a legjobb forrásokban nézett utána, hogy mi is ez a borostyán s meg is jegyzi, hogy a barbárok ezt sohasem kutatták és nem is tudták meg. Sokáig hozzá sem nyúltak és csak akkor vált értékessé, amikor a római fényűzés

nevet és értéket adott neki. Maguk az északi barbárok semmire sem használták ; összeszedték és azonmód kidolgozatlanul elszállították s igen élénken csodálkoztak, mikor sok pénzt kaptak érte. Tacitus úgy tudta, hogy a borostyán fagyanta, mert gyakran földi, sőt szárnyas rovarok is vannak benne, amelyek akkor kerültek bele, mikor még folyékony volt. Úgy lehet a dolog ,gondolja Tacitus, mint a titokzatos Keleten, ahol a fák balzsamot és tömjént izzadnak ; Nyugaton is vannak termékeny erdők, amelyeket a tűző napsugarak kiszárítanak, úgy hogy a fák nedve kicsurran, a közeli tengerbe ömlik, megszilárdul s a viharok az ellenkező partokra vetik ki. Ha a borostyánkövet tűzre tartják, úgy ég, mint a szurok, serceg és illatot áraszt. Ez a tudósítás száraz és józan, nem olyan, mint Nero verse, amelyet imádott Poppeájáról írt ; ebben a versben borostyánhajúnak nevezte az isteni asszonyt, amit úgy kell érteni, hogy Poppaea vöröshajú volt, mert a rómaiak az áttetsző vörös borostyánt tartották a legszebbnek. És Prudentius, a keresztény költő, mikor egyik himnuszában arról beszél, hogy Szent Eulália csecsemőkorában sehogy sem engedte magát megcsókolni, gyöngéd és finom költői hasonlattal borostyánnak nevezi a gyermek csókját.

Ez volt az a csodálatos és titokzatos drágakő, amely Aquileia kereskedelmét, főképpen a Barbiusok nagyarányú üzleti tevékenysége következtében, úgyszólván forradalmasította. Ennek a rejtelmes kőnek köszönheti Aquileia azt a virágzást, amely a császárkor elején tekintélyét és gazdagságát megalapozta. Kr. e. 183-ban alapították ezt a várost, védelmül a kelta és illír törzsek ellen ; Augustus császár szívesen tartózkodott itt, a már akkor is ragyogó városban és itt fogadta Kr. e. 10-ben Herodes judeai királyt. Tergeste (Trieszt) óriási öblének legnagyobb kereskedelmi piaca ez a város volt s kikötőberendezései elnyúltak egészen a mai Gradóig. Az üveg, a bor és a borostyán volt kereskedelmének három legfőbb cikke. Csak természetes, hogy számos út ágazott ki innen, többek között Emona felé a Via Gemina, amelyen Barbius barátunk is útnak indult ; ez az út egészen Carnuntumig és Vindobonáig (Bécs) elvitte a római kereskedőt. A folyton nyugtalankodó markomannokat és kvádokat, akik századokig sok bajt okoztak Rómának, itt verte meg Marcus Aurelius császár (Kr. u. 169) ; itt a város falai alatt ölte meg egy közkatona Maximinus Thrax császárt (238), Julianus Apostata pedig hatalmába kerítette Aquileiát. Ausonius, a költő (Kr. u. IV. sz.) azt mondja róla, hogy Róma, Mediolanum (Milano) és Capua után Itália legnagyobb városa s a világ városainak sorában a kilencedik. Miután Attila elpusztította (452) lakosai elhagyták ; ezt a történetet mindnyájan jól ismerjük az elköltöző gólyák mondájából. Az elhagyatott város lassankint újra benépesült, de régi fényét sohasem nyerte vissza. Amfiteátrumának köveiből román stílusú bazilikát építettek az új lakók,

többi követ pedig elhordták a kivándorlók, hogy felépítsék belőlük Gradót és Velencét.

A mai csöndes és félig-meddig halott kisváros múzeuma az egykori borostyánkereskedelem és iparművészet néhány csodálatos emlékét őrzi. Ezek között is elkápráztat szépségével és pompájával az a kis szelence, amelynek fedelén a művész bacchánsnőt faragott ki, az antik ember életörömének ezt az évezredeken átragyogó szimbolumát. Aquileia kincsei szétszóródtak ; egy udinei magángyűjteményben és az udinei múzeumban olyan csodálatos borostyántárgyak állítják meg a látogatót, amelyek fogalmat adhatnak ennek az ókori drágakőnek felhasználásáról. A római Nemzeti Múzeumban és a British Museumban is művészi borostyánékszereket őriznek ; javarészüket még nem ismeri a tudós világ sem. Itt, az egykori Pannoniában, a nógrádverőcei őrtoronyban megmunkálatlan, nyers borostyándarabokat találtak a legutóbbi ásatások alkalmával. Ez nyilván annyit jelent, hogy ez az előretolt erőd valamelyik észak felé vezető út gócpontjába esett ; bizonyára jártak erre is borostyánkereskedők, mert nem Carnuntum volt az egyetlen hely, amelyen át Északnak ez a kincse dél felé áramlott.

Itt ülök a soproni múzeumban és a tudós igazgatóval egymásután szedegetjük ki a páncélszekrényből a gondosan elcsomagolt és minden veszedelem ellen elzárt borostyánkincseket. Mint a bársony, úgy símulnak tenyerembe a régi művészetnek ezek a szépségei s közben elgondolom, hogy valamikor Scarabantia szépasszonyainak nyakában ékeskedtek ezek a művészien faragott, áttetsző, rejtelmesen csillogó borostyánékszerek. Itt egy Pappus-fej ; kajánul vigyorog az ókori bohózatnak ez a népszerű alakja s a világért sem árulná el, hogy ő nem önmagáért van, hanem tulajdonképpen illatszertartó. Egy kis tolózár takarja üregesre faragott belsejét s a tolózár mellett ott a kanálka, amellyel az ókori hölgy egy csipetnyit kivett a kenőcsből vagy illatszerből és szétdörzsölte ujjai közt vagy az arcán. Páratlanul leleményes volt az ókori iparművészet a formák kitalálásában ; ötletesebbnél ötletesebb megoldásokat eszelt ki, hogy az illatszertartók minél változatosabbak legyenek s lehetőleg csak egy példány legyen belőlük, mert az ilyesmi adta meg a művészi faragás mellett a borostyánékszer igazi értékét. Ez a másik itt nyilván liba, két kislibájával ; az egyik a hátán ül, a másik mellette kuporog ; ezen is megtaláljuk a kis tolózárt. Egy remek kis darab közepét szőlőfürt foglalja el s az egyik oldalon kis amorett, a másikon pedig kakas csipegeti a szőlőt. Egy gyönyörűen faragott, egészen görögös Bacchus-fej ugyancsak illatszertartó volt ; egy óriási gyűrű, alakos faragással, szintén ezt a célt szolgálta, igen szellemesen, mert ezt az ujján viselhette a szépasszony, a többit a nyakába kellett akasztania. A gyűrűbe faragott Geniusok az ókori művészet leggyakoribb szimbolikus ábrázolásai közé tartoznak ; itt

kétségtelenül annyit jelentenek, hogy az, aki a gyűrűt ajándékul adta, minden jót és mennyei áldást kíván annak, akinek a gyűrűt ajándékozta. De művészien faragott borostyánhajtűk és hajékszerek is bőven vannak itt a múzeumban. Igen, minden régi kedves tárgy ide került : míe, csak így menthetjük meg az ókori szépségnek és művészetnek egy-egy sugarát, amely különben talán örökre a föld alatt aludná álmait.

Úgy, mint maga Scarabantia, a római város. Ha ma végigsétálok Sopron ódon utcáin, sehol sem találom nyomát a római városnak. Hiába tudom, hogy régi kelta telep volt és a neve is kelta eredetű s annyit jelent, mint «gázlóváros». Valamikor nyilván a Fertő mocsarainak szélén épült. Tiberius alatt szállták meg római csapatok ezt a kelta telepet s rögtön megerősítették, bár legio sohasem került ide. Az ősi kelta telep helyén építette meg Róma a maga Capitoliumát, ugyanazon a helyen, ahol ma a tornyos városháza s mellette a templom emelkedik. Íme, itt is megvan az örök folytonosság, a politikai, vallási és hadi központ egyenes vonala. Római falak és emlékek nincsenek ma a föld színén, mind lent nyugszik mélyen a föld alatt, csak a kutató régészek állapították meg, hogy itt vannak a város politikai és vallási középpontjának római alapjai. Itt ragyogott tehát valaha a Capitolium, ahol a közelben ma a Hűség Kapuja emlékeztet Sopron örök és rendíthetetlen erejére. És íme, előkerült a földből a capitoliumi hármas istenség is, Jupiter, Juno és Minerva, a pogány háromság. Évtizedekig kint hevertek a hatalmas istenek és istennők megcsonkított szobrai a mai múzeum kertjében ; ma felvitte Isten a dolgukat, mert bekerültek a múzeum lapidáriumába s ott állanak egymás mellett, úgy, mint egykor régen a márványos templom szentélyében. Igaz, hogy ez a lapidárium az alagsorban van s így a mennyei istenek a földi pompából a földalatti egyszerűségbe kerültek. De megvannak és így megcsonkítottan is élnek ; itt az alagsorban is Róma egykori nagyságát hirdetik.

Aki a Csengery utcán vagy a Deák téren végigsétál, nem is tudja, hogy régi sírok fölött jár. Temetők voltak itt valamikor, ezekből kerültek elő a múzeum apró tárgyai, üvegjei és edényei, amelyek mind egy-egy fénysugarat vetnek az ókori tartományi ember életére. Szerte a városban minden ásatás hozott napfényre valamit a római világ törmelékeiből : itt egy Nemesis-oltár került elő, ami annyit jelent, hogy mellette bizonyára amfiteátrum volt : meg is van az amfiteátrum, a föld alatt, de ma még csak a méreteit ismerjük, 125 m hosszú, 85 m széles. A Ruszt felé vezető úton, Sopron határában, Storno Ferenc vagy nyolcvan évvel ezelőtt ráakadt az első magyarországi Mithras-szentélyre, amelynek egyik része nem épület, hanem barlang ; előkerült a bikaölő Mithras domborműve is, amely a szentély oltárképe volt valamikor. Minduntalan fölbukkannak a földből a

XIV. vagy a XV. legio bélyeges téglái, máskor központi fűtés nyomaira akad az ásó. Kétségtelenül nagy város volt valamikor Scarabantia és ha még nem kerültek elő borostyánraktárai és ókori borospincéi, annak csak az lehet az oka, hogy a régi várost a csákány és az ásó csak nagyon ritkán bolygatja meg.

Amint a régi szép utcákon sétálgatok és megcsodálom a paloták barokk és újklasszikus pompáját, véletlenül benézek a Templom-utca egyik házába. S íme, az udvar falában római sírkő, rajta a holtak szellemeit idéző D. M. felirat és az elmaradhatatlan dombormű: ezúttal lándzsás, köpenyes alak, alatta pedig a másik mezőben pajzsos és sisakos katona vezeti lovát. Az ismeretlen római katona sírköve jutott ide megmagyarázhatatlan módon. Hogy honnan került elő s hogy hová lett a katona, ki tudná ma már megmondani? Az evangelikus líceum udvarán még nagyobb meglepetés vár. Itt két sírkő bámul le az érthetetlen új világra az udvari falakról. Olvasom a feliratokat: az egyik elmondja, hogy e sírkő alatt nyugszik Aulus Terentius Dento, aki húszéves korában halt meg, és Aulus Terentius Martialis, akit már tizenöt éves korában elragadott a halál. Dalmáciai emberek voltak, Salonaeban születtek, ide kerültek a messzi északra és sohasem látták többé a napsugaras, pálmás dalmát tengerpartot. Édesanyjuk, Julia Titia emeltette nekik a sírkövet, azzal a szándékkal, hogy valamikor majd őt is ide temessék fiai mellé. A felirat felett a dombormű híven megőrizte az anya és a két fiú vonásait. Vajjon hová lettek hamvaik? Mellette a másik sírkő arról beszél, hogy Caius Farrax Jucundus emelte ezt a sírkövet Ascaniusnak, felszabadított szolgájának, aki ötvenéves korában halt meg. Íme, a derék gazda, aki holtában is megbecsülte hű emberét. Most itt vannak egymás mellett, azaz csak a kövek. Ezek az emberek életükben valószínűleg nem ismerték egymást, Julia Titia talán sohasem hallott Farrax Jucundusról és szolgájáról: elég baja volt a maga bánatával; hogyne, élete virágjában halt meg mind a két szép fia. Sohasem hitték volna, hogy ide kerülnek, egy iskola udvarára, ahol a kis diákok, annyi századév multán, talán csak azért nézegetik sírköveiket, hogy latinul tanuljanak a feliratokból. Bizonyára nagyot néznének ők, ha ma erre járnának s meglátnák egykori sírkövüket, a gyermekkacagástól hangos udvaron.

De éppen így csodálkoznék Caius Sextilius Senecio tanácsnok úr is, aki valamikor egyik főhivatalnoka volt Scarabantiának. Csodálkoznék, hogy mit keres a sírköve ebben a szép oszlopos épületben, itt a múzeumban, hiszen azok, akik e sírkövet Itáliából hozatták, nem arra szánták, hogy látogatók kíváncsiságának a tárgya legyen. S most mégis itt van a fiatalon meghalt tanácsnok: a dombormű lóháton ábrázolja, katonaruhában, tehát nyilván katonai rangja is lehetett. Sextilius Senecio, akármilyen fiatal ember volt, még életében elkészíttette sírkövét, és bizonyára volt alkalma gyönyörködni a

daliás lovasban, amint ott vágtat a művészi domborművön. Ez a sírkő azonban nemcsak az ő hamvait őrizte, hanem ott nyugodott később vele együtt családjának még két tagja, köztük kis huga, Vera, azaz hogy Sextilia Vera és öreg dajkájuk, Urbana. Csodálkoznék az öreg Tiberius Julius Rufus is, — aki nyolcvanöt éves korában halt meg, — hogy sírköve ide került ; a kő felirata elárulja, hogy leánya, Julia Rufilla is az ő sírjában nyugodott ; a sírkövükön ábrázolt gladiátorjelenet a szimbolumok nyelvén azt jelenti, hogy az élet küzdelem, megvívták a harcot és most békében nyugszanak utána. Éppen így csodálkoznék a fiatal Petronius Rufus is, aki már húszéves korában meghalt és ugyancsak gyönyörű itáliai sírkő alatt pihent el ; mellé temették később Julia Urbanát, akit ő szabadított fel a szolgaságból : ha elnézem a két halott fejét itt a domborművön, csodálatos nyugalom dereng húnytszemű arcuk fölött s megértem a sírkövek jelképeit, megértem az ókori embert, aki legtöbbször már életében látni akarta magát, hogyan nyugszik majd az örök békességben. A sírkő alján kakasviadalt ábrázolt a művész : ugyancsak az élet harcának szimbolumát. A gladiátorok, a kakasok, a párnán nyugvó halott fejek az itáliai szobrászművészek vésőjére vallanak.

Itt találkozom Salvius Aebutius sírkövével is, amely valóságos novellát mesél el nekem a szimbolumok nyelvén. Ötvenéves korában halt meg Aebutius, a XV. legio veteránusa és a sírkövet örököse emeltette, Lucius Lucilius. Mi minden van ezen a sírkövön! Ott az életfa, a fán két kócsag és fészek ; a fa derekéán kígyó kúszik, a földön kutya ágaskodik, éppen föl akar kapaszkodni a fára ; tőle balra kecske iszik edényből, a fa alatt pedig kígyó megtámad egy madarat. Ma már pontosan nem értjük minden alaknak a jelentőségét, de a legtöbb ábrázolás szimbolikus jelentését ismerjük. Nem kell részletesen magyarázgatni : valamennyi az élet és a halál titkát mondja el az élőknek, a rejtelmes jelképek sorozatában. Egy másik sírkövön az öreg Charont faragta ki a művész, amint csónakjában a halottal átevez az alvilági folyón.

És íme, itt ezen az egyszerű kövön megállít egy név : Scarbantilla. Olvasom ; ejnye, olyan ez, mintha ma azt mondaná valaki : Sopronka. Ötéves kislány nyugodott valamikor a kő alatt, kétségtelenül kelta ; azt is megtudom a kőről, hogy Lucius Attienus szolgálója volt. Ez annyit jelent, hogy a kislány rabszolgának született ; anyja Atebla, Lucius Attienus Rufus rabszolganője volt. Elgondolkodom : vajjon milyen lehetett a kis rabszolgalány sorsa? Vajjon miért halt meg ötéves korában? Elbeszélgetek vele : mondd csak, te kislány, beteg voltál? Sokat sírtál rövid életedben? Vajjon sokat fájt a kis szíved? Hogy bánt veled a gazdád, volt-e játékod, volt-e örömed arasznyi életedben? Szegény kis kelta gyerek, sosem hitted volna, hogy zengzetes és ritka neved örökre megmarad itt a hideg kövön, hideg kövek

között. De tudd meg, hogy évezredek mulva is forrón dobognak az emberi szívek és ezek a szívek megértik a te régi bánatodat.

A soproni múzeum szekrényei és tárlói majdnem kétezer év emlékeit, törmelékeit és kincseit őrzik. Békésen hever itt egymás mellett házieszköz, konyhaedény, pohár, díszüveg és gyermekjáték. Íme, ez az apró agyagkakas talán éppen a kis Scarbantilla játéka volt ; ebből a szoptatós üvegből talán éppen ő itta az életet adó tejet. Vajjon kinek a hamvai nyughattak ebben a gyönyörű üvegurnában? Kié lehetett ez a remek kékpettyes üvegpohár s ez a szép bordás üvegtál, kinek az asztalán tornyosultak benne pompás szőlőfürtök? Fa- és csontfésűk, hajtűk, fülbevalók, gombok, csattok és kanalak sorakoznak egymás mellett s pihennek, maguk is hallottan, mert nincs ember már, aki életet adjon nekik. Borostyánfogantyúk, borostyángombok, borostyánkanalak mutatják, hogy nemcsak ékszernek használták észak drágakövét ; bizony használták kardmarkolat, bútor, fegyver díszének, kés nyelének, dobozdísznek, amulettnek ; faragtak belőle kis szobrokat, esztergályoztak golyókat : szívesen hűtögették tenyerüket borostyánkő-golyókkal. De tovább nézelődöm. Nini, itt egy köcsög s ha jól megnézem, emberi arcot ábrázol, domborodása az alaknak a pocakját mutatja. Ezek az apró bronzszobrok talán valamikor a házi istenek fülkéjében álltak ; ez a szép oroszlános kulcs valamelyik scarabantiai lakatos művészetét dícseri, s hová lett a háziasszony, aki valamikor ezzel a szépművű merőkanállal dolgozott konyhájában? Megint gyermekjátékok állítanak meg, apró köcsögök, kis bögrék : hol a gyermek, aki főzőcskét játszott valaha ezekkel? Az ablak mellett az egyik tárlóban római pénzek : Hadrianus császár sestertiusa, az isteni Faustina császárné őfelsége dupondiusa. Engem a hátlapjuk érdekel ; az egyiken ezt olvasom : Hilaritas Populi Romani — a római nép vídámsága ; a másikon ezt : Aeternitas — örökkévalóság. Hová lett a római nép vidámsága? Hová lett a császár és császárné örökkévalósága? Íme, minden fény és hatalom, dicsőség és örökkévalóság elfér egy kis üvegszekrényben.

És a múzeum kincsei közt legjobban megcsodálom azt, ami nincs is itt : a Diceus-poharat. Sárgás színű, majdnem 10 cm magas üvegpohár ez, rajta gladiátori viadalok mozgalmas ábrázolása : egyik jelenetén tigris vagy oroszlán üldöz menekülő szarvast, alatta gladiátor tarajos sisakban, pajzsosan, és ott a neve is : Petraites. A másik gladiátor eldobja pajzsát és kegyelmet kér : ennek a neve Prudens. De ott a poháron a harmadik gladiátor neve is : Oriens, mellette pálma, a győzelem szimboluma s tovább a negyedik vitéz, vagy inkább gyászvitéz, a legyőzött viador : Caramus. Köztük Petraites volt a leghíresebb, az egész római birodalomban érte lángoltak a nők Nero császár korában. Igen, sztár volt ez a Petraites s még

az irodalom is megőrizte emlékét : sokat emlegetik Petronius remekművében, Trimalchio lakomájában. És ami a fő : ez a pohár a scarabantiai iparművészet remeke, rajta van a mester neve is : Marcus Licinius Diceus. Sajnos, ez a műremek magántulajdon ; jó ideig Sopronban volt és most ki tudja, hová került? Néhai Zettel Gusztáv tulajdona volt s nem tudni, hogy örökösei hol tartják a római Scarabantiának ezt a nevezetes és értékes emlékét : csak a másolata van itt a múzeumban.

S végül sétára indulok, hogy az ókori Scarabantia leghatalmasabb nyomát megkeressem, az amfiteátrumot. Kint járok a bécsi dombon s megismerem a terepet : valaha, évtizedekkel ezelőtt, fiatal izmokkal itt longamétáztam féktelen kedvben, az ifjúság és a táj szédületében. Megállok az egyik mélyedés fölött s végigtekintek az emelkedésen, amely a hosszúkás, ellipszisalakú teret szegélyezi : íme az amfiteátrum, egykori véres viadalok színhelye. Fűvel borított talajából itt is, ott is fehér kövek bukkannak ki, egy elsüllyedt világ törmelékei : az ülések, oltárok és szobrok szépen faragott kövei s most, gyermekek játszanak fölöttük és közöttük. Erődítményt építenek maguknak a római kövekből és megostromolják. Mint a gyíkok úgy kúsznak föl a meneteles domboldalon, az egykori üléssorok helyén. Megállok és elnézem őket : valamikor veszedelmesebb játékok tomboltak itt a kövek és márványok csarnokában. S most ezek a kövek úgy bukkannak ki a földből, törötten és elhagyottan, mintha elolvadt volna fölöttük a századok hórétege.

Megszólítom az egyik kisfiút, bemutatkozunk. Németh Jóska, harmadik elemista, az amfiteátrumi csata egyik hőse. Kikérdezem, mit tud erről az elsüllyedt világról, amelynek törmelékein most vad hajszában kergeti bajtársait. Nem tud semmit. Sejtelme sincs róla, hogy valaha medvék, bikák, farkasok s talpig páncélba öltözött gladiátorok viaskodtak itt véres mérkőzéseken. Németh Jóska csak annyit tud, hogy ez a legjobb játszótér. Itt igazán kiszaladgálhatja magát, nincs korlát és nincs határ ; s különösen pompás, hogy az ellipszisalakú tér egyik vége leomlott, ott nincs domb : az a bejárat, arra lehet menekülni. Ez a bejárat kis utcába vezet, ütött-kopott, düledező házikók tapadnak a domboldalra : valamikor itt állhatott a gladiátorok kaszárnyája s az amfiteátrum déli bejárata mellett a a könyörtelen Nemesis istennő szentélye.

Fent állok Németh Jóskával az amfiteátrum üléssorának legfelső peremén. A gyerek kinyujtja karját és bemutatja nekem a tájat : az ott balra a Károly-magaslat, aztán erdős, hullámos dombok után a Mukk-kilátó, tovább megint dombok koszorúja, észak felé a Hóhegy, délre a Kuruedomb és Sopron tornyai. Íme, ott a várostorony, valamikor a Capitolium ragyogott helyén ; amott a «kecsketemplom», tovább a dominikánusok «kétágú» temploma, aztán a Szent Mihály-,

majd a bencéstemplom. Zúg és füstölög itt is, ott is egy-egy gyár, könnyű szél száll a város fölött s képzeletemben most eggyéolvad mult és jövő. Látom a keltákat, akik itt laktak valamikor viskóikban és ismeretlen istennek áldoztak a mai gótikus templom helyén ; látom a római őrséget, amint kemény léptekkel elvonul a Forum felé s látom a Capitolium márvány istenszobrainak örök nyugalmát, a felszálló tömjén felhőiben. Így él a halott Scarabantia a mai Sopron házai fölött és alatt, a város évszázadait átmelegítő római kultúra fényeiben.

És idefönt, az amfiteátrum magasságában, ákácok illatoznak s úgy ölelik körül a régi kövek temetőjét, mint valami koszorú : fehér illatuk puhán hullámzik a véres aréna fölött.

A BIRODALOM BÁSTYATORNYAI.

De a leghosszabb útnak is vége szakad egyszer : Barbius őméltósága kocsija végre nagyot zökken a carnuntumi vendégfogadó udvarán : itt van hát a határszéli római városban, hogy nekivágjon szinte végeláthatatlan útjának, a barbárok tengere felé. Itt aztán volt mit megcsodálnia. Savaria és Scarabantia békessége után Carnuntum harcias hangulattal fogadta. Ez aztán ízig-vérig katonaváros volt, Róma északi bástyája, a jeges Duna partján. Itt minden hatalom a katonák kezében volt, s alig is látott az utcán mást, mint katonát : a tábor területén nem lakhatott polgárember, viszont itt a tábor volt minden. Barbius a polgárváros fogadójában szállt meg, de minden dolgát a táborban kellett elintéznie, mert a tábornoktól függött, hogy mikor és milyen kísérettel kelhet át a barbár határon.

Érdekes város ez a Carnuntum, állapítja meg Barbius. Észreveszi, hogy a polgárvárosban nagyon sok a barbár ember ; igen, a kelta származású carnus törzs fővárosa volt ez, annak a pusztaságnak szélén, amely akkor néptelenedett el, mikor a bojusokat kikergették innen. Barbius emlékezett rá, hogy Aquileia táján is éltek carnusok, nyilván ezeknek a rokonai. Most aztán a régi kelta telep fölött elterpeszkedett a római tábor, a XV. Apollinaris legio tábora. Óriási katonatábor, mai mértékkel 470 m hosszú, 335 m széles. A fővezéri palota, a Praetorium, magasan kiemelkedett a kaszárnyák tömegéből és Barbius hamarosan felfedezte, hogy nemcsak kaszárnyák vannak a táborban, hanem hatalmas raktárak, műhelyek, sőt megismerte a kórház terjedelmes épületét is. Igen, Róma gondoskodott katonáról, élelmezésükről és gyógyításukról egyformán. A XV. Apollinaris legio építette a tábort ; valósággal vért izzadtak a manipulusok, amíg megalkották ezt a pompás katonai erősséget s íme, a XIV. legio, Mars diadalmas legiója, milyen könnyen jutott hozzá : csak bele kellett költöznie. Igaz hát a vergiliusi : «sic vos non vobis», — a méhecske

dolgozik és más élvezi szorgalmának gyümölcseit. Pedig a XV. legio császári legio volt, maga Augustus alapította és védő istenéről, Apolloról nevezte el. Harcolt ez a legio az egész világon, Armeniában épp úgy, mint Judeában s mindig visszatért Carnuntumba. Később részt vett Domitianus és Traianus dunai háborúiban s mikor Avidius Cassius lázadásában hű maradt a törvényes császárhoz, megkapta a Pia Fidelis címet, ami annyit jelentett, hogy mindig hűséges és megbízható volt. Kevés maradt belőle : egy csomó tégla a legio bélyegével s egy-két katona sírköve : örökre megmaradt Titus Calidius Severus centurio emléke, aki 34 évi szolgálat után halt meg Carnuntumban ; ugyancsak Carnuntumban halt meg Lucilius Rufus közkatona, akit tizenhét éves korában soroztak be s mindössze négy évet szolgálhatott. A XIV. legio teljes neve ez volt : Legio XIV. Gemina Martia Victrix, ami magyarul ezt jelenti : a XIV. győzedelmes Mars-ikerlegio. A kettősség annyit jelent, hogy két legióból alakítottak egyet ; Mars neve a legio vitézségére céloz, a «győzelmes» jelzőt pedig kitüntetésül kapta a legio, amelynek ugyancsak megvolt a maga ezredjelvénye : a Capricornus, vagyis a bak. Ezt a legiót is Augustus alapította ; állomásozott a Rajna mellett, sőt Britanniában is ; részt vett Julius Civilis batavus szabadságharcos lázadásának elnyomásában (Kr. u. 69—70). Ez a Civilis veszedelmes ember volt ; testvérét megölték a rómaiak, mire ő bosszút esküdött és lázadást szított. A rómaiak óvatosságból bebörtönözték, ám ő kiszabadult és fellázította a békés batavusokat, a mai hollandusok őseit, de lázadását leverték és ő maga is életével fizetett. Résztvett a legio Traianus daciai hadjáratában és Marcus Aurelius markomann háborúiban. Ez a legio kiáltotta ki császárrá Carnuntumban Septimius Severust és támogatta is uralmának megszilárdításában Keleten s Itáliában. Emlékét ugyancsak téglák őrzik és sírkövek. Ismerjük a legio aquiliferjét, vagyis sashordozóját, Cneius Musiust. Különösen vitéz katona lehetett, hogy ebben a megtiszteltetésben lett része. Valóban, sírköve elárulja, hogy elhalmozták kitüntetésekkel : kétszer kapta meg az arany karkötőt, kilencszer pedig a katonai érdemrendet. Pajzsán a szárnyas villám szinte megszemélyesítése rettenthetetlen bátorságának. De éppen ilyen vitéz katona volt Quintus Luccius Faustus zászlótartó is ; sírköve úgy ábrázolta, amint éppen a hadijelvényt tartja. A hadijelvényen ott vannak a legio kitüntetései : hat érdemrend, egy koszorú és egy díszzászló. Ez a díszzászló (vexillum) egyike volt a legnagyobb kitüntetéseknek.

Barbius, amint végigmegy a táborvároson, megállapítja, hogy Róma hatalma valóban töretlen ; a XIV. legio marcona katonái állanak őrt itt a végvárban, s úgy érzi, hogy ezzel a hátvéddel nyugodtan indulhat neki a nagy útnak. A tábornok amúgyis megígéri, hogy katonai kíséretet ad mellé ; így a katonaságnak is szerep jut a római kereskedelem támogatásában. A tábornok nagyon jól tudja, hogy

Carnuntum polgárvárosa a középpontja, valósággal gyujtópontja Róma középgermániai és északi kereskedelmének. Olyan, mint tőle keletre, a Dunavonalon Brigetio, ahol szintén volt vámállomás s ahol oltárt is állítottak a kereskedelem és a kereskedők Geniusának. Carnuntum fontosságát csak fokozta, hogy szemben vele a Duna balpartján terült el a markomann Maroboduus tartománya. Szerencsére ezt a Maroboduust ismételten megfékezték már a legiók, úgy hogy ma szívesen megengedi a római kereskedőknek a szabad mozgást és üzletkötést. Sőt a tábornok azt is elárulja Barbiusnak, hogy Maroboduus is fog katonákat adni mellé. A carnuntumi polgárvárosban csak úgy hemzsegnek a déli és keleti kereskedők; az irodákban eleven az élet; a Forum hangos az alkudozás zsivajától. A kereskedelem legfőbb cikkei itt a vadállatok és az állatbőrök, viszont Rómából bort, olajat, szöveteket és üveget visznek a germán tartományokba. Barbius elképzeli, hogy mennyivel hangosabb lesz ez a piac, ha majd a borostyán is helyet kap a törvényesen jegyzett árúcikkek között.

Bizony, a markomannok nem igen fészkelődhettek, mert a Duna vonalát Róma alaposan megrakta erősségekkel. Itt voltak mindenekelőtt a legiós táborok (castra; castrum); ilyen volt Carnuntum, Brigetio, Aquincum. Mindegyik óriási területen épült, rendszerint 400×600 m területet foglalt el, de itt aztán mindene megvolt a legiónak, mint Carnuntumban is. Közben zászlóaljtáborok vigyázták a tulsó partot: ezeknek a castellumoknak a területe nem egészen a fele volt a legiós tábor területének; ilyen castellum több is őrködött a Duna vonalán, így a mai Szentendrén s az Eskü-téren is. Ahová nem jutott sem legiós tábor, sem zászlóaljtábor, ott az őrtornyok, a burgusok teljesítették a védelmi szolgálatot. A burgus szó a görög pyrgos latin mása s belőle származott a német Burg. Az ilyen őrtorony rendszerint 8×8 méter területet foglalt el; ilyen volt a dunamenti Bolhavárnak elnevezett egykori burgus Váccal szemben; volt burgus Csillaghegyen, Budakalászon s a Duna mentén szinte minden kilométeren, néha közelebb is egymáshoz, annyira, hogy az egyes őrtornyok legénysége részben futárokkal, részben fáklyajelekkel könnyűszerrel tudott érintkezni. Amint az ásatások kiderítették, a burgusok legénysége önellátásra volt utalva; itt a katonák földet is műveltek, maguk őrölték a lisztjüket, kézimalmon vagy vízi-malomban; néhol megkerült a kenyérsütő kemencéjük s egyes oltárköveik és fogadalmi tábláik arra mutatnak, hogy kereskedést is folytattak a szemben tanyázó barbárokkal.

Pedig nem is egy, hanem sok példányban maradt reánk Commodus császárnak egyik felirata, amely arról tudósít, hogy az erélyes császár sűrűn megrakta az egész Dunapartot ilyen burgusokkal és castellumokkal, a megfelelő helyeken, hogy megakadályozza a barbárok titkos beütéseit. Latrunculusoknak, vagyis tolvajoknak nevezi

a barbárokat, de ez éppenséggel nem annyit jelent, hogy az erődöket talán a csempészek ellen építtette a császár, mert itt egyszerűen a folytonosan betörő kvádokat, markomannokat, szarmatákat nevezi bitang rablóknak, mivelhogy rengeteg bosszúságot okoztak a római őrségeknek. A csempészet nem volt itt olyan arányú, hogy amiatt kellett volna vámőrhelyeket építeni s különben is az őrtornyok katonai jellege kétségtelen. Ebben az időben (Kr. u. 184) a Duna vonala olyan erős volt, hogy a barbár csoportok és portyázórajok hiába settenkedtek át a Dunán a sötétség, a köd, vagy az éjszaka leple alatt : a római katonák véres fejjel kergették vissza őket.

A császárok később sem hanyagolták el a Duna vonalát ; Diocletianus, Constantinus, Valentinianus egyre-másra emelik az erődöket s később a római hadvezetőség ahhoz a módszerhez folyamodott, hogy a Duna balpartján barbár területen is épített erődítményeket ; Ammianus Marcellinus különösen említésre méltónak tartja, hogy Valentinianus maguknak a kvádoknak a földjén épített erődítményeket.

Ha innen Carnuntumból legalább gondolatban végigsuhanunk a római erődvonalon, sűrű egymásutánban látjuk Gerulata (Oroszvár), Ad Flexum (Magyaróvár), Arrabona (Győr), Ad Statuas (Gönyü) erődítményeit. Itt Gönyünél megállunk egy pillanatra, mert az őrállomás neve tulajdonképpen ennyit jelentene : «A szobrokhoz» ; azonnal kitaláljuk, hogy az őrállomás melletti vendégfogadó cégére valószínűleg néhány szobor lehetett. Tovább Brigetio (Szőny) legiós tábora őrködik a birodalom biztonságán, utána, illetőleg szemben vele barbár területen Celamantia (Leányvár), majd Ad Mures (Vaspuszta—Ács) castelluma következik, amely ugyancsak egy fogadóról, még pedig az «Egerekhez» címzett fogadóról kapta nevét. Következik Azaum (Dunaalmás), majd Solva (Esztergom), utána Lepavista (Süttő), tovább Crumerum (Nyergesújfalu), a Dunahajlatnál Cirpi (Dunabogdány), a szentendrei szigettel szemben Ulcisia Castra (Szentendre), végül Aquincum és szemben vele Trans-Aquincum, majd lejjebb, a mai Eskü-térnél Contra-Aquincum. Ebben a pillanatban csak éppen végigsuhantunk az erődök felett és nem kutatjuk, mi maradt meg belőlük. Csak az ácsi római erődhöz (Ad Mures) szeretnék visszatérni egy pillanatra, mert csak a napokban került végre archeologus-kézre két darab aranystatér, Nagy Sándor gyönyörű aranypénze, még pedig igazán méltatlan, ízléstelen keretben : valaki tudniillik kézelőgombokat készíttetett az aranyakból és nyugodtan viselte a barokkos, semmitmondó foglalatba kényszerített görög aranyakat. Hallom, hogy voltak, akik ilyen értékes és művelődéstörténeti szempontból megbecsülhetetlen régi emlékekből nyakkendőtűt csináltattak ; egyetlen mentségük az lehet, hogy sejtelmük sem volt róla, mi került a kezükbe.

Miután meggyőződtünk róla, hogy a tábornok kellőképpen gondoskodik Barbius barátunk továbbutazásáról, elbúcsúzunk tőle és sze-

rencsét kívánunk neki. Mi már a mai fejünkkel tudjuk, hogy őméltósága csakugyan szerencsével járt: páratlan eréllyel megszervezte a borostyánkereskedelmet s még barbár területen is megbízottakat hagyott, fiókokat alapított s ezekre bízta az Északi tenger kincseinek továbbszállítását és a felügyeletet, hogy útközben meg ne dézsmálják a szállítmányokat. Mi Keletnek fordulunk, miközben Barbius észak felé kocsikázik, úttalan utakon, irdatlan őserdőkön át. Hajóra ülünk Carnuntumban, talán a Classis Flavia Pannonica, a római dunai flottilla egyik kis monitorjára és végigsiklunk a Dunán, hogy közelebbről is megismerkedjünk a római erődvonallal, az erődökkel, a birodalom bástyatornyaival.

Első nagy állomásunk Arrabona, az ősi kelta telep, a pannoniai utak egyik fontos gócpontja, ott, ahol a Rába és a Kisduna egyesül. Közel a Duna partjához magasodik a város fölé a Káptalandomb: ott terült el valamikor a római castellum, a zászlóalj-tábor, több cohors, ala és kisebb különítmény tanyája, amelyek egymást váltogatták itt helyőrségen. Tehát a Káptalandomb volt a római város életének középpontja, de az is lehet, hogy ott fenn büszkélkedett a Capitolium is. Alatta keletre húzódott a katonaváros, és ettől keletre a polgárváros, ugyancsak az Aquincumba vezető hadiút mentén. Ez a régi út ma is megvan a föld alatt. A római világ köveit szétszórta az idők vihara, úgy találják meg őket a házakba befalazva, sőt a székesegyház apsisának külső falába is befalaztak valamikor egy római szobortöredéket.

Győr alatt alszik a római város. A belváros mai utcái majdnem pontosan követik a régi római útrendszer vonalát, amelyet elsősorban a tábor tengelye szabott meg. Fenn a mai városban lüktet az élet, az utcák alatt alszik a mult. Olyan ez a város is, mint Sopron: régi arca mindenestül a föld alá került. Pedig régi írásokból tudjuk, hogy 1530 táján a győri Széchenyi-téren, viharverten bár, de még álltak egyes római épületek. Így ölelkezik egymással az élet és halál; a mai Győr élete és a halott római város némasága. Pedig Győr, vagyis Arrabona már a római korban is eleven kereskedőváros volt, ami egészen természetes. Gócponttá kellett lennie, hiszen tíz útnak a végpontja volt s még a barbaricum felé is ágaztak el innen utak, a Duna balpartján. Rengeteg keleti kereskedő is megtelepedett itt, amint a feliratokon talált nevek mutatják, főképpen szíriai emberek: Bargethes, Regebal fia; Baramna, Beliab, Bricbel, — csupa idegen név.

Amint ott sétáltam a régi Arrabona fölött, felvetettem magamban a kérdést, vajjon maradtak-e itt a rómaiak vízi-életének nyomai? Vannak-e horgok, általában halászeszközök, vagy csónakmaradványok, esetleg bronzrészek a múzeumban? Sajnos, a győri múzeum egyelőre még inkább terv, mint valóság. Szorgalmas gyüjtők rengeteg anyagot halmoztak fel, ez az anyag most a bencés gimnázium egyik

nagy termében talált hajlékra, de annyira zsúfolt, hogy rendszeresen nem is lehet áttekinteni. Amint ott járok ebben a teremben, ahol évezredek emlékei halmozódnak egymás fölé, hallom, hogy a város máris gondoskodik pompás új múzeumi épületről. Ma annyi megértés és annyi áldozatkészség van a város vezetőségében, annyi humanista érzés, hogy a múzeum megvalósulása bizonyára csak rövid idő kérdése. Sajnos, a víziélet emlékeit hiába nyomozom, pedig kétségtelen, hogy a tenger mellékéről származó katonák itt sem lettek hűtlenek a vízhez. A földközitengeri népek legfőbb tápláléka a hal és a Duna bőven ontotta a halat akkor is. Érdekes, hogy a Balaton mellett is alig került elő római horog. Itt Győrött azt mondják : mindent elvitt a víz ; elvitte a csónakokat is, hiszen valószínű, hogy az erődvonal összeomlása idején sokan csónakokon is menekültek. Így hát le kell mondanom arról, hogy megtaláljam az arrabonai római evezős-klub nyomait.

A régi Arrabonának három temetője is volt, mind az utak mentén, az egyik éppen a mai temető előtt. Ezekben a temetőkben megtalálták az évezredek előtti temetkezés minden módját. Néha úgy temetkeztek, hogy a halottat a sírban égették el s azután befödték a sírt, miután előbb beletették azokat az ékszereket, használati tárgyakat, főképpen edényeket, amelyekre a halottnak a túlvilági életben szüksége lehetett. Volt olyan hely, ahol külön halottégető kemencét tartottak, a hamvakat aztán urnába tették, az urnát pedig elföldelték. De volt a temetkezésnek egészen mai módja is : kőkoporsóba fektették a halottat és a kőkoporsót állították fel a temetőben. Később pedig, amikor joggal féltek attól, hogy az egyre vakmerőbb barbárok kiraboljják a szarkofágokat, beletemették a földbe.

A sírok mondanak legtöbbet a késő utódoknak a régi életről : némelyik sírban annyi a használati tárgy és ékszer, hogy valósággal csodálkoznunk kell ekkora gazdagságon és gondosságon. Némely sírban az elégetett halott hamvai — amelyek persze ma már összekeveredtek a földdel — aszbesztszöveten nyugodtak, mert azt akarták, hogy a hamvak ne keveredjenek össze a máglya hamvával. Győrött is találtak aszbeszt-maradványokat, találtak a sírokban élelmiszert, például datolyát ; aztán csészéket, használati tárgyakat és kivétel nélkül minden sírban pénzdarabokat, mert a halottnak pénzt kellett magával vinnie Charon számára, hogy a zord révész átvigye az alvilági folyamon. A sírokban talált pénzek a legfontosabb útmutatók a sírok és ezzel a tárgyak korának meghatározására. Egyes győri sírokban kutyafejeket találtak, egy sírban pedig a holttest mellett kutyacsontvázat. Ennek az utóbbinak a szerepe kétségtelen : a halottal eltemették kedvelt állatját. A kutyafejek azonban sokáig rejtélyesek voltak, míg végre az archeológusok rájöttek, hogy ez tulajdonképpen az alvilági isteneknek hozott áldozat jelképe. Sírból került elő Győrött

egy mázas füles korsó, amely embert ábrázol; a korsó domborulatán ez a görög felirat: Januarie pie zeses, ami ezt jelenti: Januarius igyál, élni fogsz. Lehet, hogy ez a felirat nemcsak az ital üdítő és éltető hatására vonatkozik, hanem egyúttal valószínűleg jelképes értelmet is hordoz és pedig a túlvilági felüdülés, a refrigerium értelmét, s éppen ezért sokan keresztény eredetűnek tartják ezt a köcsögöt. Gyönyörű görög és etruszk edények is kerültek elő a sírokból; remek, nagy üvegamfora, sok illatszeres üveg, szép ókori porcellánok (terra sigillata) és sok-sok szoptatóüveg. Ilyen szoptatóüveg került elő egy gyermeksírból is, amelyben megmaradt még egy kis borostyángyűrű, egy apró kis tál, csontfűzér, nyilván játékszer és megmaradt a kisgyermek apró cipője is.

Monitorunk szédületes sebességgel rohan lefelé a folyón, evezővel és vitorlával. Legközelebbi célunk, a nagy legiós tábor, Brigetio felé. Komáromban köt ki a kis hadihajó. Kiszállok, járom a csöndes vidéki várost és élvezem történelmi hangulatát. A vár, 1848, Jókai, a Duna, az Aranyember: ezernyi emlék rohan meg egyszerre, s megrohannak a nemrég mult megszállás emlékei és erőszakosságai is: egy mondvacsinált nemzet akarta a saját képére alakítani azt a várost, amelynek római és magyar hagyománya letörölhetetlen! Első utam a múzeumba visz. A Jókai-múzeum különös gonddal őrzi és ápolja a római világ emlékeit, sőt sok olyasmit mentett meg, ami különös érdekesség és amivel ma kevés múzeum dicsekedhetik: ilyenek a kocsiveretek és lószerszámdíszek, amelyek javarészt még a kocsitemetkezés emlékét őrzik és a halottkultusszal vannak összefüggésben. Ilyen ritka érdekes emléke a múzeumnak a Dolichenus-oltár. Jupiter Dolichenus Keletről származó tisztelete mindenütt gyökeret vert, ahol keleti katonák állomásoztak: az isten, ennek a kultusznak oltárképein bika hátán áll s a dombormű az isten hatalmát és diadalát szimbolizálja. Itt találkozom végre a múzeum egyik tárlójában római horoggal. Úgy, hát mégis maradt nyoma az egykori halászatnak! De látok itt hatalmas szögeket és bronzvereteket is: nyilván hajókból származtak, hiszen a Duna fenekéről kerültek elő. Itt nemcsak a sírokban, hanem a Dunában is maradtak ránk a régi világ törmelékei. Komárom közelében bőven kerültek elő bronz- és üvegedények. Íme, itt egy ritkaság: római hangszer, még pedig fuvola; amott ásók, kések és egyéb szerszámok sorakoznak egymás mellett, zabla, páncélrészletek, vasszegélyes faásók és mécsesek megszámlálhatatlan sora, még mécsöntő agyagformák is bőven; találkozunk a mécsesek híres mestereinek neveivel: Fortis, Crescens, Aprius, Cassius.

Legszebbek a múzeum bronztárgyai: áldozóedények és istenszobrok. Vajjon kié lehetett valamikor ez az egyiptomi istenszobor, sőt szoborcsoportozat: lépcsős márványtalapzaton egyiptomi isten, a talapzat négy sarkán négy kisebb bronz istenalak. Hát ez a remek

szárnyas Victoria, koszorúval és pálmaággal, vagy ez a kis táncos Ámor, honnan kerülhetett elő és kinek a szentélyét díszítette alamvikor? Régi emberek vallásos kegyeletének emlékét őrzik a fogadalmi ajándékok, amelyeket a gyógyulásért ajánlottak fel valamelyik isten templomában, agyaglábak és csontkezek: ez a szép szokás máig is él. Üvegpoharak, üvegek, illatszertartók és háztartási cserépedények, gyertyatartók, tálak, tányérok, lábasok, fazekak és köcsögök sorakoznak egymás mellett: pompásan be lehetne rendezni velük akár egy mai konyhát is.

Komárom környékének római lakosai nem lehettek igénytelen emberek; legalább is erre mutat a rengeteg ékszer, ami a földből előkerült. Gyöngyök, drágakövek, karperecek, nyakfűzérek, korall-nyaklánccok és vésett gyűrűk tömege került ki a sírokból s akad az ékszerek közt borostyán-nyaklánc is. Majdnem minden női sírból előkerültek díszes faragású fésűk, hajtűk, madár- és egyéb díszekkel. Itt a komáromi múzeumban különösen sokat kell a régi gyermekekre gondolnom: rengeteg a gyerekjáték. Vannak apró edénykék, vas- és bronzjátékok, játékkockák, apró szobrocskák és babák, majdnem csupa olyan játék, amilyennel ma is játszanak a gyermekek.

És az egyik tárlóban ólomurnák és bronzedények között ott barnállik egy megkövesedett római kenyér. Pompeji múzeumában láttam valamikor a megszenesedett kenyereket, úgy sorakoztak ott egymás mellett, mint valami pékbolt polcain. Itt ez az árva kenyérdarab nyilván megszegett kenyér, nem is nagy, talán egy kiló sem lehetett s most itt van, barna héjával és lukacsaival: megkövesedett benne az élet. Hol van az ember, aki asztalán felejtette, mikor hanyatthomlok menekülnie kellett? Milyen csodálatos fizikai és kémiai erők működtek össze, hogy annyi századév romboló viharában megmaradhatott az ókori életnek ez a darabja? Mellette lilásbarna gabonaszemek, valószínűleg egy marék árpa; épségben maradt meg, mindössze felpattogzott. Aligha hihetünk a legendáknak, hogy az ókori magvak ma is kicsíráznak; nem, a csíra, az élet meghalt bennük, már csak emléknek maradtak itt.

Egy vékony karcsont figyelmeztet rá, hogy a tárgyak mégis csak tovább élnek, mint az emberek; íme, az árpa, annyi ezredév után, itt fénylik most is, a kisleány pedig, aki valamikor ezen a földön játszadozott azzal a két gyöngyfűzérrel, amely a karcsontja mellett hever, aki valamikor nagyon örülhetett gyerekes karpereceinek és egyszerű csattjainak: a kislány ugyan hová tűnt el az idők messzeségében?

Az örök kenyér himnusza hangzik felém ebből a megkövesedett múzeumi tárgyból, de ez a himnusz arra is figyelmeztet, hogy elmúlt az élet, amely itt valamikor fegyverek erején nyugodott és virágzott. Óriási feladat volt amúgy is századokon keresztül fenntartani Róma hatalmát, ilyen veszedelmes szomszédságban, a nyers és harcias bar-

bárok partjain, s különösen itt, Komárom területén, mert a város és egész környéke enyhén lankás, a Duna jobbpartja csupa síkság, s a Dunán ott a sziget, amely megkönnyíti az átkelést. Mindenképpen veszélyes hely volt ez, éppen ezért erősítették meg szokatlanul a hódító rómaiak. Csakhogy Komárom erőssége nem ott volt, ahol a mai komáromi vár, nem is ott, ahol a mai város, hanem a Duna jobbpartján, a mai Szőny helyén.

A komáromi városházán kitüntető szívességgel fogad a polgármester s nem is csodálkozom, hogy annyi érzéke van a vidék multja iránt ; nem is lep meg, hogy irodájának egyik szekrényén értékes római edények sorakoznak. Ez a polgármesteri iroda is olyan, mint akár a szombathelyi, vagy a soproni vagy a győri : azok, akik felelősek ma városukért, érzik, élik és tisztelik e városok multját s kötelességüknek tartják ápolni a latin hagyományokat. Itt a polgármesteri irodában találkozom egy nyugalmazott falusi főjegyzővel : Kállay Ödön a neve ; érdemes megjegyezni, nemcsak ma, hanem érdemes följegyezni is, hogy a késő utódok megismerjék és megtanulják : milyen az igazi magyar humanista. Ebben az egyszerű és szerény emberben Róma lelke lobog. Tudós archeologus, anélkül, hogy igényt tartana a tudós névre és a nélkül, hogy beleavatkoznék a tudósok mesterségébe. Fiatal kora óta gyűjti a római régiségeket, mióta észrevette, hogy a falusiak rendszeresen túrják a földet, rendszeres rablóásatásokat folytatnak és jól megélnek a római tárgyak eladásából. Akkoriban olcsón, kis összegekért, apró cseretárgyakért kezdte összeszedni gyűjteményének első darabjait s nem elégedett meg azzal, hogy értékes antik tárgyakat halmoz fel, hanem belemélyedt az archeologiába, megtanulta ennek a tudománynak minden csínját-bínját s ma már megismer minden cserepet, minden követ, megmondja az edények származásának helyét, a sírkövek korát, olvassa a latin feliratokat, könyvtárában az archeologiai irodalom minden számottevő terméke ott sorakozik. Mindezeken túl gyönyörű szintézisben foglalja össze azt a világot, azt a szellemet, azt az ókori lelket, amelyet a cserepek és kövek mögött keres és megtalál. Nem lehet úgy végigsétálni a római Dunavonalon, hogy Kállay Ödönnel ne találkozzék a késő korok vándora. A magyar tudomány és a magyarországi latin műveltség javarészt neki köszönheti azt a rengeteg értéket, amely az ókori Brigetio életét és emlékét őrzi.

Most már együtt indulunk sétára Brigetio felé. A polgármesteri fogat röpít bennünket abban az irányban, amerre Aquincum felé vezet az út. A mai út is a régi hadiút vonalát követi. Nevezetes út volt ez akkoriban : itt Brigetióban kezdődött a mérföldkövek számozása és folytatódott Aquincumig. A Duna jobbpartján vágtatunk már ; itt az út mentén fazekasműhelyek voltak valamikor, mert erre volt a polgárváros ; az út mindkét oldalán nagy sírmezők, amelyeket meg-

lehetősen megdézsmáltak a rablórégészek, vagyis Szöny élelmes lakosai. Évtizedek óta folyik már ez a kincskeresés és bizony szerencse kell hozzá, hogy a tudós régész bolygatatlan sírokra bukkanjon. Íme, itt egy terebélyes raktár falában római sírkő : befalazták, így jobban tart a fal. Ahol most vágtatunk, az már a katonaváros, a canabae : itt laktak a katonák házasságonkívüli feleségei és gyermekei. S végül egy ponton, ahol most hatalmas gyár épül, felbukkan a majdnem embermagasságú sánc, a régi római vallum, a táborsánc helye. Itt vagyunk, ez a legió tábora. A petróleumfinomító gyár pontosan a tábor közepében épült. Amerre a szem ellát, a táboron kívül mindenütt temetők húzódtak, közben pedig villák, tanyák sorai. Ha északra nézünk a táborból, átlátni a Dunán, Celamantia felé. Ott volt a másik római erősség, mert bizony itt minden pillanatban tartani kellett attól, hogy a barbárok megközelítik a Dunát s a szigeten át betörnek Pannoniába. Itt, mindjárt a tábor előtt, a Dunaparton, volt valamikor a legio téglaégetője és fazekastelepe.

Már bent üldögélünk Kállay Ödön lakásában. Egyszerű parasztház ez, mindössze egy szoba s valóban neki magának alig jut hely benne : a szobában tulajdonképpen római régiségek laknak. Üvegek, poharak, cserépedények, bronzok s minden elképzelhető jele a régi, ókori életnek. Nem annyi a kincse, hogy egy szobában elférne : javarésze ládákban várja, hogy napvilágra kerüljön, s oda is fog kerülni, mert Kállay Ödön abban is humanista, hogy nem vagyonnak tekinti gyüjteményét, hanem szellemi értéknek, a közösség kincsének. Az a szándéka, hogy a komáromi múzeumban helyezi el óriási gyüjteményét és ennek már csak egy akadálya van : egyelőre nincs hely a múzeumban. De lesz! A Jókai Múzeum Egyesület a polgármesterrel együtt minden erejével azon dolgozik, hogy ezt az értékes és páratlan gyüjteményt minél előbb közkinccsé tegye. Ha arra gondolok, hogy innen Brigetio területéről a rablórégészet következtében milyen páratlan kincsek kerültek Bécsbe, Berlinbe és Londonba, elszorul a szívem : mennyire nem tudták megbecsülni eleink azt a kivételes szerencsét, hogy itt valamikor dús és virágzó római élet lüktetett! Nem ismerték fel azt a hivatásukat, hogy a latin műveltséggel átitatott és úgyszólván abból sarjadt magyar kultúrának legszebb feladata feltárni, megőrizni és a világnak megmutatni Róma egykori életének és hatalmának emlékeit. Kállay Ödön a tizenkettedik órában jött, s mint igazi Maecenas, mint igazi humanista, megtette kötelességét.

Hallgatom Kállay Ödönt és egyszerre föllebben a multak sűrű fátyola, feltárul előttem Brigetio multja. Brigetio neve kelta név : a breg vagy brig szó a kelta nyelvben erődöt, menedékhelyet jelent : az azalus törzsnek volt itt vára. Ezeket az azalusokat már Plinius, a természettudós, emlegeti. Emlegeti az eraviscusokat is, akik innen keletre tanyáztak a Duna jobbpartján és a Gellérthegy tetején volt

a fővárosuk. A kelta házak sövényből épültek, sárral tapasztották és rőzse- vagy zsindelytetővel fedték őket. Nyomorult viskók ezek, s a kelták még sem voltak műveletlen emberek. Az ő találmányuk a kocsi, a szita, ők használták először a szappant : a szappan latin neve, sapo, kelta eredetű. Korán eltanulták a rómaiaktól a bronzöntést és mestereik a római bronzokat utánozták ; szép bronz merítőcsészéket találtak itt, Komárom környékén, megmaradt a mesterük neve is : a kelta Caratusu mesterművei ezek. A kelták nadrágot viseltek, rövid inget, felöltőt, köpenyt, a nők turbánszerű kalapot, fölötte fátyolt és ruhájuk fölött köténytt. Ezt a népviseletet síremlékeik híven megőrizték. Eledelük a füstölthús volt, a sajt, legkedveltebb italuk az árpasör.

Furcsa lehetett a római katonáknak megbarátkozni ezekkel az őslakókkal, s mégis hamarosan megbarátkoztak, hiszen Róma ezen a vonalon meghagyta a bennszülöttek önkormányzatát és mindössze római felügyelőket és kormánybiztosokat rendelt föléjük. A római erőd éppen azért épült Szőny helyén, mert ott már kelta erősség is volt. Az olasz Marsigli, aki beutazta egész Magyarországot és mindenütt gondosan följegyezte a római emlékeket, Pannoniának nevezi a szőnyi tábor helyét. S valóban, a nép a tábor környékét még ma is így hívja : Palonya. A középkori elnevezésekben sűrűn előfordul a Pannonia név s még ma is őrzi Pannonhalma neve az egykori Mons Pannoniae emlékét. A Brigetio név, mint hallom, erősséget, fellegvárat jelent ; ilyen név többször is előfordul, olyan helyeken, ahol a rómaiak kelta erősség fölé építettek várat. Brigantio volt a mai Briançon neve és Brigantiumnak hívták a rómaiak a mai Bregenzet, amelynek nevét a magyar huszárok Bergengóciára népiesítették. A keltáknak Brigantia nevű istennőjük is volt s nyilván azt akarták vele mondani, hogy «felséges». Amfiteátrum is volt Brigetióban, ami természetes ott, ahol római tábor volt : Pococke angol utazó le is rajzolta vázlatkönyvében. Ha kíváncsi vagyok a tábor nagyságára, azt is megmondhatja Kállay Ödön : 456×403 méter, tehát valamivel kisebb a szabványos római tábornál. A tábor előtt természetesen hadikikötő volt a Dunán és volt katonai fürdő is. Volt temploma Dolichenusnak, éppen úgy, mint Mithrasnak. A tábor szentélyéből került elő egy bronztábla, rajta Constantinus császár fontos rendelete. Vízvezeték is vezetett a táborba, még pedig Tatáról ; ezt a vízvezetéket Marsigli le is rajzolta. A tábor fontosságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a legerősebb birodalmi csapatokat helyezték oda helyőrségül. Itt szolgált valamikor a XI. Claudius-legio, a XXX. Ulpius-legio, az I. «segéd-» vagy «tartalék»-legio. A tábort újra megerősítették Domitianus császár háborúi alatt, mert a hadvezetőség csakhamar rájött, hogy erről a helyről lehet leghatásosabban ellenőrizni a Vág és a Nyitra völgyét s a kvádok és a szarmaták mozgolódásait. A le-

giókon kívül néhány cohors is állomásozott a táborban, éppen úgy, mint szemközt Celamantiában is a legerősebb cohorsok és alák voltak őrségen. A legio egy osztaga a mai Asszonyfa castellumában szolgált ; ott volt az I. tartaléklegio téglaégetője is.

A XXX. legiót Traianus alapította és mindjárt Brigetióba helyezte helyőrségnek ; harcolt a dák háborúban, ott nyerte vitézségéért a Victrix (győzedelmes) címet. Jelvénye Neptunus volt, Ulpia nevét pedig a császár nevéről kapta. Később Germaniába helyezték s már csak egy ízben jött vissza Pannoniába, Marcus Aurelius idején, hogy harcoljon a markomannok ellen, mert kitünően ismerte a terepet és az ellenséget.

Az I. számú tartaléklegio (legio I. adiutrix) a legrégibb római csapattestek egyike : Nero szervezte meg (Kr. u. 68) tengerészekből ; a legio jelvénye a capricornus. Nero halála után Otho császár mellett harcolt, később Vespasianushoz állt, majd a Rajnához került, hogy segítsen elnyomni a germán lázadást, de Domitianus visszahelyezte a Dunához s innen kezdve a dákok és a szarmaták ellen harcolt. Traianustól megkapta a Pia Fidelis címet. Később keleten harcolt s végül Brigetióba helyezte Hadrianus. Egyike volt azoknak a legióknak, amelyek Marcus Aurelius alatt páratlan vitézséggel és győzelmesen harcoltak a kvádok és markomannok ellen. Egy időben Pertinax, a későbbi császár volt a parancsnoka.

Csak a sírkövekről ismerjük már katonáit. Az egyik szőnyi sírkövön páncélos, kardos, pajzsos, lándzsás katona áll, valósággal teljes harci díszben : Marcus Aurelius Avitianus közkatona. (Kr. u. 200) Mozgalmasabb dombormű került Caius Septimus alantas tiszt (optio), sírkövére : a katona kardjával éppen levág egy térdelő barbárt, a másik már a földön fekszik, a harmadik pedig menekül. Ime, Caius Septimus egyetlen domborműben elmondta hőstetteinek egész történetét. Már sokkal szerényebb volt Marcus Julius Proculus, az első legio veteránusa, aki huszonhat évi szolgálat után vonult nyugalomba. A legióban fontos hivatást töltött be: cornicularius volt, vagyis altiszt; rangját arról lehetett megismerni, hogy a sisakján kétoldalt szarvat viselt. Afféle irodai segédtiszt volt, a legmagasabbrangú altiszt. Nyolcvanéves koráig élt és felesége állíttatott neki síremléket. Furcsa ennek a sírkőnek a sorsa : elkallódott, majd később beépítették a Tata melletti Hadnagykútba. Mikor feliratát közölték a latin feliratok gyüjteményében, akkor még a kút mellett hevert ; később a gazda beépíttette a kútba, szerencsére nem darabolta föl. Proculus őrmester úr valószínűleg a III. század második évtizedében hagyta itt ezt a szép földi világot.

A polgárvárost éppen ebben az időben emelte városi rangra Caracalla császár, aki maga is járt itt, sőt egy szép ezüst szobra is előkerült Szőny földjéből. A város alig néhány év mulva már megkapta a

colonia rangot. Meg is érdemelte, bár egyáltalán nem volt olyan fényes, mint Savaria. Mégis biztosított minden kényelmet a polgároknak és a magasrangú tisztviselőknek, akik a legio miatt itt hivataloskodtak. Volt amfiteátruma, a rajza meg is maradt, volt csatornázása és természetesen több fürdője is. Minthogy a katonaság egyes osztagait keleti tartományokban toborozták, természetesen elterjedt a keleti istenségek tisztelete is. Nemcsak Mithras és Dolichenus részesült itt tiszteletben, elsősorban a katonák miatt, hanem a sziriai Baltis istennő is, akinek több oltára került elő a Duna mentén. Itt Brigetióban egy közelebbről ismeretlen hölgy, Flavia Victorina emelt oltárt a hatalmas istennőnek.

Nem egy gyönyörű katonai pályafutás indult el Brigetióból, vagy itt végződött. Ismerjük Titus Statilius Maximus őexcellenciája egész pályáját : jellegzetes római katonapálya. Kisebb római állások után Sziriába került katonai tribunusnak ; ez volt az a parancsnokság, amellyel a római urak rendszerint a katonai pályát kezdték. Traianus császár hadseregében résztvett a parthus háborúban, számos kitüntetést szerzett, utána visszakerült Rómába, ott rendőrkapitány lett, azután szenátusi tanácsos, később néptribunus, majd igazságügyminiszter (praetor) és a Via Aurelia felügyelője. Mindezek után foglalta el Brigetióban az I. tartalék-legio parancsnoki állását. Érdemei jutalmául konzullá választották (Kr. u. 144), végül pedig mint a császárkultusz főpapja fejezte be ragyogó pályáját.

Azonban Brigetiónak legnagyobb nevezetessége Valentinianus császár halála (375). Már savariai sétám közben hallottam, hogy Valentinianus sehogy sem érezte jól magát Aquincumban ; fázott és semmiképpen sem akart ott maradni téli szállásra. Mivel pedig a két Pannoniában nem volt kényelmesebb és méltóbb hely egy császárnak, mint Savaria, téli szállásra odament. Rémítő előjelek borzongatták meg ott őt magát és környezetét : tragédiája szinte előre vetette árnyékát. Valentinianus Pannoniában született, hatalmas, szép szál ember volt, jó katona, keménykezű uralkodó, csak hirtelen haragú, bár igaz, hogy haragja gyorsan lecsillapodott. Szüntelenül hadakozott a barbárok ellen ; pénzein majdnem mindig ott szerepel ez a körirat : a barbárok diadalmas legyőzője. Nos, Valentinianus ismerte Pannoniát és ismerte a barbárokat és senki sem hitte volna, hogy éppen a barbárok lesznek az okai halálának s még hozzá nem is a harcmezőn. Savariából visszatért a Duna mellé, még pedig Brigetióba, mert onnan akarta elindítani új hadjáratát. Itt a táborban csak szaporodtak a baljóslatú előjelek : a halála előtti éjszakán álmában feleségét látta gyászruhában, kibontott hajjal. Végzetesen rossz előjel volt ez. Korán reggel, mogorván és rosszkedvűn, éppen indulni akart, s ekkor meg a lova elkezdett ágaskodni ; a lovász meg akarta fékezni, közben véletlenül meglökte a császárt. Valentinianust elfutotta a méreg, pa-

rancsot adott, hogy azonnal vágják le a lovász kezét. A főlovászmester tudta, hogy a császár néhány perc mulva megbánná kegyetlenségét, hát a szörnyű parancsot nem hajtotta végre.

Hiába voltak a rossz előjelek, Valentinianus munkához látott. Megjelent a praetoriumban, hogy megbeszélje az indulás előkészületeit. Ekkor jelentették, hogy átjöttek a kvádok követei és kihallgatást kérnek. A császár intézkedésére bebocsátották a követeket a titkos tanács elé ; hétrét görnyedve és földig hajolva megálltak a császár előtt és békéért könyörögtek, cserébe pedig újoncokat és egyéb szolgáltatásokat ajánlottak fel. Kérésük előterjesztése után elkezdtek mentegetődzni, hogy ők ártatlanok, nem követtek el semmit, ők nem kezdtek harcot, hanem csupán egyes felelőtlen kvád elemek fészkelődéseiről van szó ; hozzátették, hogy éppen ezért ők maguk jogtalannak és sértőnek találják az erődítések építését, — Valentinianus tudniillik ebben az időben minden erővel szorgalmazta a Dunavonal erődítését. A kvádok méltatlankodtak emiatt, mert érezték, hogy ezentúl még nehezebb lesz a portyázás, a római csapatok pedig még keményebben kordában tartják őket. Bármily illedelmesen és alázatosan tették ezt a megjegyzést, a császár mégis éktelen haragra gerjedt. Elfutotta a méreg, elkezdte szidni a kvádokat és szemükre hányta, hogy megfeledkeznek kegyességéről, jótéteményeiről és a köteles háláról. Lassankint lecsillapodott ugyan és enyhébben kezdett beszélni velük, de egyszerre csak, mintha villám sujtotta volna : elállt a lélegzete, elakadt a szava, vér öntötte el arcát, száján is vér bugyogyant ki, halálos verejték ömlött végig homlokán és hogy a közönséges emberek előtt dísztelenül a földre ne zuhanjon, belső emberei bevezették szobáiba és ágyba fektették. Gyengén lélegzett már, de eszméletén volt, mindenkit megismert ; eret kellett vágni rajta, még pedig sürgősen, de nem volt kéznél orvos, mert valamennyit kiküldte a vidékre, hogy segítsenek a dögvésztől megtámadott katonákon. Végre mégis akadt orvos, de hiába vágta fel ismételten a császár ereit, egyetlen csepp vért sem tudott kisajtolni belőlük : a forróságtól az ér útjai bezárultak és összehúzódtak. Láza fokozódott ; érezte, hogy itt a vég, ismételten szólni akart, de csak csuklott, fogai vacogtak és kezeivel hadonászott. Végre nem bírta tovább : kék foltok támadtak testén és hosszú haláltusa után meghalt, életének ötvenötödik, uralkodásának száz nap híján tizenkettedik évében.

Ammianus Marcellinus drámai leírása valósággal történelmi eseménnyé avatta Valentinianus agyvérzését. És halála valóban nagy csapás volt a birodalomra, mert nem volt nála hajthatatlanabb ellenségük a barbároknak és erősebb kezű védelmezője a birodalomnak. Alig hogy behunyta szemét, a legiók azonnal császárrá kiáltották ki fiát, a kis négyéves Valentinianust. Előbb azonban Gratianus következett a trónon s a kisfiú csak utána (383). Szerencsétlen véget ért

a fiatal II. Valentinianus : egyik főembere, Arbogastes, 392-ben megölte. Uralkodása nem hagyott nyomot a római történelemben, hiszen már 379 óta úgyis Nagy Theodosius volt az igazi uralkodó.

Egészen más hangsúlyt kapnak a történelmi események, amint itt hallom az elbeszélésüket Kállay Ödön szobájában, a régi római világ emlékei között, az ókori Brigetio hangulatában. Végignézzük gyüjteménye néhány darabját ; én csodálkozom, Kállay sajnálkozik : bizony, ez csak a maradék, a javát elvitték, ki tudja, hová ; még szerencse, hogy néhány értékes darab nagy európai gyüjteményekbe került. Mi lehetett az oka annak, hogy a parasztok egyáltalán foglalkoztak a régiségekkel? Hiszen nem ismerték az értéküket! Honnan tudhatták ők, hogy egy cserépedény mekkora érték? A dolognak nagyon egyszerű a magyarázata, s van kettő is : az egyik az, hogy pénzt kaptak a régi tárgyakért, a másik, hogy kincset kerestek. A régi római telephelyeken a régészek bizony aranytárgyakat is leltek ; az egyszerű nép már kezdettől fogva gyanakodott rájuk, mert hiszen nem munka az, a földet túrni s mindenféle szemetet kiszedni belőle és félretenni. Mikor azonban aranyat találtak a régészek, rájöttek a dolog nyitjára : úri huncutság ez, hát majd ők is megmutatják, hogy ha van arany, azt előbb kiszedik. A nép körében egész mondakör keletkezett, holmi arany ekéről, arany bikáról. Nyilván összefüggésbe hozták a római tárgyakat és szobrokat az aranyleletekkel ; egyszerű képzeletükben nem találtak más magyarázatot egy-egy kőszobor elszállítására, csak azt, hogy bizonyára arannyal van tele, hiszen azért olyan nehéz. Nem egyszer ők maguk vertek szét régi szobrokat, hogy kivegyék belőlük az aranyat. Ma már sokkal okosabbak, ma már tudják, hogy mindez csak egyűgyű képzelődés : nem arany van a földben, hanem aranyat érnek a leletek. Ma már valósággal régészek ők is, mindenesetre értenek a dologhoz. Kállay Ödönnek segédje is van, Petrovics Jenő ; vele szokott kirándulni archeológiai sétáira. Történt egyszer, hogy a római Ad Mures területén, Ács határában, előkerült egy kő, rajta bika és ember. Nos, Petrovics, a segédrégész elkezd okoskodni : Dolichenus nem lehet, — mondja — mert az rajta áll a bikán ; de Mithras sem lehet, folytatja, mert az meg leszúrja a bikát. Hár akkor mi lehetne más, mint a Minotaurus, vagyis a krétai bikaember. És tökéletesen ráhibázott az igazságra! Nem ilyen szakértő az az alföldi segédrégész, aki előbb régészek mellett dolgozott, persze csákánnyal, ásóval, azután a maga szakállára folytatott ásatásokat, de éppenséggel nem tudományos céllal. Mindenesetre pompás eredménnyel dolgozott : avar aranykincset talált. A derék férfiú már dolgozott régészek mellett, meglehetősen ismerte az archeológia furfangjait. Most is rögtön látta, hogy ez az aranykincs nem tréfa dolog, meg is határozta s mindjárt tudta, hogy ma körülbelül mennyit ér. Vitte is egyenesen a Magyar

Nemzeti Múzeumba, amely aztán drága pénzért megvásárolta. Valóságos kis részvénytársaság osztozott az avar kincsek árán.

Brigetiói élményeim emléke kísér át a Dunán, amikor a kis monitoron képzeletemben átvágok Celamantiába, a mai Leányvár területére. Érdekes, hogy ezt a helyet a mondák egész szövevénye öleli körül. Egy régi magyar író, Fényes Elek, azt mondja, hogy római neve Castrum Virginaceum volt és ebből keletkezett egyszerű fordítás útján a mai Leányvár név. Már Dugonics András is legendát szőtt az egykori római vár köré; azt mondja, hogy tulajdonképpen Valentinianus «kéjlaka» volt itt. Ezt látatlanban megcáfolhatjuk, hiszen csak arra kell gondolnunk, hogy mily szigorúan kordában tartották a hevesvérű császárt az asszonyok: anyja, a kemény Placidia és felesége, az erényes Eudoxia. Bizonyára alaposan elbántak volna vele, ha holmi háremet tartott volna itt, a Duna partján. Ez az erődsor, itt a barbaricumban, nagyon jó szolgálatot tett Marcus Aurelius háborúiban. Az ásatások megmutatták a castellum egykori arcát és nagy épületek, oszlopok, freskók maradványait hozták felszínre. A négyszögalakú tábor egy-egy fala 174 m hosszú volt, de fontosságát hangsúlyozza az a tény, hogy húsz bástyatornya nézett farkasszemet a barbárokkal. Érdekessége az is, hogy a táborból csatorna vezetett a Dunába. Falai ma már alig láthatók. Hatvan évvel ezelőtt Pulszky Ferenc még látta a gígászi várfalakat, ma már a kövek javarészét elhordták: ezer ölszámra vitték innen a követ mindenféle építkezésekhez.

Fontos erősség volt ez, itt a Vág torkolatánál; hogy pedig az összeköttetést gondosan megtartsa Brigetióval, a táborból a Duna felé szárnyfal vezetett s nyilván annak a végében volt a kikötő; ezt a szárnyfalat sarkantyúnak nevezi a nép. És az Izsa község környékén elterjedt mondák úgy tartották, hogy ez a kőfal tulajdonképpen a Duna alatt húzódó alagút vége. Leányvár római castellumát már Marsigli lerajzolta. Pusztulását leginkább az okozta, hogy mikor területét parcellázták, körülbelül nyolcvan évvel ezelőtt, dinamittal robbantották építőanyagért a római falakat, mert másképpen nem tudták szétszedni. Izsa község háromszáz háza római kőből épült, kútjait is római kővel falazták ki. Bizonyos, hogy a római helyőrség tagjai itt, a barbár területen javarészt önellátásra voltak utalva s bizonyára földműveléssel foglalkoztak; legalább is erre mutat az, hogy a táborban két Silvanus-oltárt is találtak: Silvanus volt az erdők, mezők, szőlők és gyümölcsfák legnépszerűbb istene. Nem sok értékes régi tárgy került elő a táborból, mindössze mécsesek, Crescens és Félix mesternevekkel, és építőtéglák, rajtuk nemcsak kutya- és kecskelábak nyomai, hanem az I. tartaléklegio téglabélyegei. A leletszegénység egyik oka, hogy a Komáromban állomásozó osztrák katonatisztek rengeteg tárgyat és feliratos követ hordtak el innen, leginkább

Bécsbe, részben emlükél, részben értékesítés céljából. Nemcsak Izsa falu, hanem Komárom is részben Leányvár köveiből épült; no azért Brigetiót sem hanyagolták el és valósággal téglabányának használták. Kár, hogy olyan kevés emlékünk maradt erről a virágzó táborról, pedig bizonyára egyike volt a legérdekesebbeknek. Valószínűleg elkallódott a katonák egykori földművelésének sok kézzelfogható emléke; egy s más megvan a komáromi Jókai Múzeumban; pedig hogy virágzó földművelést folytattak és esetleg kereskedés révén is sok élelmiszert gyüjtöttek össze, azt bizonyítja Marcus Aurelius egyik rendelete, amelyben megdícséri Brigetiót és Celamantiát, hogy a harminc éves markomann háború alatt valósággal éléskamrája volt a hadseregnek.

A római kövekből épült Izsa népe meséli, hogy volt a várfalakon kívül, a legelőn, egy «kűkecske», ezt aztán elvitték a törökök, mert rájöttek, hogy a farka srófra jár. Ki is csavarták és töméntelen aranyat szedtek ki belőle. Íme, a római aranyak mondája. Azt is mesélik, hogy a Dunaparton, az egykori calamentiai tábor, vagyis ahogy ők mondják, a «vár» alatt nagy kockakő van a víz fenekén; ez volt valamikor az alagút bejárata. Ez az alagút pedig arra kellett, hogy ezen járjon át várából (nyilván a brigétiói «vár»-ból) a kilenc gróftestvér a Leányvárban lakó kilenc várkisasszonyhoz. Jártak is szorgalmasan szerelmeseikhez, csakhogy a török mind a két várat lerombolta és a jegyeseket megölte. Kincseik ott maradtak a Duna alatt egy rejtekhelyen, amelynek bejáratát minden éjjel tűzszemű fekete kutya őrzi.

A XVIII. század közepén Mikovinyi Sámuel főstrázsamester és kamarai mérnök, egyúttal cs. és kir. őrnagy, a tatai, szőnyi és almási mocsarak lecsapolásával foglalkozott; munkája közben alaposan megfigyelte az akkor még félig-meddig ép római táborokat, sőt azt írja jelentésében, hogy valamennyi magyarországi római városról részletes leírást készített. Sajnos, ez a leírás nincs meg, bizonyára valamelyik levéltárunkban lappang. Mikovinyi Szőny mellett egy «csodálatos» vár és város romjait látta s látta a bolthajtásos árkádokkal megtámasztott vízvezetéket, két mérföld hosszúságban. Látott egy töltést, amely több mint 1300 ölnyi hosszúságban és 20 öl szélességben teljesen ép volt még s kockakövekkel volt kirakva. Bizonyára a zsilipek töltése volt ez a vadvizek és mocsarak ellen, egyúttal vízduzzasztó védőmű. Sajnos, Mikovinyi jelentéséből nem maradt meg egyéb, mint néhány töredékes adat s megmaradt az a rajz, amelyet Brigetióról készített.

Képzeletbeli római monitorom az esztergomi várhegy sziklafoka alatt köt ki. Nevezetes pontja ez a Duna-vonalnak, régi kelta őrhely. Valamikor ott, ahol ma a Bazilika áll, az azalusok vára őrködött a Duna fölött, a rómaiak pedig pontosan ugyanerre a helyre építették őrállomásukat. Amint a nyári napsütésben föntt járok a magyar kirá-

lyok palotája táján, ott, ahol a palota lovagterme végződik, a domboldalban római fal csonkjai bukkannak ki a földből. Itt állt valamikor a római őrtorony. Valószínűleg innen került elő az a felirat, amely örökre megőrizte Lucius Volcatius őméltósága emlékét. Ez a Volcatius a Duna-vonal kormánybiztosa volt s egyúttal kormánybiztosa a bojusok és azalusok városának. A Kr. u. I. század második felében töltötte be ezt a fontos hivatást s egyúttal parancsnoka volt a noricumi I. cohorsnak. A római őrtorony maradványait nem ásták ki még, szunnyad a föld alatt a római erőnek ez az évezredes tanúja, azonban mellette, azon az úton, amely az Árpádok egykori palotájába vezet, kétoldalt régi római kövek sorakoznak. Érdekes kis «passeggiata archeologica», s amint végigjárjuk az országos nevű prelátussal, Esztergom multjának legkitűnőbb ismerőjével, — aki az Árpádok dicsőségét is napvilágra hozta itt a hegytetőn, — hosszú évszázadok történetét olvassuk a köveken. De valamennyi közt legjobban megragad bennünket mindjárt az első felirat. Szép, hosszúkás négyszögalakú kő, előkelő betűk hirdetik rajta, hogy valamikor alatta nyugodott Solva hercegnő, Jucundusnak, az azalusok fejedelmének leánya. Édesapja állíttatta a sírkövet a kis hercegnőnek a Kr. u. II. század első felében. Szegény kis Solva nyolcéves korában halt meg ; elképzelhetjük a törzs és az apa szörnyű fájdalmát, hogy elvesztették legszebb virágjukat. Vajjon mi volt az oka, hogy azokban a régi napokban ily szörnyű aratást végzett a halál a fiatal életek között? Lám, Solva hercegnő emléke így maradt meg, fiatal halála örökké ott hirdeti már emlékét az esztergomi várhegyen, neve pedig megőrizte a régi azalus-telep nevét ; mert Esztergom helyén valaha Solva vára állt. Ez a Solva kelta név és a rómaiak átvették, egyúttal pedig személynév is lett, épp úgy, mint a Duna neve, hiszen eléggé sűrűn találkozunk Danuvius és Danuvia nevű emberekkel a sírköveken. Solva hercegnő követ az esztergomi Szamárhegyen találták és valószínűleg falba volt beépítve : így maradt meg annyi évszázadon keresztül.

Solva nemcsak a hercegnőt látta ama régi napokban, hanem látott császárokat is. Itt volt helytartó Septimius Severus és itt tartózkodott fia, Geta császári herceg. A kilencvenes években az esztergomi határban szántás közben tizenkét darab vadonatúj pénzt találtak Geta mellképével. Járt itt Hadrianus is, és bizonyosan látta Solvát Marcus Aurelius, hiszen a markomannokkal vívott csatája itt zajlott le a közelben, a Garam toroklatánál. Valentinianus és Valens császárok korából van egy feliratunk, amely arról tudósít, hogy ekkor újjáépítették Solva várát ; a limeserősítő Valentinianus két főembere intézte az erődítési munkálatokat, mind a kettő kegyelmes úr, azt is mondhatnám : gróf, mert mind a kettőt comesnek nevezi a felirat ; már pedig ebből a comes szóból lett a francia comte és az olasz conte, ami grófot jelent. Annyi bizonyos, hogy ezek a

gróf urak voltak olyan kitűnő várépítők, mint a világhírű Vauban hadmérnök és tábornagy XIV. Lajos korában. Equitius volt az egyik, Augustianus a másik ; ez az utóbbi a dunai limes vezénylő tábornoka.

Solva hercegnő sírköve nemcsak a feliratot őrizte meg, hanem a hercegnő mellképét is. Ez a mellkép valami különös borzongással tölti el a késő századok fiát, mert minden megvan rajta, csak éppen az arc hiányzik. A kis hercegnő arca már örökre titok marad, durva kezek leverték a kőről és szelíd gyermekvonásai örökre eltűntek a századok ködében.

Lassan úszik tovább képzeletbeli hajónk a Duna vonalán, elhalad Visegrád bércei alatt, — ahol bizonyosan állt római őrtorony, — és biztos evezőcsapásokkal siklik be a szentendrei Dunaágba. Elhagyja a római burgusokat a jobb- és baloldalon és lehorgonyoz a római Ulcisia Castra (Szentendre) kikötőjében. Szinte nem is kell fölébrednem a kétezeréves képzelődésből : a kisváros csöndes utcáin régi hangulatok ölelnek körül. Olvasom az utcaneveket : Római Sánc-utca, Várkert-utca, Ulcisia-köz. Régi nyomokon járok itt : római katonák taposták valaha Szentendre utcáit. Most éppen a tábor fala mentén ballagok, befordulok az Ulcisia-közbe s hamarosan fent vagyok az Aquincumtól húzódó dombvonulat legalacsonyabb pontján. Azért ez az alacsony pont is valóságos kis fennsík : ezen terült el valaha a római tábor, a szír íjászok ezerfőnyi cohorsának őrállomása.

Fent a magaslaton barátságos villa állít meg, oszlopos tornácán találkozom a szentendrei református pappal, aki a régi Rómának úgyszólván helytartója itt a tábor helyén. Amint letekintek a paplak terraszáról, virágágyak között felfedezem a régi bástyafalak nyomait. A patkóalakú bástyafalak között harsogó-piros muskátlivirágok hirdetik az új életet. Milyen szép gondolat : virágokkal ültetni tele a romokat, hogy hirdessék minden elmúlás fölött az új meg új virágzás örök folytonosságát!

Most már a villa gazdája vezet tovább, ő mutogatja meg a tábor eddig föltárt részeit, ő tájékoztat a régi Ulcisia Castra fekvése és nevezetességei felől. Ez, ahol most állunk, a tábor északi vártornya ; fiatal gyümölcsfák és dús virágok új élete tenyészik fölötte. Átsétálunk a hatalmas gyümölcsösön, amely a tábor fölött húzódik s elérkezünk a nyugati kapuhoz, amelyet ugyancsak kiástak ; hatalmas kockakövei mutatják, hogy valamikor számbavehető erősség volt ez a tábor. Itt, 3 m mélyen a kert mai szintje alatt, húzódott a római úttest, amely átvágott a táboron, neki a keleti kapunak. Két torony is őrizte ezt a kapubejáratot, később azonban félköralakú toronnyal elfalazták a kaput, — akkor, amikor egyre veszedelmesebbekké váltak a barbár támadások, — és a kapu mellett baloldalt kis kijáratot hagytak. Még itt a kapukő küszöbe, benne negyedköríves mélyedés, amely mutatja az egykori kapuszárny nyílásának vonalát. Itt egy pillér-

töredékből a kapu művészi kiképzésére következtethetünk, amott egy nagy négyszögletes kő szép, szabályos D betűt őrzött meg; ki tudja, milyen felirat maradéka ez! Itt találták a híres Epona-oltárt, a lovak és a lovászok istenségének emlékét. A tízbástyás várfal alatt húzódott az árok s messze, amerre csak a szem ellát, a hegyek sötétkék vonala. Az ulcisiai cohors-tábor majdnem a szabályos méreteket mutatja; nagysága 134×205 méter. Déli és északi kapuját még nem ásták ki, de a helyét pontosan ismerik. A feltárt nyugati kapu vonalában állott valamikor a fővezéri, vagyis parancsnoki épület, a praetorium és a többi katonai épületek. A tábor egyéb területét a kaszárnyák, műhelyek és istállók foglalták el. Mindenütt rengeteg a kőtörmelék és nagyon sok a faragott kő. $1^1/_2$ méter vastag falak őrizték valamikor a tábort: már leromlott valamennyi fal s gyümölcsfák és szőlők, békés családi villák állnak az egykori harcias tábor fölött. Itt az őszi meleg napsütésben szétnézünk a csendes kis városon: békesség leng a templomtornyok felett, melyek Epona helyett most új, az egész világot átfogó vallás győzelmét és uralmát hirdetik.

A paplak gazdája hűséges őre a régi Róma szentendrei emlékeinek. Villájának falába befalazta a római cohors egyik tégláját és itt a terrasz mellett, ugyancsak a falban helyezte el egy római katona itt talált síremlékének hű másolatát. Maga az eredeti síremlék is itt van, lent hever a tábor tövében, de olyan súlyos, hogy nem lehetett volna befalazni. Aelius Proculus emlékét őrzi a kő; a II. tartaléklegio zászlótartója volt, s nyilván mint veteránus költözött ide; a sírkövet felesége, Aelia Optata emeltette. Régi-régi kő ez s már maguk a rómaiak fölhasználták a táborépítéshez. Mikor Diocletianus újra megerősítette a Duna-vonalat, a régi temető kétszázéves köveit kiszedték, szétvagdalták és beépítették, méreteiket a fal méretéhez szabták s így csonkult meg ez a kő is. Most itt hever a halott kő a szőlő aljában s Optata árnya lebeg fölötte az őszi hervadás kesernyés illatában.

Fölkerekedünk a pappal és megindulunk a városháza felé. A városház földszintjén értékes kis lapidáriumot rendeztek be a Szentendrén talált római kövekből. Itt egy gyönyörű Attis állít meg, amott pedig egy kelta népviseletbe öltözött asszony síremléke. Itt a nyolcvan éves Claudius Trophimus, akinek sírkövét koszorúba foglalt szőlőfürtök díszítik. És itt van Titus Flavius Felicio sírköve; ez a Felicio a császárkultusz főpapja volt és sírköve pontosan tájékoztat bonyolult családi viszonyairól. Egy kilencéves kislány sírköve állít meg: Retdimara, Atalo leánya, nyugodott valamikor alatta: hatágú csillag díszíti a sírkövet, a kelta túlvilági hiedelem szimboluma.

Bizonyosan sok érdekes sírkövet rejt még itt a föld, hiszen a temetőt csak részben tapogatták ki az archeológusok. Kétségtelenül sok emlékük kerül elő még itt a keleti kultuszoknak, hiszen a szír íjászok tanyáztak valamikor itten. Róma azért szállított ide Kis-

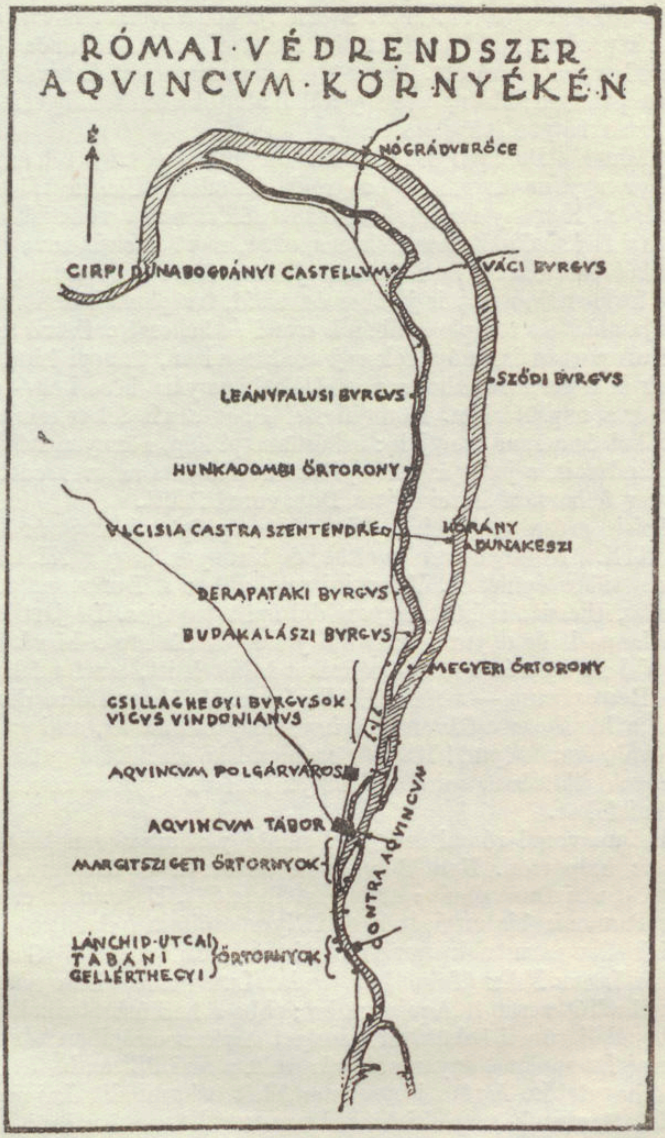
RÓMAI·VÉDRENDSZER
AQVINCVM·KÖRNYÉKÉN
É
NÓGRÁDVERŐCE
CIRPI DUNABOGDÁNYI CASTELLVM
VÁCI BVRGVS
SZŐDI BVRGVS
LEÁNYFALVSI BVRGVS
HUNKADOMBI ŐRTORONY
VLCISIA CASTRA SZENTENDRE
HORÁNY
DUNAKESZI
PERAPATAKI BVRGVS
BUDAKALÁSZI BVRGVS
MEGYERI ŐRTORONY
CSILLAGHEGYI BVRGVSOK
VICVS VINDONIANVS
AQVINCVM POLGÁRVÁROS
AQVINCVM TÁBOR
AQVINCVM
CONTRA AQVINCVM
MARGITSZIGETI ŐRTORNYOK
LÁNCHÍD-UTCAI
TABÁNI
GELLÉRTHEGYI
ŐRTORNYOK

Ázsiából csapatokat, mert a Duna balpartján, szemben a római erődvonallal, az íjász jazigok tanyáztak és ezek ellen Rómának megfelelő íjászcsapatokat kellett állítania. A szír íjászok tevéiket is magukkal hozták : képzelem, mekkora feltűnést keltettek ezek a különös állatok itt, a jámbor kelták között. Az ásatások tevecsontokat és tevefogakat hoztak napvilágra; bizonyos, hogy a déli állatok nem sokáig tartották ki itt, észak fagyos éghajlata alatt.

Itt állunk a Dunaparton, szemben a szentendrei szigettel, amelyen valamikor ugyancsak római burgusok őrködtek Ulcisia táborának biztonságán. Kemény népség lakta ezt a földet már a rómaiak előtt s bizonyára farkasoknak nevezték magukat, mert Ulcisia neve az illir ulk szóból származik, ami farkast jelent. Most már nyoma sincs errefelé farkasnak, a nép is jámbor és szelíd, templomok őrzik nappalait és éjszakáit s a templomokban is csend és békesség. Csend és béke itt a Dunaparton is, csónakok rajzanak a vízen, ünnepi kirándulók siklanak át a szigetre, ahol zene szól és bizonyára késő kelta-utódok kacagnak a napsütésben. Könnyű szél lebeg a víz felett, ringatja a csónakokat és a zene hangjait : békés ünnepi kép, könnyen feledteti a legiók lándzsáit, a jazig és szír nyilak süvöltését s az évezredek előtt annyiszor felharsant harci zajt a Dunavonal fölött.

Ulcisia erőssége évszázadokig szinte épségben állt ; római falai még a XIX. században is megvoltak, de bizonyos, hogy a XI. századig lakták a tábor épületeit. Valentinianus, mikor a Dunavonalat megerősítette, Ulcisiát is különös gonddal építtette újra. De járt itt már Diocletianus is és ugyancsak személyesen ellenőrizte a kisvárak építését. Valens császár korából pénzeket találtak itt, ezzel a felírással : Gloria Romanorum — a rómaiak dicsősége. Valóban, Róma dicsősége volt ez a hatalmas erődvonal és íme, hogy elmúlt az, ami szinte az örökkévalóságnak épült! Ma már csak emléke száll itt a gyümölcsfák és virágok illatában, mint a könnyű szél az egykori római Duna hullámai felett.

A Dunavonal római erősségei szinte párhuzamosan haladtak a jobb- és balparton. Nem Solva volt az azalusok fővárosa, hanem Azaum, a mai Dunaalmás : itt is castellum állt. Ugyancsak castellum őrizte Pannonia biztonságát a mai Nyergesújfalu helyén, amelyet a rómaiak Crumerumnak neveztek. Innen Crumerumból Gardellaca (Tát) és Locus Felix (Tokod), valamint Lussomana (Leányvár) érintésével hadiút vezetett Aquincumba ; ebbe a hadiútba torkollott bele a dobogókői római bekötő út, amelyet csak nemrégiben tártak fel. A római Lussomana ugyancsak vár volt, a mai Piliscsaba és Tinnye közt a hegytetőn. A római burgus emlékét még mindig őrzi egy név : Kisvár. Burgusok sora őrizte a Duna-vonalat az északról dél felé vezető római úton. A mai Csillaghegy táján három őrtorony is állt. Nem messze tőle kis castellum, amelynek téglái Frigeridus fővezér

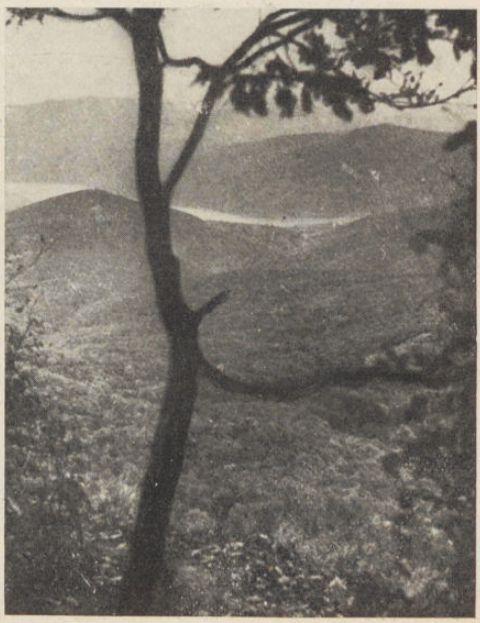

Ezt látta a római katona a dobogókői őrtoronyból.

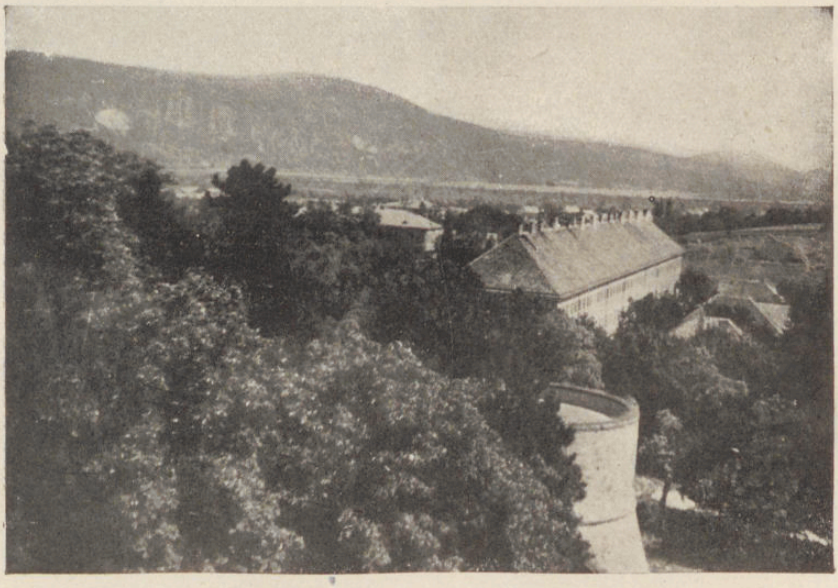

A Duna balpartja a solvai burgusból.

Fogadalmi tábla.

Kakasviadal Petronius Rufus sírkövén.

Vihar-utcai lakóház stukkópárkány töredéke.

Az aquincumi múzeum.

A komáromi Jókai Múzeum.

A szombathelyi lapidárium.

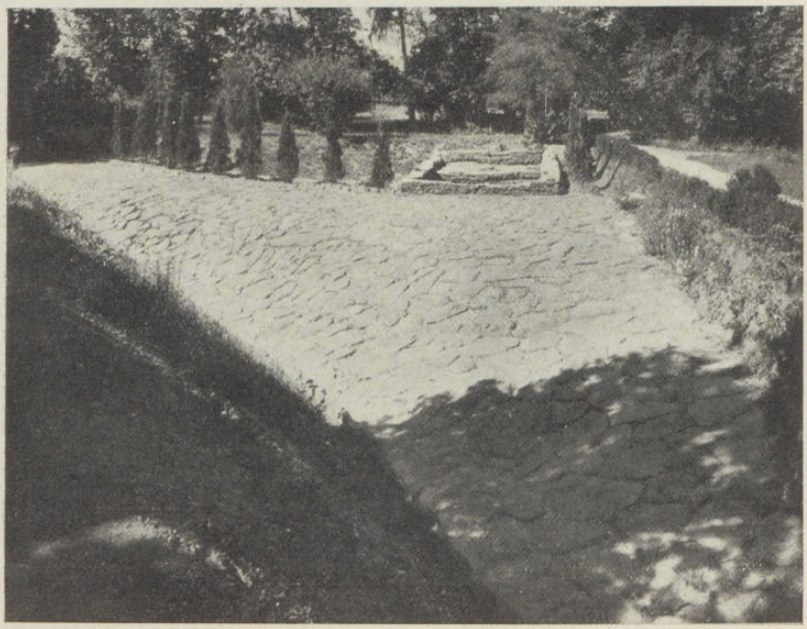

A borostyánút a szombathelyi szeminárium kertjében.

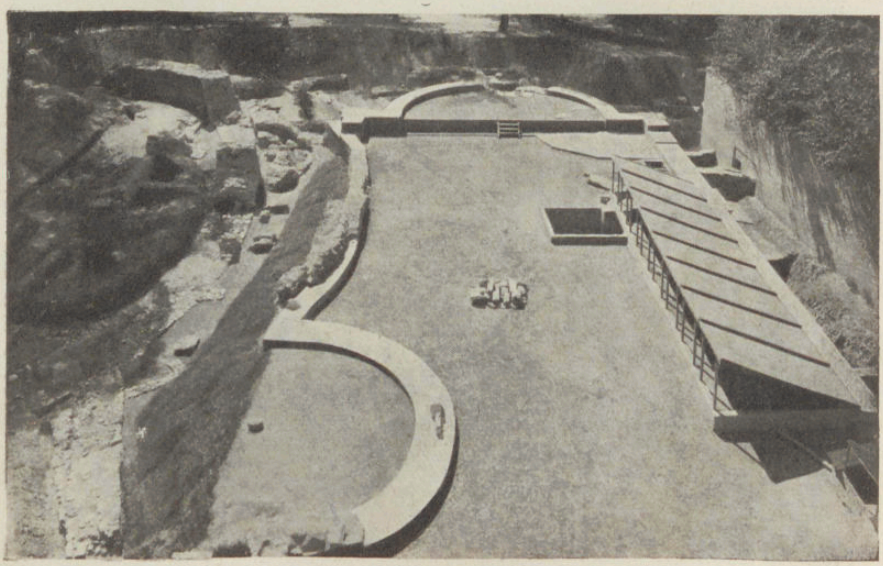

A szombathelyi Szent Quirinus-bazilika.

nevét őrzik. Budakalászon, a Lupa-csárdánál, ugyancsak burgus, még pedig szokatlanul nagy (16×14 m), amelyet ugyancsak Bolhavárnak nevezett el a néphumor és burgus állt a Dera-patak torkolatánál is Pomázon, még pedig különleges őrtorony, szárnyfalakkal s a szárnyfalak végében kisebb tornyokkal. A budakalászi torony belsejében mázsaszámra találtak az ásatások idején búzát, rozsot, kölest, borsót: a gabona még szárán volt. Edényekben kicsépelt gabonát is találtak, és az egész burgusban égés nyomait. Annyit jelent ez, hogy az őrségnek hirtelen kellett a tornyot elhagynia, amelyet vagy ő maga gyujtott fel, vagy az ellenség.

Odafönt az esztergomi vonalon, barbár földön állt a nógrádverőcei, idelent pedig, a mai főváros határában a horányi szárnyas burgus. Különös két építmény ez: a toronyból jobbra-balra falak ágaznak ki, amelyek szögben megtörve a Dunáig futottak. Burgus volt Dunabogdánynál, a római Cirpiben és a szentendrei szigeten, a mai Kisoroszi táján is. Nyilvánvaló, hogy a Duna-hajlatot különös gonddal erősítették meg a rómaiak. Egy esztergomi felirat elmondja, hogy Valentinianus és Valens tornyokkal és falakkal erősítette meg ezt a helyet. Egy másik felirat szerint az esztergomi római toronynak eredetileg Commercium (kereskedés) volt a neve s ez annyit jelent, hogy a rómaiak a Garam torkolatánál élénk kereskedést folytattak a kvádokkal. Még egy római nevet őriz a Duna-hajlat vidéke: Castra ad Herculem, körülbelül a mai Pilismarót táján. Tekintélyes castellum állt itt valamikor, 340×130 méter nagyságú, a mai Kishegyen.

Ha mai fogalmakkal akarjuk érzékeltetni ennek a Duna-vonalnak erősségét, Maginot-vonalnak kellene neveznünk. És ha kissé iróniku san szemléljük a történelmet, azt kell mondanunk, hogy pontosan annyit ért, mint a Maginot-vonal: Róma védelme éppen úgy összeomlott, mint ahogy összeomlott a francia védelem is, hiába tornyosult az ellenség elé a Maginot-vonal beton- és acéltömege. Az államok határát nem a lándzsák, nem a nyilak, nem a szuronyok, nem a vasbeton- és acélfalak védelmezik meg, hanem a nép lelke és töretlen ereje.

Igaza van Berzsenyinek: ha ez elvész, Róma ledől s rabigába görbed.

SÉTA AZ ÓKORBÓL A BELVÁROSBA.

Némi túlzással azt mondhatnám, hogy szédületes sebességgel visz a helyiérdekű vasút a Margithídtól Aquincum felé, a Duna ezüstszalagja mellett. Egymásután suhan el mellettem a Margitsziget, majd a Hajógyár-sziget: római nyomokon járok. A sebesség csak optikai csalódás: sokkal nagyobb sebességgel száll a képzeletem vissza az ókorba, amikor ezen a vízen a dunai flottilla őrhajói szálltak a vitorlák

könnyű szárnyán, — a Margitszigeten s messze, valahol a mai Országház táján, följebb, a Rákospatak torkolatánál, lefelé a Gellérthegyen, lent a Tabánban és szemben vele az Eskű-téren római őrtornyok és kis várak őrizték a Dunának ezt a fontos pontját.

Amerre a vonat szalad, római emlékek rajzanak fel képzeletemben. Ha balra tekintek, Óbuda ütött-kopott házai felé, a római tábor falai és épületei ködlenek fel az idők messzeségéből és arra távolabb, a képzeletbeli tábor falainak tőszomszédságában, az amfiteátrum óriási ellipszise bukkan ki az idők ködéből. Itt a Leipziger-gyár táján ezrével szunnyadnak régi római halottak s íme, a kis templom előtt, látszólag értelmetlen kőhalmazban, Mária-kép szerénykedik, gyertyák és mécsesek halvány és reszkető fényeiben : a Kövi Mária. Ez a kőhalmaz az egykori aquincumi vízvezeték egyik íve : nyakig süppedt a földbe, amelyet a századok halmoztak föléje. Már csak a besüppedt ívek maradékai látszanak ki a földből, pillérei régen elsüllyedtek ; ami kívül maradt, azt eszi az idő és a századok foga.

Ezek a pillércsonkok kísérnek most már egészen Aquincumig, amíg meg nem áll a vonat az oszlopos, római stílusú kis állomás előtt. Olyan furcsán és anakronisztikusan hat, amikor leszállok s meglátom a szép római betűket, amelyek az állomás homlokzatán a régi római tábor és polgárváros nevét hirdetik. Íme, Aquincum, a római Dunavonal büszkesége és erőssége : helyiérdekű vasútállomás. A római egionárius nagyot nézne, ha velem jönne a vonaton, mondjuk bekötött szemmel, itt leszállnánk és megmutatnám neki az állomást. Első pillantásra talán azt hinné, hogy a Praetorium előtt állunk, de hamarosan meggyőződnék róla, hogy idegen világba csöppent és a törmelékekről bizonyára nem ismerne rá az egykori fényes tartományi fővárosra, Aquincumra. Arról nem is beszélek, hogy a tábort sem ismerné meg : az egykori római tábor szinte nyomtalanul eltűnt : ott lappang Óbuda alatt, az ütött-kopott régi házikók útvesztőiben.

Ha a látogató megpillantja az aquincumi romvárost, az első pillanatban némi csalódást érez. Hát ilyen egy tartományi főváros? — kérdi magában. Meg kell nyugtatnunk : ezek a falcsonkok az egykori polgárvárosnak csak kisebb részét mutatják, mert a város messze terjedt, túl a vasúton, talán egészen a hegyek lábáig. Dél felé is hosszabban elnyúlt, s ma már csak a szakember alkothat magának fogalmat egykori kiterjedéséről. Az a vízvezeték, amelynek pillérei végigkísértek, tovább folytatódik, túl a polgárvároson ; majdnem északdéli irányban szeli át a várost és valamikor a római fürdőből vezette a vizet, egyrészt az aquincumi polgárváros, másrészt a tábor fürdőibe ; az ivóvizet másik vízvezeték szállította a városba. Ez az egyetlen adat mutatja, hogy nagyszabású városnak kellett itt lennie valamikor. Maga a legiós tábor is bonyolult intézmény volt s nem szabad elfelednünk, hogy a tábor és a polgárváros között ott volt még a katonafeleségek, a tábori

markotányosok és mesteremberek telepe, a canabae. Ennek a sokezer embernek vízellátásáról valóban pompásan gondoskodtak.

Az aquincumi polgárváros épületei eltűntek a föld színéről, a falak csonkjai alig állnak ki a földből, pedig mintegy háromszáz évvel ezelőtt, 1686 táján, Marsigli még látta az ép vízvezetéket és le is rajzolta. Azután rohamosan jött a pusztulás : Aquincumnak is az lett a sorsa, ami a többi római városnak : kőbányának használták. Torma Károly, a nagy magyar archeológus, 1879—1882 közt kiásta a polgárváros amfiteátrumát, amely közvetlenül az északi városfal mellett állt, a falon kívül. A nyolcvanas években kezdődtek meg a tudományos ásatások, ekkor került elő a magy fürdő, a kilencvenes években pedig megépítették az aquincumi múzeumot, majd a szárnyépületeket s nem is félszázaddal ezelőtt elkészült a kőtár, vagyis a lapidárium oszlopos csarnoka. A múzeum római stílusú épülete a látogatót mindjárt klasszikus hangulatokba ringatja : előtte szarkofágok sora, oltárok és kőemlékek, az oszlopos csarnokban pedig sírkövek és feliratok vezetik vissza a kétezer évvel ezelőtti világba.

Itt ülök a múzeum előtt az egyik padon s nézem a tájat és megpróbálom képzeletemben feltámasztani a várost és az embert, aki valamikor itt élt a városban. Szemben velem a Csúcshegy, balra a Hármashatárhegy, a Testvérhegy, Táborhegy, jobbra pedig az Aranyhegy púpjai emelkednek. Ez a Testvérhegy gyanús nekem, vajjon miért nevezik így? Eszembe jut, hogy a római katonák éppen úgy bajtársnak nevezték egymást, mint a maiak s a bajtárs szónak a latinban a «frater» szó felel meg ; csakhogy ez a frater testvért is jelent. Vajjon nem a római katonák nevezték el Bajtárshegynek ezt a kúpot? És az Aranyhegy ugyancsak gyanús. Vajjon nem Mons Aureus volt a neve ennek valamikor? Majd ha végigutazunk a dunai erődvonal, az egykori limes mentén, találkozunk egy másik Mons Aureusszal, amelyet azért neveztek így, mert aranyos szőlőfürtöket termett. Vajjon nem azért nevezték el így az óbudai Aranyhegyet is? Ha igen, akkor ez a név a budai bor ősi hírnevét hirdeti.

Ott fenn a Csúcshegyen valamikor pirostetős villák sorakoztak, dús gyümölcsösök és szántóföldek virágzásában. A régészek ásója napfényre hozott egy remek villát, amely nem is annyira nyaraló, mint inkább tanya, vagy afféle vidéki úrilak lehetett. A rómaiak fáztak itt a jeges Duna mellett, nincs egyetlen épület sem, amelybe ne építették volna bele a központi fűtést és így valószínű, hogy ez a villa is afféle kúria lehetett. De bizonyára nagy úré ; legalább is erre mutat, hogy remek stukkó-díszek voltak a szobákban, szép festmények, amelyekből szőlőfürtök és madarak alakjai maradtak meg a töredékeken és erre mutat az is, hogy a villának pompás fürdőterme volt. Ebbe a villába már a Kr. u. IV. században barbárok költöztek : hún edények kerültek elő a római épületből. Még az V. században is laktak itt, de

ezek a barbárok már olvasztókemencét építettek bele a központi fűtés fűtőkamrájába. Ezek nem fáztak, ezek az igazi Észak fiai voltak, nem volt szükségük a központi fűtésre.

Ezeket a hegyeket látta az aquincumi polgár, ha megállt itt a múzeum táján, a nagy fürdő mellett, amelynek pompás berendezése igazán díszére vált a városnak és a tartománynak. Itt ülök magam is az egykori fürdő mellett, a múzeum feltöltött terraszán s végignézek a szarkofágok során. A régi aquincumi polgárok ezekben nyugodtak el és ezrével pihentek amarra az aranyhegyi árok patakja mentén és mindenütt az utak szegélyén, amelyek a városból kivezettek. A szarkofágok üresek, a halottak rég eltűntek belőlük ; évszázadok során kirabolták valamennyit a barbárok, összetörték a fedelüket, betörték az oldalukat, hogy hozzájussanak a koporsók kincseihez.

Egy-egy ilyen szarkofág már csak élettelen kő s legfeljebb felirata és szimbolikus domborműve őrzi a régi lelket. De a mai ember már nem látja félelmesnek, már elválasztotta tőle a halál fogalmát. Íme, itt az egyik hatalmas szarkofágon divatosan öltözött kisasszony üldögél, valószínűleg hivatalnoklány, aki az ünnepnapot kirándulásra használta fel. Meglehet, hogy vár valakit, sőt bizonyosan vár, hiszen az egész élet azzal telik el, hogy mindenki vár valakit. Talán éppen ezért rúzsozza magát s közben lógatja formás lábait és divatos tangót dúdol a szarkofág tetején. Istenem, milyen furcsa! Nem is tudja, hogy a tisztes öreg Pia Celerina koporsóján ül. Hetvenötéves korában halt meg az aquincumi öregasszony s ha megvolna még a holtteste, bizonyára megfordulna sírjában erre a szentségtörésre. De mindig így volt e világi élet: így virulnak ki mindig új életek a mindig új és örök halál felett.

Szeretnék belenézni a régi aquincumi ember életébe s bemegyek a múzeumba, ahol gondos kezek összegyűjtöttek mindent, amit napvilágra hoztak a föld és a koporsók mélyéből. Nem veszek katalógust a kezembe, csak úgy találomra járok-kelek a szekrények és tárlók között és nézem a sok pénzdarabot, mécsest, üveget, tálat, ami a sírokból előkerült. Íme, itt egy gyereksír maradványai : megmaradtak szegény kis gyermek csontjai, a ruha-tűző biztonsági tű, megmaradt egy kis tál és lámpa ; szegény emberek gyermeke lehetett : mindössze ennyit adtak neki útravalóul. Egy másik sírból dió került elő s néhány faszéndarabka : nyilván a halotti máglyából maradt meg. Az égetéses sírokból egész csomó koporsószög került elő : a halottat fakoporsóban tették a sírba, a koporsó fája elégett, a szögek megmaradtak. Emitt egy szép üvegurna állít meg, szemben vele a tárlóban művészi bronzmécses, az ajtó mellett pedig szép női fej : nyilván a tábor Geniusa, hiszen bástyakorona van a fején. Egy női sírból kis toilettedoboz került elő, bronzveretei meg is maradtak, díszes, kúpos bronzszögeikkel együtt. Mellette orsó, csontból faragott karperec és csontfésű ; töredékes betűiből kihámozom még a feliratot : Utere feliciter — használd egészséggel.

A terem közepén két múmiasír maradványai, amott öntött ablaküvegtörmeléke, tovább a hajógyárszigeti helytartói palota falfestménytöredékei; a hajógyárszigeten lakott valamikor a császári tábornok, Alsó-Pannonia helytartója. Egy folyosó a Pacatus-féle edénygyár mintáit és edényeit őrzi; köztük szemembe ötlenek a perselyek, rengeteg persely: nyilván divat volt a takarékoskodás. Emitt orvosi műszerek, katonai páncél töredékei, ezredjelvény: Pallas Athene, vagyis Minerva, sas, geniusok, babérkoszorúk, kardmarkolat, csupa harcias maradvány. Emitt hitelesített kősúlyok, mozsarak, dörzsölőtálak, ácsszerszámok, függő-ónok és rengeteg terra sigillata, vagyis ókori porcellán. Az egyik szekrényben négyágú tüske tűnik a szemembe: ezrével szórták el ezt a veszedelmes hadieszközt a várárokban, hogy az ostromlók belelépjenek és kínzó sebükkel megálljanak rohamukban: afféle ókori akna ez. A másik szekrényben tajtékból faragott nevető fiú szobrocskája; emitt egy bronzszobor töredékei, nyilván császárszobor volt és ott állt egykor a Forumon, valahol a mai múzeum táján; éppen a pompás szobor-töredékekből következtettek arra, hogy ott kellett lennie a város forumának. Szépvonalú ezüstkancsó, gazdag ember kincse lehetett valamikor, amott pedig félgömbalakú üvegpohár, fenekén mozgalmas gladiátor-ábrázolás. És rengeteg a sírpohárka: ezekben olajat égettek kegyeletük jeléül a halotti ünnepeken.

Az ilyen futó séta nem ad kellő fogalmat a múzeum sok kincséről, hiszen meg sem néztük a gyönyörű bikaszobrot és be sem mentünk az orgona termébe, nem láttuk a fahordókat és a kútbélleteket és még sok mindent. De nem azért sétálok itt, hogy ügyetlen és pedáns túrista módjára megállapítsam a katalógusból, vajjon helyén van-e minden s vastag vonalakat húzzak a csillagos nevezetességek mellé. Csak éppen az ízét akartam megkapni a városnak, a vidéki főváros hangulatát, valami kézzelfogható bizonyítékát a régi emberek életének. Erre éppen elég volt ez a futó séta; láthatom, hogy itt is olyan volt az élet, mint más ókori városokban, olyan, mint ma; az élet minden szükséges eszköze megvolt s megvoltak a fölöslegesek is: azok a tárgyak, amelyek igazán széppé teszik az életet.

Odakint a múzeum háta mögött szorgalmas kezek túrják a régi város földjét: újra ásnak Aquincumban. Bővíteni fogják a múzeumot és hát a Duna felé eső területét átkutatják, hogy aztán nyugodtan építkezhessenek rajta. A Duna felé elfogja a kilátást a gázgyár épületeinek óriási tömege. Valamikor régen odalátott a római polgár a Duna szalagjára: Pacatus őméltósága edénygyára a maga alacsony épületeivel nem fogta el a kilátást. Ha szétnézett az aquincumi polgár a tájon, messze ellátott a Duna túlsó partjára, az áldott síkságra, amely neki és birodalmának nem áldást, hanem szüntelen veszedelmet jelentett. A barbár jazigok száguldoztak ottan mokány paripáikon és bizony sűrűn koppantak nyilaik a római őrtornyok fagerendáin. Ha délre

nézett, vagy nyugatra, látta az áldott mezőket, amelyeken akkor is sárga kalászokat és dús gerezdeket érlelt a forró napsugár. Berzsenyi jut eszembe:

Itt hol szőke vizét a Duna rengeti,
Ceresnek koszorús homloka illatoz.

Igen, a Duna és a síkság: ezt találta itt a római polgár. És itt találta az áldott hegyoldalt, amelyben megtermett a bor, Liber Pater tüzes itala és így semmi sem hiányzott ahhoz, hogy Itáliába ne képzelje magát, forró nyári napsütés idején. Csak akkor torpant meg életkedvé, ha megjöttek a kegyetlen fagyok, hó borította el az áldott tájat és vastag köpenyében didergett Róma fia.

Aquincumnak a századok folyamán nemcsak köveit hordták szét mohó és kegyetlen kezek, hanem nevét is elborította a feledés. Az Aquincum nevet Schönwisner, a kiváló archeológus találta meg a XVIII. század végén. Illír név ez és ma is csak találgatják a jelentését; nem lehetetlen, hogy vízivárost jelentett, ellenben valószínű, hogy eredetileg a gellérthegyi eraviscus város neve volt, természetesen nem ebben az alakjában, hanem kelta formában. A gellérthegyi eraviscus telep a római hódítás után is megmaradt és megtartotta önkormányzatát, csupán római kormánybiztost kapott. A hódítás úgy kezdődött, hogy kisebb római őrség szállta meg a kelta erősséget s a lakosságnak békés életét nem zavarta; csak később jöttek nagyobb csapategységek, mikor a balparti barbárok támadásai veszélyeztették ennek a békés római megszállásnak a nyugalmát. Lassankint egyre nagyobb csapatkötelékek kerültek a Duna-vonalra, végül legiós tábort telepítettek Aquincumba és pedig a mai polgárváros és a gellérthegyi eraviscus város közé. Első volt a tábor, a tábor mellett keletkezett a katonaváros (canabae) és ettől több mint másfél kilométernyire a polgárváros. A polgárváros keletkezése a katonai tábor mellett természetes fejlődés eredménye: részben telepesek jöttek mindenfelől szerencsét próbálni, részben a kiszolgált katonák kaptak földet vagy kezdtek polgári életet katonai végkielégítésükből, részben pedig bennszülött iparosok és földmívesek telepedtek be a városba, mert élvezték az itáliai kényelem és városiasság egészen új és soha nem érzett ízeit. Aquincum nem valóságos colonia, ide nem telepítettek Itáliából római polgárokat, mint Savariába; Aquincum romanizálódott katonák települése. Aquincum a II. század elején (124) városi jogot kap, a század végén pedig (193) megkapja a colonia rangot, vagyis teljesjogú római várossá lesz. Aquincum fiai aztán a polgárvárosi település révén a római hagyomány őrzői és hordozói lettek itt, a birodalom északi határán.

Nemcsak a polgárvárosnak volt önkormányzata, hanem a katonavárosnak is. A canabaenak két polgármestere volt, magister a nevük; volt rendőrkapitánya (aedilis), volt városi tanácsa és voltak tanácso-

sok (decurio). Hasonló volt ez a polgárváros szervezetéhez, csakhogy a polgárvárosban duumvirinek nevezték a polgármestereket és sokkal részletesebben és bővebben kiépítették a hatóságokat, mint a katonavárosban. A polgárvárosban a rendőrség a városi rend őrzése mellett nemcsak az utak és fürdők rendbentartásával foglalkozott, hanem a súlyok és mérlegek hitelesítésével és a gabonaellátással is. De voltak a polgárvárosban öt évre választott cenzori rangú tisztviselők is, akik kidolgozták a költségvetést és kezelték a város vagyonát ; egy ilyen duumvir quinquennalisnak a nevét is ismerjük : Mercus Ulpius Quadratus volt egyidőben a város vagyonfelügyelője.

A papi testületet is kiépítették ; voltak pontifexek, voltak augurok, de a legnagyobb rangú pap a flamen volt, akit az előkelő polgárok közül választottak ; ez volt a császárkultusz főpapja. Bíborszegélyes tógát viselt és reverendus, vagyis főtisztelendő úr volt a neve. Ilyen papi hivatalt, de egyéb hivatalt is csak vagyonos embernek volt érdemes vállalnia, mert úgyszólván elviselhetetlen kötelezettségek jártak a hivatali megtiszteltetéssel. Nemcsak hogy fizetést nem kapott a főtisztviselő, hanem még játékokat is kellett adnia és díszes épületekkel, oltárokkal és szobrokkal kellett emelnie a város fényét, hálából a megtiszteltetésért. Az önkormányzat legfontosabb szerve a népgyűlés volt, ez választotta a tisztviselőket. De hatalma később árnyékhatalommá lett, akárcsak ma egy falusi kupaktanácsé, mert ez is úgy táncol, ahogy a főszolgabíró úr fütyül. A városi tanács (ordo) száz tagból állt és tulajdonképpen ez kormányozta a várost. Természetesen a kishivatalnokok, az irodatisztek, számvevők, adótisztek javarészt a rabszolgák vagy a felszabadított rabszolgák sorából kerültek ki és fizetést kaptak. A városnak pedig nemcsak birtokaiból, hanem az adókból is voltak jövedelmei. Mióta Aquincum colonia lett, azóta külön pénzügyi tanácsnok (quaestor) intézte a város pénzügyeit.

Külön hivatal volt a császárok tiszteletének ápolására választott sexviri Augustales hivatala. Erre a célra, a császár tiszteletének ápolására collegiumok, vagyis testületek alakultak s ezeknek főpapjai voltak az augustalisok. Ők végezték a császártisztelet szertartásait, játékokat és lakomákat adtak, szentélyeket és középületeket emeltek, mert oly nagy megtiszteltetés volt ez a hivatal, hogy valamivel meg kellett hálálniok. Tudjuk, hogy a daciai Sarmizegetusában külön palotájuk volt, gyönyörű kápolnával. Erre a tisztségre többnyire újgazdagokat választottak meg, akik más tisztséget nem viselhettek, de pénzük jó volt arra, hogy közcélokra kisajtolják belőlük. Főképpen pedig hiúságukat legyezgette ez a tisztség, mert nyilvános gyűléseken külön emelvényen ültek, bíborszegélyes tógát viseltek és két lictor járt előttük.

Efféle collegium, vagyis testület nagyon sok volt Aquincumban és általában minden római városban. Sokszor céheknek nevezzük

ezeket az ókori egyesületeket, de helytelenül, mert bár tagjaik mindig azonos szakmákból kerültek ki, nem szakmai egyesülések voltak, hanem javarészt tűzoltó és temetkező egyletek. Céheik, azaz collegiumaik voltak Aquincumban a posztósoknak, az ácsoknak, a fegyverszállítóknak, még a színészeknek is, de egyik testület sem foglalkozott a maga iparának kérdéseivel, hanem csupán tűzoltással és a tagok eltemetésének gondjaival. Ezek a collegiumok egyúttal afféle takarékossági egyletek is voltak ; ünnepeken felvonulásokat tartottak és egyik fontos feladatuk volt, hogy tagjaik számára időnkint közös lakomákat rendezzenek. A hatóságok nagyon ügyeltek rá, hogy ezekben az iparos-egyletekben ne politizálhassanak ; ezért kellett császári engedély minden ilyen collegium megalakulásához. Mikor Plinius Bithynia helytartója volt, külön levélben kért felhatalmazást Traianus császártól, hogy a kisázsiai Nicomediában megalakíthassa a tűzoltó-collegiumot és felterjesztésében kezességet vállal azért, hogy a céh tagjai nem fognak politizálni. Ime, a politikus csizmadia már akkor is veszedelmes emberfajta volt! Minden collegiumnak megvolt a maga székháza : az aquincumi tűzoltók székházát fel is tárták és megtalálták benne a tűzoltótestület orgonáját, az egyetlen orgonát, amely eddig az ókorból napvilágra került. Minden céhnek megvolt az elnöke (praefectus), ez volt a tűzoltóparancsnok ; a céhmester (magister) volt az ügyvezető igazgató. Az aquincumi tűzoltótestület elnöke Kr. u. 228-ban, az orgona adományozásának és felavatásának évében, Caius Julius Viatorinus volt.

Ezek a collegiumok, mint az emlékekből kiderült, legfőbb feladatuknak azt tartották, hogy tagjaiknak díszes temetést rendezzenek, szép sírkövet állítsanak és gondozzák a sírokat : virágot és gyümölcsfát ültessenek elhúnyt tagjaik sírja fölé, s az évfordulókon áldozatot mutassanak be, mécset és gyertyát gyujtsanak, füstölőket égessenek és lakomát rendezzenek. Aquincumban külön testületük volt a Colonia Agrippinából (Köln) ide telepedett polgároknak ; sírköveik tanúsága szerint az egyesület minden sírkőhöz hetvenkét denariusszal járult hozzá. Külön collegiumuk volt a kereskedőknek és külön collegiumokba tömörültek egy-egy isten tisztelői is, már azok, akik különösképpen tisztelték az illető istent ; így Aquincumban külön testületük volt Ceres istennő tisztelőinek és külön egyesületben tömörültek azok, akik az élő császár tiszteletét különösképpen ápolták.

Aquincum mintegy hatvanezer főnyi lakosságának tekintélyes része a veteránusok közül került ki, akik itt a II. legióban, vagy bárhol másutt kiszolgálták katonaéveiket és megkapták a végkielégítést, — ami kereken 3000 denarius, mintegy 3550.— P volt — s azzal együtt az obsitot. Ezek voltak a hangadók a város belső életében, ezek tartották kezükben a collegiumok révén a város közéletének irányítását. Nem egy közülük nagy vagyont szerzett s tekinté-

lyes közéleti állásokat ért el. Ehhez pedig nem volt szükség arra, hogy tiszti vagy tiszthelyettesi ranggal távozzék a tényleges szolgálatból, mert a közkatonákból lett veteránusok éppen úgy elérhették a legmagasabb méltóságokat, hiszen megvolt a római polgárjoguk. Érdekes lehetett távolról szemlélni ezeknek az egyszerű emberekből lett tisztviselőknek és uraknak mindennapi életét és közéleti működését. Sajnos, az évszázadok elpusztítottak minden írást és csak annyi maradt meg, amennyit a kövek megőriztek. Ha efféle egyesületi jegyzőkönyv vagy városi hivatalos irat ránk maradt volna, meggyőződhetnénk belőle, hogy Aquincum élete mindenben megfelelt egy mai vidéki város életének. Az arányok eltolódtak : ami akkor tartományi főváros volt, ma legfeljebb vidéki központ lehetne, mondjuk megyeszékhely. Az, akinek a szeme római arányokhoz szokott, némi csalódást érezne, ha Aquincumba kerülne. De ennek a kornak egyik legkitünőbb ismerője mondja, hogy ha egy római úr Aquincumba érkezett volna látogatóba, nem érzett volna túlságosan nagy csalódást. Az a tábornok, aki ide került a birodalom határszélére helytartónak vagy legio-parancsnoknak, nagyjában megtalálta a katonavárosban is, a polgárvárosban is a városi élet legfőbb jellegzetességeit. A kisvárosnak is megvolt a maga Capitoliuma, a hármas istenséggel ; Aquincumban ugyan nem maradt nyoma, mindössze egy oltár alakjában, amelyet a capitoliumi Jupiternek szentelt valaki, amiből arra lehet következtetni, hogy volt Capitolium. Ha a római úr kiment a Forumra, ott láthatta a császárszobrot, a császár tiszteletére emelt oltárt és ott találkozhatott, esetleg népgyűlésen, a város legfőbb tisztviselőivel ; elmehetett a fürdőbe, ahol éppen úgy megtalálta az ókori fürdőkultúra minden kényelmét, mint akár Rómában : pompás vetkőzőcsarnok fogadta, kissé fölmelegíthette testét a langyos fürdőben, bemehetett a melegvizes medencébe, gyógyíthatta torokfájását vagy influenzáját a száraz gőzkamrában, hűtözhetett a hideg medencében, megdögönyöztethette magát, tornázhatott, társalghatott ismerőseivel és barátaival a mozaikos csarnokban, felüdülhetett a fürdő étkezőjében és ha felfrissült, kimehetett a vásárcsarnokba, vásárolhatott mindent, amit szeme-szája megkívánt, végigmehetett a boltok során, ahol megtalálta Nyugat és Kelet minden értékes árúcikkét és ha Mithras tisztelője volt, három templom közül válogathatott, hogy melyikben vegyen részt az istentiszteleten. Igaz, hogy itt minden kisebb arányú volt, mint Rómában, de minden megvolt ; valóban Aquincum is Róma tükörképe volt, kis Róma, amint egy római író mondta valamikor.

Ezek a veteránusok nem éltek dologtalan életet. Sokan közülük gazdálkodtak, sokan ipart űztek, sokan a céhek és a város életében tevékenykedtek és ha a birodalom érdeke úgy kívánta, valamennyien kénytelenek voltak újra fegyvert fogni. Nem egyszer megtörtént

barbár veszedelmek idején, hogy mozgósították ezeket a nyugalmazott katonákat ; nem egyszer császári dícséretben részesültek a veterán vitézek, oly derekasan harcoltak. Névszerint is ismerünk több veteránust, aki máshol szolgált, de Aquincumban telepedett le, miután megkapta obsitját. Ilyen katonai diploma sok maradt ránk, még pedig érctáblákon. A legrégibb időkben egy érctáblán számos katona kapta meg az elbocsátást és a római polgárjogot ; később azonban minden katona külön diplomát kapott. A diploma eredetijét mindig Rómában helyezték el valamelyik templom falán. Íme, itt van az aquincumi múzeumban Petronius Martialis veteránus obsitja. Poetovioi ember volt ez a Petronius és amikor kiszolgált, Aquincumban telepedett le ; obsitját Kr. u. 225 január 7-én kapta Severus Alexandertől. Közli vele a diploma, hogy törvényes házasságot köthet, ha pedig már volna házastársa, az ezentúl törvényes házastársa lesz, gyermekei pedig törvényes gyermekek. A diploma eredetijét Rómában Augustus és Minerva templomának falában helyezték el.

A római úr, aki Aquincum utcáin végigsétált, elgyönyörködhetett a pompásan megépített középületekben, templomokban, fürdőkben ; megcsodálhatta a Capitoliumot, amely a mai helyiérdekű állomással szemben ragyoghatott, a hegyek irányában ; megcsodálhatta a szökőkutat, amelynek vízjátékát Antonius Peculiaris úr építtette, ajándékul a városnak. Feltűnhetett a római úrnak, mennyi itt a fürdő, de mindjárt megértette a dolgot : itt ezen a fagyos tájon nem csupán szórakozás és hagyomány volt a fürdő, mint délen, hanem valósággal nélkülözhetetlen intézmény. Nemcsak közfürdők voltak Aquincumban, hanem volt igen pompásan berendezett magánfürdő is ; tulajdonosa Atilia Firma őnagysága volt, amint a fürdő téglabélyegeiből kiderül. Megnyugodhatott a római úr a város biztonsága felől is, hiszen a polgárvárost is fal övezte. Ha pedig kisétált a városból és végigjárta a sírok útjait, láthatta, hogy igazán megtisztelik itt a halottakat : a pompásabbnál pompásabb sírkövek sorakoztak egymás mellett, a helyi kőfaragóipar valóságos remekei. Itt ritka volt az itáliai mintájú vagy faragású sírkő, ide nehezebb volt elhozni az aquileiai remekeket, mint Savariába. De ha betért valamelyik úri barátjához, láthatta, hogy bőven van mindenütt rajnavidéki bronz- és üvegárú, terrakotta és agyagárú is ; hogyne, nagy volt a behozatal, ami abból is kiderül, hogy a kölni kereskedők külön egyesületbe tömörültek itt Aquincumban. Az agyagipar már a kelták óta meghonosodott ezen a területen és Aquincumban is több edénygyár működött.

A római úr általában elégedetten fejezte be sétáját, a mai látogató azonban kissé mélabúsan ül le a múzeum előtt, miután végigjárta a romok mezejét. Szörnyű pusztítást vittek végbe itt az évszázadok. Népek pusztító hullámverése úgyszólván elsodorta Aquincumot a föld

színéről és csak halvány nyomai maradtak meg. És Aquincum ma is tovább pusztul. Szinte hihetetlen, de úgy van, hogy a földből alig kilátszó falak kövei egyre porlanak és fogynak ; egy évtized alatt körülbelül egyötöd része elfogy a maradék kőanyagnak. Eltűnik, ki tudja, hová lesz. Néha kiderül valami : megtörtént például, hogy az egyik környéki falusi bíró rendszeresen hordta Aquincum köveit építkezéseihez, régen, valamikor hatvan évvel ezelőtt. Történt azonban, hogy éppen akkor, a nyolcvanas években, megkezdődtek a rendszeres ásatások : a tudósok felfedezték Aquincumot. Ekkor azután jelentkezett a derék bíró és magának követelte Aquincum felfedezésének a dicsőségét. Ha igaz, hogy a régi római tábor- és katonaváros Óbuda házai alatt van eltemetve, éppen olyan igaz az is, hogy a római polgárváros kövei Óbuda apró házaiban élnek tovább : Óbuda javarészt az amfiteátrumok köveiből épült. Most is, mikor itt ülök a múzeum előtt, egy forrónak ígérkező nyári nap reggelén, látom ám, hogy kint a szentendrei úton parasztszekér áll meg, leszáll róla az atyafi, átlépi az alacsony kerítést és leereszkedik a domboldalon. Fölnyalábol öt-hat követ, fölviszi, a szekerére rakja. Tízszer is megteszi az utat, jócskán szaporodik a kő a szekérben, végre a múzeum altisztje észreveszi a turpisságot, keményen felelősségre vonja a szorgalmas anyaggyüjtőt és visszahordatja vele a köveket. Váltig méltatlankodik az atyafi, hogy mire való itt ez a sok haszontalan kő : ilyen időben, mikor nincs tégla, miért nem hagyják a szegény embert úgy építeni, ahogy tud. A «szegény ember» Róma köveiből akarta fölépíteni az istállóját.

De pusztul Aquincum másképpen is : a mai város terjeszkedik és folyton leharap egy-egy darabot a római város területéből. Nemrégiben lövöldét építettek és a lőtér céljaira kihasították a polgárváros egyik részét. Ilyenkor a város mindig értesíti a múzeumot, az archeológusok kimennek a helyszínére s az ásatásoknál gondosan ügyelnek, nem kerül-e felszínre valami római emlék. Bizony, került itt is : egy pincehelyiség, aztán egyéb helyiségek falfestményekkel ; az egyik festmény fácánt ábrázolt, a másik gólyát, nádasban. A múzeum altisztje hazaszaladt a fényképezőgépért s mire visszatért, eltűntek a falfestmények. Ki tudja, hová? Ki tudja, ki vitte el? S még hozzá a munkások akkordmunkások voltak, siettek, minél több földet akartak kiemelni munkaidejük alatt, tehát gyorsan szétvertek mindent, ami kezük ügyébe került. És ez alig két évvel ezelőtt történt. Hiába volt a város vezetőségének és a múzeum tisztviselőinek minden gondossága.

Talán úgy van a dolog, hogy az ókor viharaiban kevésbbé pusztult Aquincum, mint később. Vannak adataink, hogy Kr. u. 568-ban, tehát századokkal a római uralom bukása után, még mindig éltek itt rómaiak. A VII. és VIII. században két földrajzi könyvben szerepel még Aquincum neve. Mikor a magyarok bevonultak, még álltak

Aquincum római épületei, sőt laktak is bennük, a katonavárosban és a táborban egyaránt ; a hagyomány azt tartotta, hogy itt volt Attila király városa. Hallgassuk csak meg Anonymust. «Magóg nemzetségéből származott, — mondja — azon nagyhíres és igen hatalmas Attila király, ki úr születésének 451. esztendejében a scythiai földről kiszállva, hatalmas erővel Pannonia földjére jöve s a rómaiakat megfutamítván, az országot elfoglalá és királyi lakot alkota magának a Duna mellett, a hév vizek fölött és minden régi műveket, melyeket ott talált, megujíttatta és köröskörül igen erős kőfallal megépíté, melyet magyar nyelven most Budu várnak, a németek pedig Eczilburgnak neveznek.» Nem derül ki pontosan Anonymus szövegéből hogy vajjon a polgárvárosról, a katonavárosról, vagy pedig a katona, város amfiteátrumáról beszél-e, de annyi bizonyosnak látszik, hogy római épületekről van szó. Megerősíti ezt a gyanúnkat az Anonymus-krónika egy másik helye : «Átkelvén a Dunán, tábort ütének a Duna mellett Felhévizig. S ennek hallatára a Pannonia földjén lakó rómaiak mind futással mentették életöket. Másod nap pedig Árpád vezér minden előkelői, Magyarország minden vitézeivel egyetemben, bémenének Attila király városába és megnézék mind a királyi palotákat, némelyeket földig rontva, némelyeket nem és szerfölött bámulják vala mindazon középületeket és kimondhatatlanul örvendezének, mivelhogy harc nélkül bévenniök sikerült Attila király városát... És naponkint vendégeskednek vala Attila király palotájában, sorjában ülve és sípok minden zengései és édes hangjai a dalnokok mindenféle énekeivel zengnek vala előttük.»

De látták még Aquincum emlékeit meglehetős épségben a késői utazók is. Mikor C. B. Elliot angol tisztviselő 1838-ban bejárta Ausztriát, Oroszországot, Törökországot és Magyarországot, útleírásában megemlékezik aquincumi látogatásáról is és azt mondja, hogy Óbuda a rómaiak Sicambria nevű városa ; tehát még számottevő romokat láthatott. Sajnos, már a középkorban kezdték elhordani Aquincum köveit, elsősorban a székesfehérvári királyi építkezésekhez. Igy aztán nemcsak téglák, hanem feliratos kövek is bőven kerültek Székesfehérvárra s Mommsen, a latin feliratok kiváló gyüjtője és kiadója, ezen az alapon azt a feltevést kockáztatta meg, hogy Székesfehérvárott és környékén ugyancsak voltak római telepek. Az újabb tudományos kutatás igazolta, hogy ez a következtetés optikai csalódáson alapul, mert ezeket a köveket mind Aquincumból hurcolták Székesfehérvárra. Aquincum sorsa is az volt, ami a többi tartományi városé : szinte nyomtalanul eltüntették a föld színéről. Pedig valamikor ragyogó város lehetett, legalább is az aquincumi polgárok szemében. Az egyik felirat így nevezi : Colonia splendidissima — ragyogó város ; és Geniusa, amely egy aquincumi polgár, Titus Aelius Celsus fogadalmi oltárán maradt ránk, akárcsak Róma Geniusa, büszkén tekint a jö-

vendő felé, amelyet örökkévalónak tartottak. Aquincum Geniusa ma is itt lebeg a kövek fölött és azokban a szivekben, amelyek híven őrzik Róma latin hagyományait.

Elindulok az ókorból Budapest felé. Végigsétálok Óbudán, az egykori tábor felett és alig másfélkilométeres utat kell megtennem, máris megérkeztem. Csak éppen a tábor nincs sehol: mélyen alszik Óbuda alatt. De közben már a katonavároson is áthaladtam, amelynek nyomait ugyancsak elmosták a századok. Csak egy bizonyos: azok az utcák, amelyeken járok, valamikor a tábor útjai voltak; Óbuda legalább ebben őrzi az aquincumi legiós tábor hagyományait. Ez a tábor valamikor a Hajógyár-szigettől körülbelül a mai Széllutcáig húzódott. De akkoriban a Hajógyár-sziget még összefüggött az óbudai parttal és éppen a mai szigeten volt Alsó-Pannonia helytartójának palotája. Traianus óta két részre oszlott Pannonia: Alsópannoniának Aquincum, Felső-Pannoniának Savaria volt a székhelye. Galerius császár korában Alsó-Pannonia dunamenti részét különválasztották és új tartománnyá tették Aquincum székhellyel s ekkor kapta ez a tartományrész a császár feleségéről a Valeria nevet. Az I. század végéig csak segédcsapatok és különítmények, majd pedig zászlóaljak tartották megszállva ezt a fontos pontot, de Domitianus óta legiós tábor lett Aquincumból. Egy ideig itt volt helyőrségen a IV. Flavius-legio, később azonban a II. tartalék-legio lett Aquincum állandó helyőrsége. A tábort erős kőfalak vették körül; középpontja, a Praetorium, vagyis a főparancsnok székhelye, körülbelül ott volt, ahol a mai Óbudai Főtér. A tábor déli fala előkerült a Kulcsár-utca és a Szentlélek-tér keresztezésénél, északi fala a Laktanya-utcában, délnyugati saroktornya pedig a Calvin-utcában. Több, mint hatezer embernek volt helye a táborban és falain belül volt a Flórián-téren előkerült katonai fürdő és a katonai kórház is. Az első katona, akinek sírköve ránk maradt, huszár volt, Tiberius Clauidus, éppen névrokonának, Claudius császárnak korában.

Aquincum állandó helyőrsége, a «legio II. adiutrix pia fidelis», vagyis «a megbízható és hűséges II. tartaléklegio», Vespasianus alatt alakult a ravennai flotta tengerészeiből és a polgárháborúban kapta meg a Pia Fidelis kitüntető címet. Részt vett a galliai Civilis lázadásának leverésében, majd Britanniába került és 85-ig ott maradt; utána részt vett Domitianus és Traianus dáciai háborúiban, a Duna jobbpartján, 107 óta pedig Aquincumban van helyőrségen. Egyes osztagai a dunamenti limes táboraiban teljesítettek szolgálatot, sőt Afrikába is lekerültek Antoninus Pius óta. Részt vett a legio Lucius Verus és Marcus Aurelius császárok alatt a parthus és a markomman háborúban, de harcolt nyugaton is a germánok ellen; egyes osztagai lekerültek Dalmáciába helyőrségre. A IV. század végén kettéoszlott s az így keletkezett egyik legio Pannoniában maradt, a másik Britanniába

került. Katonái közül régi ismerősünk Aurelius Bito, az ezredkürtös és nemsokára találkozunk egyik leghíresebb katonájával, Caius Castricius Victorral, akit századparancsnokának tüneményes pályafutása tett halhatatlanná. A britanniai Lindumban (Lincoln) halt meg a legio egyik savariai születésű katonája, Titus Valerius Pudens; sírköve ma a British Museumban őrzi emlékét. Macedoniában született a legiónak egy másik katonája, Publius Aelius Mestrius, akit sírkövén lándzsával és könyvvel ábrázolt a kőfaragó, amiből kiderül, hogy librarius volt, vagyis katonai tisztviselő. Italiai születésű katonája is sok volt a legiónak; comumi, luceriai, taurinumi, praenestei és római születésű katonák szolgáltak Aquincumban, de szolgáltak spanyolok is; spanyol huszárok három osztálya is szolgált időnkint az aquincumi táborban.

A tartomány katonai és polgári kormányzatának legfőbb ura a helytartó volt, a praetori rangú császári legatus. Ő volt a legfőbb katonai parancsnok és a legfőbb polgári bíró, élet és halál ura: hatalmának jeléül öt lictor járt előtte, vesszőnyalábokkal s a vesszőnyalábokban a pallos-jogot jelképező bárdokkal. Nagy urak voltak ezek a helytartók, hatalmas fizetést húztak és egyre méltóságosabb címeket viseltek. Vir clarissimus, vir perfectissimus, vir eminentissimus a címük és nincs benne semmi túlzás, ha mi kegyelmes uraknak hívjuk őket. Hatalmas személyzete volt a helytartó irodájának, megbízható testőrség vigyázott úri személyére s adott díszt rangjának. Érdekes, hogy személyzetében a feliratok tanúsága szerint szarmata, kvád és germán tolmácsok is voltak. Tolmácsokra nagy szükség volt, hiszen nap-nap mellett érintkeztek a barbárokkal. Csak a közelmúlt hetekben került elő Szőnyben egy felirat, amely Marcus Ulpius Celerinus emlékét őrzi: ez az úr az I. legio különzsoldosa volt, mint a parancsnok dák tolmácsa. Mióta Caracalla császár 214-ben itt járt és Brigetiót átcsatolta Alsó-Pannoniához, azóta nem praetori, hanem konzuli rangú császári legátus kormányozta a tartományt.

Az egyik császárfelirat elárulja, hogy Alexander Severus császár a táborban fürdőt építtetett a katonáknak. Ennek a feliratnak is furcsa a sorsa: az óbuda-újlaki templom falában találták meg. Más feliratok arról tanúskodnak, hogy katonai fegyvergyár volt Aquincumban és azt is feliratokról tudjuk, hogy a fegyverszállítók külön collegiumban tömörültek. A tábornak hatalmas amfiteátruma volt, amely alig néhány évvel ezelőtt került elő az óbudai Királyhegy mélyéből. Egyes mondák szerint ez volt a krónikák emlegette Eczilburg avagy Sicambria, amely mint erődítmény még századokig tartotta magát a birodalom bukása után. Egyik érdekes aquincumi feliratokból megtudjuk, hogy a speculatorok, vagyis katonai hivatalnokok külön egyesületeket alakítottak és szentélyt építettek magában a táborban. Ennek a szentélynek volt a gondnoka Aurelius Pertinax katonai gazda-

sági tisztviselő. Két legio speculatorai adták össze a pénzüket, mintegy negyvenen, hogy ezt a szentélyt megépítsék és ezt a hatóság is olyan jelentősnek tartotta, hogy maga a császári helytartó, Flavius Aelianus avatta fel. (Kr. u. 228) Innen az aquincumi helytartói palotából is tudomásunk van egy kivételes katonai pályafutásról. Itt élt valamikor Aelius Triccianus, a kivételes tehetségű katona. Közlegényből lett tiszt, végül pedig a II. Parthica-legio parancsnoka és legutoljára Pannonia császári helytartója itt Aquincumban. Kemény legény lehetett, hogy magára vonta Heliogabalus császár haragját. Nagy pannoniai katonai karrier volt az övé, amilyen később igen sok akadt a birodalom történetében és igen sok ilyen katonai pályának éppen úgy vége szakadt, mint Triccianus ragyogó pályafutásának : Heliogabalus császár megölette és emlékét is elátkozta.

Így váltakoztak az emberi sorsok és a századok Aquincum felett, Így hatalmasodtak el egyre jobban a katonák és így gyengült egyre jobban a birodalom. Minél jobban erősítették a dunai limest, annál jobban gyengült a birodalom. Az utolsó pénz, amely Aquincumban előkerült, I. Theodosius császár feleségének, Flaccilla császárnénak képét viseli. Amikor Sidonius Apollinaris galliai költő a Kr. u. V. század közepén, öt évvel Attila halála után (458), virágzó és harcias városnak nevezi Aquincumot, akkor nyilván nem kell szóról-szóra vennünk a versét, mert ez bizony nem egyéb költői túlzásnál.

Tovább, tovább a láthatatlan aquincumi táborból a belváros felé. Valamikor mérföldkövek álltak az út mentén és jelezték római mérföldekben a távolságot Aquincum, Brigetio és a többi fontos katonai állomások között. A mérföldkövek bőbeszédűek : nemcsak a távolságot adják meg, hanem azt is elmondják, hogy melyik császár idejében állították, melyik császár parancsából, melyik császár vagy császárné tiszteletére. A II. tartalék-legio így állított díszes mérföldkövet Philippus császárnak (245) és a szentséges császárnénak, «a mi felséges urunk feleségének, a tábor és a hadsereg anyjának» ; a császárné, akit a legio így megtisztelt, Marcia Otacilia Severa volt. Képzeletünkben nemcsak a mérföldköveket látjuk, hanem a burgusokat is : odaát a Margitszigeten fölsejlenek a római őrtorony körvonalai ; talán éppen itt állt, ahol ma vasvázon a légvédelmi úgyú csöve mered ismeretlen és rejtelmes égtájak felé. Ott pedig, ahol az országház gótikus pompája szökken égnek, ugyancsak római katona nézett szúrós tekintettel a barbaricum rejtelmes síkságaiba és leste az ellenséges jazigok minden mozdulatát. A tabáni kert pompájában, a Tabán viskóinak lebontásakor, ugyancsak római őrtorony alapfalai kerültek elő ; téglái elárulják, hogy Valentinianus császár idejében épült s a téglákat a dunai vonal akkori főparancsnoka : «Frigeridus vir perfectissimus dux» égettette az erődítések céljaira. De éppen így őrtorony állt a Gellérthegy tetején és déli oldalán is, a mai Gellért-szálló táján.

A Tabán a szegény eraviscusok telepe volt, aminthogy korunkban sem a gazdag emberek laktak az ütött-kopott tabáni viskókban. Az eraviscus törzs előkelői fent laktak a Gellérthegyen, csak úgy, mint ma az előkelők. Jól vigyáztak a rómaiak erre a pontra : ősi átkelőhely volt a pesti rév helye a Döbrentei-tér és Petőfi-tér között. S mindig csak a barbaricumra kellett vigyázniok, mert az eraviscusok sohasem jelentettek komoly veszedelmet Pannoniára ; mindig bebizonyították, hogy hű alattvalói a birodalomnak. Ezek a kelták valamikor Britanniától Görögországig leteperték Európát ; erős, tehetséges népfajta volt a kelta s mikor végre itt, a Duna völgyében meggyökeresedett, úgy maradt meg az illír népek rétege fölött, mint felső uralkodóosztály. Értelmes, harcos, magastermetű, szőke, díszesen öltözködő, szónokló és színészkedő fajta volt, mint e kornak és népnek egyik kitűnő ismerője mondja. Későbbi kelta törzseiben kevés maradt meg ezekből a tulajdonságokból.

Az eraviscus törzs nem mutatkozott uralkodó fajtának. Egyszerű és szegényes életet élt itt a Gellérthegyen s messze lefelé, a Duna mentén, régi telepein, kis faluvárosaiban, a rómaiak felügyelete alatt. Telepeik elhúzódtak egészen a Balatonig és a Mecsekig. Valószínűleg a Kr. e. I. század elején telepedtek meg a Gellérthegyen, még pedig a bojusok nyomása alatt vándoroltak erre nyugatról. A Kr. e. I. század közepén már denariusokat vernek. Tiberius hadjárata után lesznek római alattvalók : Marcus Vinicius tábornok hódítja meg őket. Mikor a római legiók felvonultak a Dunáig, már körülbelül kialakult az a helyzet, amely később is állandó maradt a Duna-vonalon : a jobbparton a Rómához hű eraviscusok, a balparton a mindig nyugtalankodó ellenséges markomannok, kvádok és jazigok. Azok a denariusok, amelyeket az eraviscusok verettek, latin feliratot viseltek. Bizonyos, hogy ezek a barbárok csak a római kereskedőktől tanulhattak meg latinul ; meglehet, hogy valamelyik aquileiai nagy cégnek már irodája is volt itt. Az eraviscus néptörzs fokozatosan és eléggé korán romanizálódott, de érdekes, hogy inkább a férfiak, mint a nők ; a nők megőrizték az ősi hagyományokat, főképpen az ősi népviseletet. Annyira hozzáidomultak Rómához a törzsek férfiai, hogy Róma szükségtelennek látta a kormánybiztosság fenntartását, hanem teljesen visszaállította a néptörzs önkormányzatát. Az eraviscusok, éppen úgy, mint az azalusok, a törzs előkelői, a princepsek közül választottak törzsfőt (praepositus). A nők révén egészen Róma bukásáig megőrizték parasztkultúrájuk legérdekesebb jellegzetességét, a népviseletet, edényművességük viszont lassankint egészen a rómaihoz hasonult. Népviseletüket jellemzik az óriási fibulák, a sapka vagy főkötő, a fátyol, a kötény. Ősi szokásuk volt a kocsitemetkezés : az eraviscus díszkocsik messze földön híresek voltak. A férfiak és nők rendszerint csak egy nevet viseltek, de mindig hozzátették az apa

Eraviscus bronz kocsidísz (Bacchikus csoport).

Elefántcsontrelief Herakles és Omphale alakjával.

Római burgusok.

Kabir istenségek.

Aesculapius és Hygia.

Traianus szobra a római Via dell'Imperon.

Augustus szobra a római Via dell'Imperon.

nevét is: Brogimara, Dallo leánya; Utta, Eppo leánya; Verondacus, Vervix fia. Később a romanizálódás idején nemzeti nevük mellé néha latin nevet is vettek fel; így az egyik veteranus sírkövén ezt olvassuk: Sattus Cambodunus és felesége, Ulpia Ursula.

A Duna balpartján kvádok, markomannok, szarmaták, jazigok tanyáztak. A római földrajzi és történeti irodalom csak régi közhelyeket tud ezekről a népekről. Mióta Hippokrates, a híres görög orvos, a Kr. e. V. században felállította milieu-elméletét és azt mondta, hogy az éghajlat rányomja bélyegét az emberre, azóta közhellyé vált a görög és latin irodalomban, hogy az északi ember az embertelen fagy és rideg éghajlat hatása alatt valósággal elállatiasodik. Az északi emberek butasága és bárgyusága hagyományos közhelye volt minden ilyen leírásnak. Traianus híres oszlopán szarmatákat is ábrázoltak a művészek és bizony ezeknek a típusa egészen mongolos: ezzel a vadságot és állatiasságot akarták kifejezni. Már a Kr. e. I. században megjelenik a Duna balpartján az egyik legharciasabb szarmata törzs, a jazig, a hagyományok szerint a későbbi jászok őse. A jazig népnek két rétege volt: voltak uralkodó és voltak szolgatörzsek. Lovasnép ez, arisztokratáik nehéz páncélosok, a köznép könnyű portya-lovasság, s a magyarokéval rokon cseles lovastaktikát használt. Szarmaták voltak a Traianus oszlopán ábrázolt pikkelypáncélos roxolanusok is. Tacitus leírta ezeknek a roxolanusoknak egyik moesiai harcát és vereségét: roham és közelharc a módszerük. A pikkelypáncél általában jellemzi a pusztai népeket, valamint a hegyes sisak is. Legfőbb fegyverük a hosszú döfőlándzsa; ékalakú csatarendben harcolnak s harc közben az ék éle belefúródik az ellenségbe, két szárnya előre hajlik és átöleli az ellenség csatasorait. Az ék latin neve cuneus; cuneusnak nevezték a rómaiak később azokat a lovasosztagokat, amelyeket szarmatákból alakítottak. A római írók kóboroknak, vagyis nomádoknak nevezik a szarmatákat, ami annyit jelent, hogy a nép állandóan portyán volt, aszerint, amint északról délre s megint vissza vándorolt barmaival. Messze a Fekete-tenger partján talán Ovidius is látta valamikor a jazigok ökrösszekereit és rablóportyázásait. A jazigok nem könnyű szerrel foglalták el a Duna—Tisza közét, meg kellett érte harcolniok a dákokkal. Valószínű, hogy maguk a rómaiak is kezükre jártak a Duna—Tisza köze meghódításában, mert a dákokat tartották a legveszedelmesebb ellenségnek. Meglehet, hogy a római politikának ezt a mesterfogását Tiberius fia, Drusus hajtotta végre; ugyanekkor építette meg Aquincum kővárát, a régi földvár helyén, mert azért a jazigokban sem bízott meg teljesen. A római politikának ez a kettőssége, ez a hintapolitika századokig sikeresnek bizonyult.

A Gellérthegy déli lejtőjén, a mai Gellértfürdő táján, volt az eraviscusok telepének temetője, a hegy fennsíkján pedig a vallási és polgári élet központja. A Tabán területe kissé mocsaras lehetett,

mert a római burgus alapfalai is cölöpökre épültek. Itt a szegény eraviscusok telepén edényégető kemencéket is találtak, rengeteg római edényt az eraviscus edények mellett és a szemétben sok ételhulladékot : szarvascsontokat, őzcsontokat, vaddisznó-agyarakat, halgerincet, kagylóhéjat, teknőcöt, kutya-, kecske-, szarvasmarha-, ló- és baromficsontokat, valamint malomköveket is. Ezekből a hulladékokból pontosan következtethetünk az eraviscus nép életmódjára. Természetesen voltak kőfaragóik is, akik a sírköveket készítették, de az önálló eraviscus kőfaragás hamarosan megszűnt, az eraviscus mestereket kiszorították a római kőfaragók. Nyugattal kezdettől fogva élénk kereskedelmi összeköttetést tartottak, úgy látszik, bronzművességük is virágzó volt. Igen fontos bronztárgyuk a fibula volt, a díszes csatt, amellyel a nők a jobb- és balvállon összefogták ruhájukat. E fibulák javarésze noricumi gyártmány, vagyis a mai Ausztria területéről került ide. A római korban módosultak a régi szokások : szívesen viseltek már az asszonyok emaildíszes ékszereket, amelyeket Belgiumból hoztak be a kereskedők. A gazdag bennszülöttek ekkor már a kocsidíszeket is Galliából hozatták ; a pompás kocsidíszek közt oroszlánok, Ámorok, állatfejek és komikus emberfejek fordulnak elő.

Elbúcsúzunk az eraviscusoktól is és átmegyünk a félelmetes Dunavonalon, ezúttal azonban nem kell tartanunk a jazigok nyilaitól. Kényelmes híd vezet át a barbaricumba, a barbár földre, ahol ma Európa egyik legműveltebb és legszebb városa éli eleven életét. Itt az Eskü-téren, a templom szomszédságában, ahol Petőfi alakja lázít és lelkesít, valamikor komor várfalak őrizték a Duna átkelő helyét. Ma lépcsők vezetnek le a föld alá : ott őrzik az egykori római castellum maradványait. Ezen a helyen hatalmas erősséget építettek a rómaiak a III. század végén, mikor egyre veszedelmesebbekké váltak a barbárok. A rómaiak már nem érték be azzal, hogy a Duna jobbpartján vigyázzanak a tartományra, hanem barbár területen akartak gátat vetni az ellenség rohamának. Diocletianus mindent megtett, hogy még egyszer, hatalmas erőfeszítéssel megálljt parancsoljon ennek a sodró és ádáz ellenséges áradatnak : az esküténi castellum is ennek a katonai politikának a bizonyítéka.

Később Valentinianus dunai vezénylő tábornoka, Frigeridus őexcellenciája intézte az erődépítést. A téglák és a feliratok mindenütt az ő nevét hirdetik. Barbár eredetű ember volt, romanizálódott s nem tudom, hogy ama frank polgár, akinek feliratával már találkoztunk sétáinkon, nem éppen ő volt-e, ámbátor az ilyen nagyúrnak bizonyára díszesebb feliratot szenteltek. De ha nem is az ő felirata az az emlékezetes vers, ő is ilyen «frank» polgár volt : Rómához hasonult, szívvel-lélekkel római volt és most már ő hordozta az örök római gondolatot itt a dunai végeken. Pannonia helytartója volt előbb, majd a panno-

niai legiókat vezényelte Moesiában (377) s mikor egy évvel később (378 augusztus 9) Hadrianopolisnál (Drinápoly) elvéreztek a legiók Valens császárral együtt, mindennél sürgősebbé vált a feladat : úgy megerősíteni a Duna-vonalat, hogy az elhatalmasodott barbárok meg ne dönthessék. Ekkor épült újra még hatalmasabb erősséggé a római castellum itt az Eskü-téren.

Lent a föld alatt legnagyobb meglepetésemre régi tanítványom fogad : ő itt a vezető. Ő is a multat idézi, az egyes ember multját, aminthogy itt minden kő és minden felirat a multról beszél. Hallom, hogy ez a castellum szabványos római kisvár módjára épült, 180×180 méter területen, négy kapuja és tizenhat bástyatornya volt. Ott, ahol valamikor a tábor sacelluma, vagyis szentélye emelkedett, most a belvárosi templom hirdeti a kereszténység diadalát a pogány isteneken. Előkerült a tábor központi fűtésének berendezése, előkerült a Dunából egy tábornoki díszsisak : aranyozott ezüst, hamis drágakövekkel. Ki tudja, nem Frigeridus vezénylő tábornok sisakja volt-e ez, hiszen ő ellenőrizte ezt az egész vonalat, ő járt itt és az ő nevéhez fűződik úgyszólván minden katonai munka, ami ezen a vonalon folyt.

Ez a castellum olyan erős volt, hogy a krónikák szerint a népvándorlás viharai sem tudták romba dönteni és mikor honfoglaló őseink ideértek, még épségben találták a falakat és kapukat. Az eresztékeiben recsegő római birodalom életében rendkívül fontos esemény lehetett ennek a várnak a megépítése. Az egyik krónika mint nevezetességet jegyzi fel a Kr. u. 294. évhez, hogy várak épültek a Duna mentén, Contraaquincumban és Bononiában. A bononiai vár lent volt a mai Banostor táján, az Aldunán. A contraaquincumi pedig nyilván ez a vár itt az Eskü téren. Diocletianus császárnak megmaradt egy érme, amelynek egyik lapja a császárt ábrázolja, koszorúval a fején, mint a szarmaták legyőzőjét, másik oldala pedig hatalmas nyitott várkaput bástyatornyokkal. Minden okunk megvan arra a feltevésre, hogy ezt a nagy eseményt külön emlékérmen örökíttette meg a császár és így ez az érem az eskütéri várkaput ábrázolja.

Azóta népek és évszázadok múltak el Aquincum felett. Új, erős és vad népek rengették meg a birodalom oszlopait. Egymásután tódultak neki az imperium határsáncainak, mint a pusztító tengerár. Ebben a viharban eltűnt Aquincum, eltűntek az eraviscusok, eltűnt az eskütéri vár, pedig Frigeridus őexcellenciája bizonyára azt hitte, hogy nincs emberi erő, amely ledönthetné. Itt a föld alatt csak úgy, mint az aquincumi múzeum előtt, az ókorban és a belvárosban egyaránt, a mulandóság gondolatával játszik képzeletem : látom a régi életet, amely itt lüktetett valamikor, a férfiakat és asszonyokat, akik itt dolgoztak, szerettek, sírtak és meghaltak, látom Róma hanyatló napját, látom a népek vad áradatát, amint elborítja a halhatatlan

római műveltség bástyatornyait és ebben a hangulatban egyszerre megzsonganak a szívemben Tóth Árpád sugallatos sorai:

Aquincum sok köve, nézd, minket is temet.

Kocints, igyunk! — kire? — kocints a régi holt
Leányra, akit itt a langyos régi fürdőn
Szelíd hullám ölelt s a fénylő sárga fürtön
Hanyatló Róma bús napfénye haldokolt.

Oh, más táj van-e még, ahol így tud a rest
Aranynap haldoklani s hanyatlani dicsőség?
Tudod-e, mennyi nép vídám és hetyke ősét
Ölelte komoran az aquincumi est?

A HÖMPÖLYGŐ DUNA.

Marcus Furius Rufus edénygyáros úr izgatottan ébred egy nyári napon Colonia Agrippina egyik rajnamenti palotájában. Jó ideje már különös gondolat foglalkoztatja; el akar utazni a távol keletre, meg akarja szervezni az üvegkivitelt, mert újabban egyre észrevehetőbb a dunai tartományok érdeklődése a kölni üvegáruk iránt. Caracalla császár őfelsége uralkodik ebben a pillanatban a római birodalmon; Róma hatalma egyre nő, Róma polgárai egyre szaporodnak. A császár őfelsége nagylelkű elhatározással az egész birodalomra kiterjesztette a római polgárjogot és ezzel szinte egész népeket egy csapásra meghódított Rómának, erősebben és biztosabban, mintha fegyverrel verte volna le őket. Furius Rufus bölcsen tudja, hogy Aquincumban vannak már kölni kereskedők, sőt egyesületük is van; igen élénk a kereskedelmi összeköttetés a rajnamenti gyárak és Pannonia között. Annál súlyosabb szemrehányásokat tesz magának, hogy mindezideig elhanyagolta a Duna mentén kínálkozó üzleti lehetőségeket. Pedig bizonyos benne, hogy árúi bátran állhatják a versenyt akármelyik coloniai vagy trestabernaei gyár készítményeivel.

Végre elhatározza magát: igen, elutazik. Hiszen nem is olyan nagy dolog az utazás. Megvan a módja rá, hogy minden kényelmet biztosítson magának, a felséges császár pedig olyan úthálózatot teremtett a birodalomban, hogy semmiféle akadálya sincs a gyors és biztos távolkeleti utazásnak. Irodájában elrendezi függő ügyeit, a gyár vezetését átadja az egyik mérnöknek, az irodában mindent rábíz a cégvezetőjére, és maga elindul a városba, hogy útikönyvet vásároljon. Azt beszélik, hogy ennek az útikönyvnek szerzője maga a felséges császár; a neve valóban arra mutat: «Itinerarium Antonini», mert a császárnak is Antoninus az egyik neve. A könyvkereskedésben válogathat aztán a különféle kiadásokban: van díszesebb, van egy-

szerűbb, van pergamenre írt példány, van egyiptomi merített papíroson készült gyönyörű útikönyv is. Furius Rufus mindenesetre olyan példányt vesz meg, amelynek kisebb a súlya ; jó lesz ez az egyiptomi hártyapapírosra írt útikönyv. Csodakönyv ez az ókori Baedeker : megvan benne a birodalom minden útja, megvannak a váltóállomások, a fogadók ; megadja mindenütt a távolságokat, sőt nem egy helyen még az illető város vagy vidék némi nevezetességeit is följegyzi. Az a jó benne, hogy tartományok szerint adja meg az utakat, állomásokat és távolságokat. Olvassa a címét : «Itinerarium Provinciarum Antonini Augusti, vagyis «Őfelsége Antoninus tartományi útikönyve». Föl is lapozza, meg is keresi mindjárt az útvonalat. Igen, megnyugtató a könyv, bőven vannak állomások és fogadók mindenfelé. Azért legyünk óvatosak, — gondolja magában — hatalmas útitáskát csomagoltat : jó mindenre gondolni.

Otthon aztán pontosan végigmegy az útvonalon s megállapítja menetrendjét. Colonia Agrippinából mindenekelőtt lemegy a Rajna mentén Mogontiacumba (Mainz), onnan Noviomagus (Speyer) lesz a legközelebbi állomása, úgyis van ott valami dolga. Innen a legközelebbi nagy állomás Augusta Vindelicorum (Augsburg), onnan aztán Juvavumba (Salzburg) megy, fölkanyarodik a Dunához, Lauriacumba (Lorch) s onnan hajón folytatja az útját, végig a Dunán, egészen Aquincumig. Óriási út ez s mégis, ha most végignéz a térképen, csak egyik része annak a hatalmas útvonalnak, amely már Domitianus császár óta ki volt építve a Rajna-torkolattól a Duna-torkolatig. A kereskedelmi és hadi forgalomnak páratlan útvonala volt ez, szinte ütőere a birodalomnak és milyen szerencse! — Aquincum szinte a gócpontjába esett. Igen, a kölni kereskedők ügyesen helyezkedtek el Aquincumban, s annál inkább szégyelli magát Furius Rufus, hogy ő még mindig nem alapított fiókokat a messzi Duna mentén.

De most mindent pótolni fog. Igen, a kölniek Aquincumban vertek gyökeret, de ő tovább megy egy lépéssel : Daciában létesít majd telepet és ha kell, fiókvállalatokat. Daciában, úgy érzi, nagyok az üzleti lehetőségek : a daciai aranybányák híre az egész világot bejárta ; ő is úgy gondolja, hogy ott arannyal fizetik a finom árút, már pedig Furius Rufus gyárában csak finom árú készül. Nem holmi cserépedény, még csak nem is drága terra sigillata, hanem üveg, szebbnél-szebb üvegárú : metszett poharak, bordás tálak, feliratos üvegedények, karcsú illatszertartók, csillogó borosüvegek, gyönyörű alakú halotti üvegurnák. Kényes árú, de drága is. Alig hinné, hogy Daciában ismerik az ilyesmit. Igaz, már száz esztendeje ott vannak a rómaiak és Aquileia üveggyárai talán befurakodtak már oda is. Csakhogy a rajnai árú különb. Aquileia gyári árút hoz forgalomba, szokványos darabokat, amelyekben kevés az ötlet, a művészi lelemény. Furius Rufus úr nem sajnálja a pénzt : igazi művészeket

szerződtetett s ezek bámulatos találékonysággal teremtik meg az újabb és újabb formákat és díszeket. Egy kis mintagyüjteményt is összeállított és most már csak egyetlen gond őrli: vajjon talál-e Daciában olyan anyagot, amely alkalmas üveggyártásra? Nem baj, ha nem is talál. Majd az anyagot is odaszállítja, mert mégis csak jobb lesz, ha az aranybányák közelében gyárat is alapít. Cége már százéves, vagyona mérhetetlen, megengedheti magának, hogy újabb milliónak vesse meg az alapját.

Hát jó. Elindul, még pedig feleségével együtt. Az asszony ragaszkodott hozzá, hogy elkísérje, hiszen férjének az egészsége hosszabb ideje nyugtalanítja már. Lélegzési nehézségek bántják Furius Rufust, nem lehetetlen, hogy asztmája van, bár ő mindig csak legyint és elhessegeti felesége aggodalmait. Csupa elevenség, csupa lángolás, csupa tervezgetés az egész ember. Végre az asszonyt is magával ragadja ez az üzleti szenvedély, de csak úgy nyugszik bele az utazásba, ha ő is mehet. Ez természetesen annyit jelent, hogy a hálókocsi ötször akkora poggyászt visz, mintha egyedül utaznék a gyáros: mégis csak kell egy-két ruhát is vinni, erősködik az asszony, hiszen elvégre a helytartó estélyén és a tábornok vacsoráján nem jelenhetik meg «meztelenül». — Jó, jó — hagyja rá Furius Rufus és már tudja, hogy néhány tízezresbe fog kerülni a szegény «meztelen» asszony felöltöztetése. Igen, igen, új ruhák és új ékszerek halmozódnak az asszony szobájában és hat szobalány csomagol, amíg végre őnagysága kijelenti, hogy indulhatnak.

Furius Rufusnak igaza volt: a rajnai iparnak óriási lehetőségei voltak a Dunamentén s még nagyobbak Daciában. Ebben az időben a rajnai árú valósággal kiszorította már Aquileia termékeit; részben azért, mert jobb volt, részben azért, mert ez lett a divat. A rajnai gyárak már mintakönyveket is tartottak a dunamenti kereskedőknél: a viszonteladó már ebből a mintakönyvből válogathatta ki az árút. Augusta Trevirorum (Trier), Tres Tabernae (Rheinzabern) és Colonia Agrippina kereskedői megvetették lábukat Pannoniában és Daciában is. Az egyik coloniai veteránus, aki nyugalomba vonulása után elvállalta egy rajnamenti nagy cég képviseletét, hamarosan meggazdagodott és itt a mai Pomáz táján, a római őrtorony árnyékában vásárolt villát és birtokot. Mindenféle árú áradt Galliából a Duna felé, edény, üveg, cipő, bronz, terrakotta: az újabb ásatásokban kiderült, hogy ötven galliai gyáros terra sigillata edényei szerepeltek itt a Duna mentén, Pannonia és Dacia területén. Valóban nem egy aquileiai árúcikket kiszorítottak már a galliai gyártmányok. Furius Rufus joggal reméli, hogy művészi üvegárúi nagyon fognak tetszeni a daciai előkelőségeknek.

Mikor hálókocsija megáll Aquincumban, egyszerre meglepi, mekkora tömeg sereglett össze a postaállomáson: igen, igen, ez

nyilván a coloniabeliek egyesülete. Csattog a rezesbanda, köszörüli már a torkát az egyesület érdemes elnöke s amint Furius Rufus kiszáll és felesége őnagysága kilibben a kocsiból, elhallgat a zene és megkezdődik az üdvözlő beszéd. Hát persze, Furius Rufus tekintélye nagy volt itt a messzi Keleten is, a kölniek körében. Otthon, szülővárosában, már polgármester is lehetett volna, de ő csak tiszteletbeli állásokat vállalt: legutóbb a császártisztelet főpapja volt, sevir Augustalis. Már csak ezért is megérdemli, hogy a Cives Agrippinenses, a kölni polgárok ünnepélyesen fogadják Aquincumban. Elképzelhetjük, hogy őnagysága mennyire élvezte ezt a megtiszteltetést, ámbár hiszen otthon is hozzászokott. Itt azonban nem számított rá és annál jobban esett.

Lázas munkában teltek aztán Furius Rufus napjai Aquincumban. Valóságos tanulmányút volt ez: végignézte a kölni gyárosok itteni üzleteit és telepeit, a polgárvárosban is, a katonavárosban is, és örömmel tapasztalta, hogy a rajnai árú valóban diadalmaskodott. A díszvacsorán, amelyet a Coloniai Egyesület rendezett tiszteletére, a rajnamenti gyáripar további virágzására ürítette poharát.

Néhány nap mulva útnak indult Dacia felé, de bizony terveit nem árulta el tövéről-hegyére honfitársainak, útitervét azonban az ő tanácsaik szerint állította össze. A legkényelmesebb, mondták, jó személyszállító hajón lemenni a Dunán egészen Lugio (Dunaszekcső) állomásig és onnan át a barbárok területén Parthiscumba (Szeged), a Marisus (Maros) torkolatáig; onnan aztán megint hajón mehet tovább, egészen Dacia belsejébe. Mikor aggodalmaskodott, hogy a Duna—Tisza közt a barbaricumban esetleg támadás érheti és felesége nyomban sikoltozni kezdett, mihelyt meghallotta, hogy a félelmetes jazigok területén kell átmenniök, hamarosan megnyugtatták azzal, hogy a barbárokat nem nehéz lecsillapítani holmi apró csecsebecsével és különben is őrtornyok és járőrök biztosítják a két nagy folyó közti összekötő utat. Róma hatalma vigyáz fiaira, a barbárok területén is. S meg kell gondolni, hogy elvégre a jazigok nem rablók, hiszen bátor harcosok és a békés utast bizonyára éppen úgy nem zaklatják, mint Észak barbárai a borostyánkereskedőket. Jó, jó, lassankint megnyugodott őnagysága és mikor hajóra szállt, már csak az volt a gondja, hogy minden útitáskája együtt legyen. Kabinjában mindenekelőtt kicsomagolta toilettjeit, nyomban át is öltözött s mire a kapitány jelentkezett az előkelő utasoknál, már elbűvölő nyugati selyemruhában mutatkozott, káprázatos ékszerekkel nyakán, fülében és hajában, nem is szólván tündöklő karpereceiről. — Igen, igen, — gondolta magában Hilarus kapitány, — a művelt Nyugat! — És nagyot sóhajtott.

Ringatta hajójukat a hatalmas Duna és Furius Rufus az első pillanatban nem is tudta, vajjon melyik nagyobb, a Rajna-e, vagy

ez a távoli mesés folyam, amelytől annyiszor elriasztották a latin írók és költők. Plinius, a «hatalmas Hister» (Duna) folyót sötét színekkel festi, Horatius szerint végre Augustus parancsainak engedelmeskednek azok a vad népek is, amelyek a «tengermély Duna» vizét isszák. De ugyancsak Horatius egyik versében olvasott a zordon dákokról, akik a világ végén laknak. Sebaj, gondolja magában Furius Rufus, egyelőre barátságos a helyzet. Talán nincs igaza Senecának, aki a dunai népekről azt írja, hogy örökké kóborolnak, földjükön örök a tél és örökké komor az ég. Ezeken a végeken, mondja a rokonszenves Seneca, megszűnik a római műveltség, ott híre sincs többé Róma békességének, amely különben bearanyozza az egész világot.

S mégis szent a vize ennek a Dunának. Még Aquincumban, mikor meglátogatta a helytartót, szép oltárt látott a palota közelében s el is olvasta a feliratát: «A hömpölygő Dunának állíttatta Tiberius Aterius Callinicus.» Igen, a hömpölygő Duna tulajdonképpen isten, csak úgy, mint a Nílus és a Tiberis. Mikor a túlsó partra átlátogatott, hogy kissé belenézzen a barbár jazigokkal folytatott kereskedés rejtelmeibe, ott is látott egy oltárt: «Danuvio Sacrum.» Igen, ezt az oltárt ugyancsak a Duna istenségének szentelte nem kisebb ember, mint a legio parancsnoka: Vetulenus Aponianus. Szent volt ez a folyó nekik is, éppen úgy, mint a magyar költőnek, aki szintén úgy képzelte, hogy egy nemzet könnyei dagadtak folyammá a Duna medrében:

Buda, Mohács, Nándornal elfutó,
Tán honom könnye vagy, te nagy folyó?

Szent volt a Duna és talán éppen ezért lett belőle személynév is. és pedig már a keltáknál. Egy dunamenti felirat emlegeti Danuviust, Diassumarus fiát, egy aquincumi sírkövön pedig Caius Retonius Danuvius főtisztelendő úr nevét olvassuk, aki a császárkultusz főpapja volt a tartományi fővárosban.

Így, nyugodtan rábízhatja magát hőn szeretett feleségével együtt a Duna hullámaira; bizonyára kegyes lesz a folyó Geniusa a messzi út vándorához. Hiszen azért megy, hogy Róma dicsőségét és művészetét megmutassa a műveletlen Keletnek.

Indul a fehér hajó s úgy érzem, magam is rajta ülök. Most válik el a pesti parttól, behúnyom a szemem, nem látom a bérházakat, nem hallom a gőzgép dobogását, csak a víz csobog, mintha rabszolgák eveznének ütemes egyhangúsággal s mintha vitorlák csattognának a Duna szelében. A Gellérthegy oldala nyári zöldben, rajta a római őrtorony, tövében az eraviscus város viskói. A balparton a nagy castellum, amarra följebb, amint képzeletemben szétnézek a fedélzetről, a tabáni, a parlamenti, a margitszigeti, a rákospataki őrtorony és ott a messzeségben fölsejlenek a barbaricumba átvezető

római híd körvonalai. Úszik a fehér hajó Dél felé s a messzi multba és már el is tűnik előlem Furius Rufus gyáros úr ; nyilván a kabinjában ül, számol és tervezget s már csak magam utazom az álmok hajóján, végig a dunai limesen, a római erődök oltalma alatt.

Íme, feltűnik a parton Campona tábora. Ez nyilván Nagytétény és ma már nem is szívesen mennék az egykori tábor területére, hiszen mit látok azokon a siralmas romokon, amelyeket az idők dúlása meghagyott? Most, igen, innen a római hajó fedélzetéről látom, amint büszkén megcsillan a katona lándzsája a castellum bástyatornyának mellvédje mögött ; mintha sípok szólnának bent a táborban, mintha kürt riadna : talán éppen most érkezett haza a cohors a gyakorlatról. Igen, tudom, hogy valamikor csúfosan pusztult el ez a római erősség. Nagy Constantinus még megverte a galád szarmatákat, akik átcsaptak a jobbpartra és megtámadták a tábort. Nagy tábor volt ez, ha jól emlékszem, 180×200 méter a területe, katonai ereje is nagy volt ; katonái könnyű szerrel elbántak a betörőkkel. Igen, de eljött a nap, amikor egy éjjeli rajtaütés mégis csak kifogott a római őrségen ; igaz, hogy a létszáma sem volt teljes : akkora volt már ebben az időben (333) a zűrzavar a birodalomban, hogy a hadvezetés ide-oda kapkodott, hol innen, hol onnan vont el csapattesteket, hogy máshol oltsa el a lázadás és nyugtalanság fellobbanó lángjait. A tábor csekély legénysége, úgy látszik, elmenekült, miután a szarmaták felgyujtották a táborhelyet. A tábori pénztárosnak volt még annyi ideje, hogy elrejtse a tábori pénztárt, abban a reményben, hogy majd úgyis visszatérnek. Így maradt meg 10585 darab római pénz egy csomóban. A pénzdarabok mögött a képzelet megeleveníti Campona helyőrségének tragédiáját.

A karcsú hajó fürgén siklik tovább a Duna vizén és egyszerre feltűnik a parton Matrica tábora, a mai Ercsi. Római tornya azon a helyen állt, ahol ma a templom emelkedik : újabb jele a kultúrák folytonosságának. Ott fent a dombon fehér piramis állítja meg az utas tekintetét : Eötvös József síremléke. Ahol valamikor római katonák vigyázták a barbár partot, most a Karthauzi költőjének sírja figyelmezteti az utast a magyar humanizmus nagy hagyományaira. Tovább Vetus Salina őrtornyának helyén pihen meg szemem, ott, ahol a mai Adony kis házai bukkannak ki a gyümölcsfák közül. Szinte a hajó is érzi, hogy nagyobb élményben lesz része, mikor Dunapentele alá ér. A szalki szigeten római castellum állt valamikor és szemben vele a jobbparton, fönn a dombok tetején, Intercisa tábora ellenőrizte a vizek végtelenségét és a barbár part titokzatos veszedelmeit. Intercisa neve tiszta latin, itt sohasem volt kelta telep. A név körülbelül annyit jelent, mint «bevágás» ; a helyet a part alakulásáról nevezték el így a rómaiak. A táborban a II. tartalék-legió egyik különítménye volt helyőrségen és az emesai

íjászok ezres csapata. Hármas árok övezte a tábort, amely fönt volt a magaslaton, ahonnan kényelmes kitekintés nyílt a Duna végtelen vizére és az apró szigetekre; csak éppen a szalki sziget nem volt akkor még sziget, hanem összefüggött a szárazfölddel. Azonban a kis szigettenger valósággal lagúnává varázsolta ezt a Duna-szakaszt. Pompás védővonal volt ez a szigetcsoport is, hiszen mindegyiken lehetett római előretolt őrség, és a mai szalki sziget két végén kisebb őrtorony is. Az emesai íjászezrednek először csak földtábora volt, meg is maradtak a kapucölöpök nyomai; a tábort akkor még vesszőfonatos agyaggal tapasztott fapalánk vette körül. Később emelték csak a kőfalat s a kaputornyokat. Szép szoborfej-töredék maradt meg itt, valószínűleg Lucius Verus császár feje. Érdekes, hogy a régészek hogy megismernek egy-egy magányos szoborfejet! Annyit jelent ez, hogy az ókori szobrászok meglehetősen egyéni vonásokat tudtak adni a portré-szobroknak. Valamikor a klasszikus görög korban eszményítették a nagy államférfiak és költők szobrait, alig lehet őket megkülönböztetni egymástól. Később azonban, főképpen a hellenisztikus szobrászat hatása alatt egyre egyénibbekké váltak a portrék. Azért kell egy kis fantázia ehhez az archeologiához és éppen az a szép benne. Az a szép ebben a tudományban, hogy csak egy rövid lépés választja el a költészettől: az archeologus tulajdonképpen alkotóművész és fantázia nélkül mindig lent marad a földön sőt a föld alatt.

Nos, az intercisai tábor hátsó kapuja elé később patkóalakú tornyot építettek, ezzel zárták el; bizonyára valami nagy veszedelem kényszerítette erre az őrséget. Ekkor a kapuelzáró falba régi kőemlékeket, párkányokat, sírkő-töredékeket falaztak be. Így került bele a falba a kis Marina és Donatianus sírköve is; a leány tízéves, a fiú tizenhét éves volt. Bizonyára sohasem gondolták volna, hogy sírkövük valamikor a barbárok ellen fogja védelmezni a római erődvonalat. Intercisa egyébként nagyon érdekes és fontos római emlékek gazdag lelőhelye. Itt, nem messze Intercisával szemben, a mai Szalkszentmárton táján, vetette ki valamikor a Duna a rudakba csomagolt római denariusokat, amelyek annyi idő alatt természetesen összeragadtak, de így is jogot adtak arra a következtetésre, hogy ez a rengeteg pénz valószínűleg egy hadipénztár maradéka, és bizonyára menekülésekor került a Dunába. Mikor a gótok Decius császár idejében az egyik római osztagot beleszorították a Duna mocsaraiba odalent az egykori Moesiában, ugyancsak földbe került a hadipénztár. Ebben 160,000 darab római pénzt találtak és ebből már körülbelül 82,000 darabot fel is dolgoztak a tudósok. Érdekesek ennek a leletnek kísérő körülményei. A régipénz-kereskedelemben természetesen ugyancsak van árfolyama minden régi pénznek; nos, akkor, mikor ez a hatalmas pénzlelet előkerült, a római denarius

árfolyama egyszerre lezuhant. Íme, a sokszáz esztendős pénzek is áldozatai lehetnek a tőzsdei jegyzés ingadozásainak.

A római castellum a szakadékos partú fennsíkon a mai Kálváriahegytől az Öreghegyig húzódott. Hogy valóban itt volt a római tábor, azt ennek a területnek régi magyar neve : «Táborállás» is bizonyítja. Megdöbbentő, mily rengeteg és dús leletanyag került itt elő, sőt a leletek még ezenfelül feltűnően érdekesek is. Csak az a baj, hogy állandóan folyt a rablóásatás és megszámlálhatatlan mennyiségű és értékű leletet adtak el külföldre. Hogy olyan sok római emlék maradt meg, annak az is egyik oka, hogy a partot állandóan mossa a Duna s így nagyon sok ókori tárgyat a parti meder őrzött meg az utókor számára. Az Intercisa előtti kis szigetvilágban a legnagyobb mai szigeten, a szalki szigeten, valamikor monostor volt s a régi utazók és földleírók mindig különös gonddal jegyezték fel a római emlékeket. Már a XVI. századból tudomásunk van egy oltárról, amelyet bizonyos Calventius állított Liber Paternek, a bor és szőlő istenének s ebből arra kell következtetni, hogy itt a tábor közelében bizonyára virágzó szőlők terültek el már akkor is. Történetíróink, Bonfini, Zsámboky, Szamosközy, Istvánffy sohasem mulasztják el megemlíteni az ókori magyarföldi emlékeket, különösen Istvánffy foglalkozik részletesen az intercisai római régiségekkel. Marsigli 1726 táján látta még Intercisa romját és azt mondja róla, hogy a falu, Dunapentele, nagyon híres a római régiségekről. Rómer Flóris, a kitűnő archeologus, még 1866-ban sokat látott Pentele romjaiból, viszont harminc évvel később Wosinszky Mór már a helyüket is alig találta meg. Tíz év mulva Hampel József, a nagynevű régész, már semmiféle maradványt sem tudott azonosítani, mert akkorra már a tábor egész területét felszántották. Marsigli le is rajzolta Intercisa erődeit, de mikor a legújabb ásatások azonosítani akarták a gyér kőemlékekkel a római őrtornyokat, már egyiknek sem találták nyomát. Kétszáz év alatt elmosta a rablórégészet és az idő Intercisa nyomait.

Innen a hajóról még a fák dús zöldje között is megismerem azt a vonalat, amely az egykori tábor helyéről lehúzódik a Dunáig. Út volt ez a rómaiak korában és ma is út. Íme, az emberek egyszer csapást vágnak valahol, azután késő utódaik évezredekig járnak rajta. Vajjon miért? Bizonyára azért, mert ez volt a legrövidebb, legjobban használható vonal a Dunáig ; ezt az utat Pentele népe ma is római útnak nevezi. Szükség volt erre az útra, mert a tábor nem ért le egészen a Dunáig és az omlós parton nem lehetett találomra lejárni, hol itt, hol ott ; utat kellett építeni és ez bizony épített út. Az intercisai táborból szabad kilátás nyílt Nyugatra és Keletre, a nagy magyar Alföld felé. Akkor, mikor a kőtábor épült, hatalmas városkapukat építettek. Érdekes, hogy egy ilyen városkapu agyagmintája megmaradt ; az agyagminta bástyás, tornyos várkaput mutat s a kapu fölött ott a fel-

írás: «Hilarus készítette ezt a kaput.» Hilarus mester nem az intercisai várkaput építette, hanem csak a kapunak ezt az agyagmintáját formálta, valószínűleg emlékül valakinek. Fontos azonban ez az agyagminta azért, mert valóban minta: kétségtelenül ilyen volt minden pannoniai római várnak a kapuja. Erről a kapumintáról az is látszik, hogy nagyon erős tábor lehetett az intercisai is; de szükség is volt erre a komoly erődítésre.

Innen a hajóról csak képzeletben tudom újra felépíteni az egykori római tábort. Gyér nyomokból az archeologusok fantáziája már előbb az utódok szeme elé varázsolta Intercisa táborának épületeit: a fürdőt, a praetoriumot, a palaestrát, vagyis tornacsarnokot, a kaszárnyákat és a tiszti lakásokat. Hogy ilyen nyomtalanul elpusztulhatott mindez, annak elsősorban a kincskeresés az oka. És mikor erre gondolok, önkéntelenül is fölvetődik bennem a kérdés: vajjon hiába van törvényes intézkedés a régiségek védelmére? Vajjon hogyan történhetik meg, hogy az értékes római régiségeket olyan könnyen ki tudják juttatni külföldre és hogyan nyugodhatik bele az állam és a Nemzeti Múzeum abba, hogy pénzért legyen kénytelen megvásárolni azokat a tárgyakat, amelyeket nem is véletlenül, hanem szándékos és céltudatos rablóásatás révén szerzett valaki? Hiszen az ércek és egyéb bányakincsek nem annak a tulajdonai, akié a föld; tehát csak a régi élet és művészet bronz-, ezüst-, arany-, üveg- és anyagtárgyai lehetnek Csáky szalmája? Igazán sürgős volna újabb erélyes és okos törvényhozási intézkedés a régiségek védelmére.

El tudom képzelni, mennyi kincs lehetett abban az óriási szarkofágban, amelyet úgy kifosztottak, hogy még csak egy apró csontocska sem maradt benne. Ekkora szarkofágot még nem is láttam életemben; körülbelül 2·50 méter hosszú, 1·30 méter széles és majdnem 1 méter magas. Felirata elárulja, hogy valamikor Marcus Aurelius Silvanus konzuli irodatiszt, vagyis a legio parancsnokának írnoka nyugodott benne és felesége, Aurelia Firmina. Hatalmas emberpár lehetett, hogy ekkora koporsót készíttettek maguknak, még pedig már életükben. A feliratból különösen az érdekli a régészt, hogy ez a Silvanus az I. tartaléklegio katonája volt, ami annyit jelent, hogy a brigetiói háziezred egyik különítménye bizonyára itt állomásozott. Ahol katonák voltak, ott volt amfiteátrum is: egy intercisai koporsón állatviadalt ábrázolt a művész. Az emberi szenvedés és az örök emberi gyász hangjai állítanak meg, amikor a szegény Aurelia Januaria feliratát olvassuk: húszéves korában halt meg a fiatal leány; apja az ezres létszámú emesai íjászcohors katonája volt: Marcus Aurelius Primianus; feleségének a neve, mint a muzsika, úgy hangzik át a századokon: Septimia Grata. Szíriai eredetű család volt ez, de egészen rómaivá lett; ez meglátszik a nevükön. A szíriai Emesában

sorozták ennek az íjászkülönítménynek a legénységét és a csapat később állandóan itt volt helyőrségen Intercisában.

Igen, a néma ókort mégis csak a sírok tudják legjobban megszólaltatni. Szimbolikus értelmű gladiátori viadalokat ábrázoltak az egyik síron; a mozgalmas jelenet a halhatatlanság hitéről beszél; a sírban pedig aranygyűrűt, bronzkancsót, ékszerládika szilánkjait, bronzcsattokat és pénzeket találtak, egyebek között Philippus Arabs császár aranypénzét. Az egyik sírkápolna oromzatán állhatott valamikor ez a nagyon szép tógás férfiszobor; a háta durva, kidolgozatlan s ilyenkor a régész mindjárt tudja, hogy a szobor fülkében állt, tehát nem volt szükség pontosan kidolgozni a hátsó részét is. Egy kis téglasír pompás állapotban maradt meg: kisgyermek pihent benne valamikor; jobb lábfejénél üvegkancsó, fínomnyakú, tölcséresen kiszélesedő, peremesszájú edény. Az agyag az évszázadok folyamán lassankint belehullott és teljesen elzárta. Így maradt meg benne mintegy 25 milliméter magasságban valami megsűrűsödött folyadék, amelyről a vegyelemzés kimutatta, hogy vasoldat, chlorid, kalium, natrium és carbonat vegyüléke: nem lehetetlen, hogy egy üveg tejet adtak a kisgyermek mellé útravalóul. Egy másik koporsó Aurelius Manaia veteránusról beszél, aki síremléket emelt feleségének; örmény asszony volt ez, Aurelia Nardanosa volt a neve, s velük együtt nyugodott a sírban fiuk, Aurelius Tata Pusintulus, akinek a neve olyan, mint egy messzi korból idetévedt mosolygás. Egy másik sírban gyűrűs bronzkulcs került elő; szerették az ilyen gyűrűs kulcsot; az ujjukon viselték, hogy mindig kéznél legyen és el ne veszíthessék: mekkora bölcseség! Ebben a sírban bronzkanál, fenőkő és egyéb gyanús eszköz került elő: minderről rögtön kiderítette a régészek fantáziája, hogy festőeszközök. Az egyik gazdag sírból remek hengeralakú mértanidíszes üveg került elő, aztán ezüstkanál, ezüstkarperec, vaspalack és ezüstszögek; gazdag ember lehetett, hogy a koporsóját ezüstszögekkel szögezték le. Egy másikból ólom tükörkeret, hosszúnyakú üvegpalack és fordított kúpalakú üvegpohár került elő; ennek a rendeltetését a mai borivó könnyen kitalálja, nem is kell az archeologushoz folyamodnia: olyan volt ez, mint a mai billenő pohár; ha teletöltötték borral, nem lehetett letenni, feltétlenül ki kellett inni az egészet. Kedves jelenetet ábrázol egy kékköves intaglio: meztelen ifjú balkezében tálat tart, jobbkezében pedig madarakat. Érdekesek ezek az intercisai sírkövek: feltűnő rajtuk a nők divatos hajviselete és a nevek: Barsemis, Deisan, Sallumas, Mocur és Isnircius. Barbárul csikorognak ezek a nevek, de azok, akik viselték, római katonák voltak s nem egy közülük zászlótartó: Szíriából ideszakadt idegen fajtájú emberek hordozták Róma zászlait és sasait. Ez volt mindig Róma legnagyobb ereje: magába olvasztani és a római birodalmi gondolatnak megnyerni Kelet, Nyugat, Észak és Dél népeit.

A képzelet hajója tovább úszik, elbúcsúzom az áldott domboldaltól, amelyen most aranyló szőlők, pirosló gyümölcsök és mosolygó villák takarják a földet, az egykori Intercisa földjét. Lehet itt a part vagy száz méter magas: pompás táborhely ez a napsütötte hegyoldal és egyúttal, talán már a rómaiak korában is, a békesség helye. Ki tudja, miért kapta, nem messze innen, Paks éppen ezt a nevet? Hiszen, amint elgondolkodom rajta, ez pontosan a római Pax mása, a «pax» szó pedig békességet jelent. Talán egyéb is őrzi itt a rómaiak emlékét; a térképen látom, hogy a végtelen legelőket páskomnak nevezik és eszembe jut, hogy a legelő latin neve «pascuum». A mai magyar paraszt, mikor Paks vagy a páskom nevet kimondja, nem is tudja, hogy latinul beszél, oly rejtélyes a régi szavak örök élete, mint a messze valahol elhangzott hangok lappangása és száguldása az éter rádióhullámain. Így él tovább egy-egy szóban a római hagyomány és a földmívelés folytonossága is. A hegyoldalak békességét és a legelők dús kincsét megőrizte az utókorra is a táj és a név.

Itt aztán a víz kiszélesedik, olyan méltóságosan hömpölyög, olyan hatalmas felületen, hogy valósággal a tenger illúzióját kelti. Találkoztam egy batávus katona feliratával s később majd el is olvassuk az egészet; most csak annyit akarok említeni a nevezetes versből, hogy a Dunát tengernek nevezi: «a Duna tengere», — mondja a feliraton. S valóban, itt valóságos tenger ez a víz: jobboldalt a majdnem ötven méter magas agyagos part húzódik, balra pedig szigetek, mintha nyakig elmerültek volna a vízben s a szigeteken túl a végtelenségig nyúlik a hatalmas Duna. Ezen a szigeten itt a balpart felé szinte őserdő tenyészik: fűzfa, nyárfa, szilfa, égerfa, mocsári tölgy borítja átvághatatlan sűrűségben; bizonyára őserdő volt az ókorban. Amint a fehér hajó legnagyobb meglepetésemre hatalmasat tülköl s egyszerre felriaszt az ókor békés hangulatából, százával rebbennek fel a vízimadarak a mocsaras szigetpartról; keringenek egy darabig a hajó fölött, aztán eltűnnek valahol: a távcső megmutatja a lombok közé rejtett fészküket. Ilyennek láthatta a római őr a torony magasából ezt a vidéket s elszállhatott képzeletben messze a Földközi-tenger keleti partjára, szír hazájába s élvezhette a kék tenger hangulatát.

Kömlőd magasságában járunk, az ókori Lussonium tornyai álltak itt valamikor. Emlékszem rá, itt került elő egy bronzlemez, amely a nevezetes Jupiter Dolichenus rejtelmes kultuszának emléke. Az agyagos parton burgusok vonala húzódott; amott Paks határában az egyik magas dombnak még ma is Sánchegy a neve: ez is kétségtelen bizonyíték, hogy ott kellett állnia a római őrtoronynak. Akkoriban a mai Tolna és Mözs között nagyot kanyarodott a Duna; azon a kiugró fokon, ahol most Tolna áll, ott magasodott fel valamikor a római őrtorony. Ezt is a név bizonyítja; ezúttal az őrhely latin neve: Alta Ripa, ami annyit jelent: «Magas Part». A Duna-meder előbb nyugat-

nak kanyarodik, aztán déli irányban húzódik tovább és megint Keletnek fordul, szinte beletorkollik a folyam észak-déli irányvonalába. Ezt a kanyart később átvágták, úgy hogy a kanyarulatból holt Dunaág lett. Vásárhelyi Pál, Széchenyi mérnöke, végezte el ezt az átvágást — ma bogyiszlói átvágás a neve — s az így keletkezett sziget a bogyiszlói sziget. Így aztán a mai Tolna első pillantásra kiesik a dunai Limes vonalából: jelentőségét csak akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy ennek az átvágásnak a római korban még híre-hamva sem volt.

Besurranok Furius Rufus kabinjába. Közeledünk Lugióhoz és a mi barátunk, úgy látom, kissé izgatott, mert nemsokára át kell szállnia a hálókocsira, amely majd a Maros-torkolat felé viszi. Az asztalon az útikönyv, azt lapozgatja és amint látom, ebben a pillanatban éppen a pannoniai úthálózat tanulmányozásába mélyed bele. Odaállok a háta mögé és mint a mai titkos újságolvasók a szomszédjuk újságjából potyáznak, én is Furius Rufus térképéről tanulmányozom végig, legalább képzeletben, az egykori Pannonia, a mai Dunántúl útjait. Első kirándulásom a legközelebbi castellumba vezet; látom, Alisca a neve. Ó, igen, megismerem, ez a mai Szekszárd. Látom az útikönyvben, hogy két különítmény is szolgál ebben a kis várban: az aquincumi II. tartaléklegio egyik zászlóalja és egy noricumi zászlóalj. Eszembe jut, igen, Marsigli útikönyvében is olvastam én Szekszárdról, hogy nagyon sok feliratot és várromot is találtak a város mellett. Most már tudom, hogy a II. tartaléklegio nemcsak Aquincumban őrizte a birodalom határát, hanem sokfelé adott őrséget: egy-egy zászlóaljat vagy különítményt.

Képzeletem ott száll a mai Szekszárd fölött: látom a napsütötte hegyeket, amelyek legyezőalakban övezik a várost és amelyeknek forró méhe ontja a tüzes italt. Ontotta már akkor is. Valamikor ott a dombon, ahol a mai megyeház sárga épülete emelkedik, temető volt s talán őrtorony is. Vajjon hol állhatott a parancsnok palotája, a parancsnoké, akit a költő prokonzulnak képzelt; igen, Babits Mihály versei zsonganak fülemben «Aliscum éjhajú lányáról», aki arról álmodozik itt a békés hegyek oldalában, hogy császárné is lehet belőle valamikor. Az örök Rómába-vágyódás bacchikus éneke ez a remek vers és az archeologus csak azt kifogásolja benne, hogy Alisca városát Aliscumnak nevezte a költő; de aki a verset élvezi, nem botránkozik meg a névváltozáson, hiszen nem a név a fontos, hanem a lélek, amely a versből árad. Már pedig Róma lelkét a költő csalhatatlan ösztönnel és sugallatosan megérezte. Kétségtelen, hogy már a római korban is szőlők borították az áldott hegyoldalat; hiszen majd ellátogatunk még a római szőlőkbe és megkeressük egykori szüretek emlékeit.

Tiberius császár talán nem is tudta, hogy felirata van itt Alisca táborában, csak mi tudjuk, mert mi már a múzeumban olvashattuk a császárfeliratot. A hatalmas Hercules azonban bizonyára látta azt

a tisztelőjét, aki oltárt emelt neki itt a szőlők tövében, hiszen azért isten, hogy mindent lásson és tudjon.

De amint itt ágaskodom Furius Rufus háta mögött, meg nem állhatom, hogy végig ne röppenjek legalább gondolatban a mai Dunántúlt, az egykori két Pannoniát átszelő római utak vonalán. Sirmiumból (Mitrovica) a messze nyugati Treviri (Trier) felé az útvonal Pannonia közepén át húzódott ; Antianae (Baranyabán) csomópontnál ágazott ki a limesből, tovább haladt Sopianae (Pécs), majd Limusa (Szigetvár), Silacaenae (Beleg) irányában, áthaladt a Salla (Zala) folyó hídján Valcumba (Fenékpuszta), onnan föl Mogentianae (Somlóvásárhely) érintésével egyenesen Savariába, a fővárosba. Antianaeből ugyancsak Sopianae érintésével másik út is ágazott ki, de elhajlott északnak, Pons Sociorum (Mansuetina = Ódombóvár) irányában. Ez megint csomópont volt, amint látom ; innen részben Herculia (Tác-Fövenypuszta) és Floriana (Bicske) s onnan vagy Brigetio vagy Aquincum irányában haladt az út, vagy pedig Tricciana (Ságvár) és onnan Caesariana (Jutas) felé vezetett. Innen megint többfelé ágazott : egyik ága Savaria felé indult, a másik Crispiana (Bakonyszentlászló) érintésével Arrabona (Győr) dunaparti táboránál érte el végpontját.

A nevek máig is római emlékeket őriznek. Seregélyes táján római telep lehetett, mert az egyik hídnak a neve ma is «római híd». Ugyancsak római sánc volt Pátka mellett ; mai neve Kőrakás ; itt a rómaiak valószínűleg megduzzasztották a vizet és mesterséges tavat nyertek ; Tata mellett Látóhegy az egyik magaslat neve, természetesen azért, mert római burgus volt rajta, ahonnan az őrszem messzire látott. Tricciana, vagyis a mai Ságvár 200×250 négyzetmétert elfoglaló, megerősített polgári telep volt. Nem kelta eredetű telep s az a nevezetessége, hogy Gratianus császár állítólag itt tartózkodott (379). A nevek beszélnek ; ahol tiszta római nevet találunk, ott sohasem volt kelta telep : Intercisa, Floriana, Crispiana, Caesariana eredeti római települések. Emitt Szekszárd és Bátaszék közt római őrállomást látok Rufus úr Baedekerében : Ad Statuas. Már odafönt Arrabona táján is találkoztunk ilyen névvel ; nyilvánvaló, hogy itt is «A szobrokhoz» címzett kocsmáról nevezték el a burgust. Az útikönyvben két nevet látok egymás mellett : Alisca Ad Latus. Vajjon miért volt ilyen hosszú neve ennek a szekszárdi római őrállomásnak? A tudósok már ezt is megfejtették : nem egy, hanem két hely neve olvadt össze itt az útikönyvben. Alisca a mai Szekszárd római tábora, a másik kis castellum Ad Latus, ; ez a latin név azt jelenti, hogy «oldalvást» és valóban, Aliscától oldalvást, Őcsény felé, a mai Szigethpuszta helyén, római castellum nyomaira akadtak. Ad Latus-nak azért nevezték a táborhelyet, mert kiesett a főútból.

Rufus úr becsapja az útikönyvet, belegyömöszöli a táskájába, fölkapja az asztalról a csengőt és erélyesen megrázza. Szolgák rohannak

be, int nekik, felkapják az útitáskákat, rohannak fel a fedélzetre. Rufus előbb még bekopogtat őnagysága kabínjába, de a hölgy természetesen még nincs készen : át kell öltöznie, hiszen a kiszálláshoz egészen más ruhát kell felvenni, nem szállhat ki abban, amelyet a fedélzeten viselt. Sebaj, a hajó éppen eleget álldogál itten, kirakodnak berakodnak, leadják a postát, felveszik a postát : a római castellum őrségének valóságos szórakozás a hajó érkezése. Teli a part katonákkal, akik éppen nincsenek szolgálatban, de van elég szolgálatos katona és vámőr is. Ez is furcsa állomás ; olyan itt a Duna megint, mint a tenger ; rengeteg a bevágás, a mellékág, az apró sziget : igen, a hadmérnökök kitalálták, hogy miért kellett éppen ide építeni a megerősített tábort. Lugio (Dunaszekcső) egyik dombjának ma is Várhegy a neve : ez őrzi a római castellum emlékét. Szemben vele a legközelebbi szigeten ugyancsak római burgus állt, ennek Contra Florentiam volt a neve ; ebből aztán nem nehéz kitalálni, hogy Lugio neve előbb bizonyára Florentia volt. Érdekes, hogy szerették az itáliai városneveket fölfrissíteni idefönt a Duna-vonalon. Florentia az itáliai virágváros, a mai Firenze neve és ezen a néven keresztül mint valami ablakon, belelátunk egy pillanatra a római tájba, az ókori Lugio tájszépségeibe. Nyilván virágok borították itt a dombokat, tavasszal virágzó gyümölcsfák mosolyogtak a Duna fölött ; az, aki először megállt itt zászlóaljával, vagy először jött le őrhajójával a Dunán erre a partra, nyilván tavszi virágzásban látta az áldott hegyoldalt.

Furius úr feleségével együtt kiszállt. Képzeletben érzékenyen elbúcsúzom tőle s minden jót kívánok neki további útjára. Bizonyos vagyok benne, hogy a hajaszála sem görbül meg a barbaricum útjain. Hajóm még mindig áll, mikor Rufus úr feleségével együtt máris kocsira száll s megindul vele a hatalmas batár Szeged, azaz hogy Partiscum irányában. Én meg elnézelődöm egy kissé innen a fedélzetről. Itt a hegyoldalban a sárgálló agyagbevágás fölött kellett állania a castellumnak ; igaz, ezt mutatják a falak nyomai is, de nem is tudom elképzelni, hogy máshová építhették volna. Oda képzelem magam a római őrtoronyba és pompásan odalátok szemben a szigetre, látom Contra Florentiam kis erődjét. Ilyen kis erőd talán nem is volt több a Duna-vonalon ; területe mindössze 85×89 méter : tízszer akkora, mint egy burgus, de csak fele az igazi castellumnak. Ez a furcsa mérete hangsúlyozza fontosságát : mintegy előretolt erőssége Lugiónak.

Igen, különös hely, de ennek megvan a magyarázata. Lugio nemcsak éppen egyik pontja volt a limesnek, hanem fontos gócpont, elágazás a barbaricum felé. Ebből pedig az következik, hogy a szarmaták idejártak piacra : ez volt a római és barbár árúcsere központja. Így érthető, hogy különösen megerősítették, hiszen kereskedés ürügye alatt bármikor beszivároghattak ide nagyobb barbár csoportok is ;

szekereken hozhatták az elrejtett fegyvereket és egy kis római őrséget könnyen sarokba szoríthattak volna. Lám, a római hadmérnököknek is volt azonban annyi eszük, mint a ravasz barbároknak. Itt, ezen a fontos ponton — a mai nyomok is megdönthetetlenül bizonyítják — élénk kereskedelem folyhatott valamikor a barbárokkal. A Duna-Tisza közén sohasem volt római uralom, nem volt a Bánátban sem és mégis, minden sír és minden telep tele van római árúval és római pénzekkel. Az a bizonyos krónikás, aki följegyezte, hogy Kr. u. 294-ben Aquincummal és Bononiával szemben barbár földön erődöt építtetett Diocletianus, följegyezte azt is, hogy ugyancsak erődöt építtetett «Contra Florentiam». Így tehát azt is tudjuk, hogy ez a római kiserőd itt a szigeten, Dunaszekcsővel szemben, egyidős az Eskü-téri castellummal.

Némi kis mélabú fog el, amikor arra gondolok, hogy íme, elhagyott kedves és bizalmas útitársam, Furius Rufus ; nagyon magányosan csellengek a fedélzeten s amit legjobban sajnálok : magával vitte az útikönyvet is, én magam meg nem gondoskodtam ilyesmiről. Milyen jó szórakozás volna lapozgatni benne és elkalandozni a római tartomány sűrű úthálózatán. Mit tehetnék egyebet, — fölhozatom heverőszékemet a fedélzeten, végignyúlok benne és bámulom a tájat. Az evezők egyhangú ütemes csapkodása elaltatna, de a táj minduntalan fölébreszt. Igaza volt annak a batáviai katonának, amikor a «Duna tengeréről» beszélt, hiszen itt valóságos tenger a Duna. Kiköt a hajó, hallom, amint a matróz harsányan elkiáltja az állomás nevét : Altinum. Fölrezzenek. Altinum, — töprengek magamban — hiszen ez a legszebb adriai tengeri fürdő neve! Az adriai Altinum majdnem pontosan azon a helyen volt, ahol a mai Velence. És milyen leleményesek voltak ezek a pannoniai hadmérnökök! Igazuk volt, mikor ennek az állomásnak is az Altinum nevet adták, hiszen ez is valóságos Velence, csupa laguna, apró sziget és csupa napfény. Ha visszazökkenek a mába, látom, hogy Mohácsnál áll a hajó. Dúsan zöldelő, mosolygó magas dombok ölelik a várost ; fenn a dombokon virágzó gyümölcsfák, dús szőlők húzódnak, egy oszlopos villa olyan, mintha római úré volna. Csak ezt a villát kell néznem s máris visszazökkentem az ókorba... és vajjon káprázat játszik talán velem... de igen, ebben a pillanatban tógás római úr lép ki az oszlopok közül. Élesebben szemügyre veszem... no, nem történt semmi anakronizmus : fürdőlepedő van az úriemberen, nyilván zuhanyozott az imént és most hűsölni indul a kertjébe. De szakasztott olyan a kép, mintha az altinumi szőlőbirtokos római úr járkálna fönt villája terraszán és gyönyörködnék kertjében, a castellumban ott a dombtetőn s elégedetten bólintana : igen, Róma hatalma őrzi az ő békességét.

Egyszer csak el kell válni a dunai Velencétől is. Esteledik, hajónk hangtalanul halad el Ad Miliare, Ad Novas, Bononia és a többi limes-

állomás mellett. Békés szendergésemet nem zavarja semmi, egyhangún zsongnak a hullámok, csend ül a tájon és a szívemen, csak akkor elevenedik meg kissé az este, amikor Singidunum (Belgrád) kikötőjébe befutunk. De már nem kelek fel, hogy gyönyörködjem a fáklyákkal kivilágított part esti fényeiben. Lassan leszáll az éjszaka, nem látom a singidunumi tábort s innen kezdve alig is látok valamit : elringat az álom s majd ha hazaértem, igen, veszek útikönyvet és megkeresem benne, hogy mi mindent is láttam, vagyis láthattam volna ezen a hosszú utazásomon.

Egyet azonban nem fogok elfelejteni : olyasmi ez, amit nem is találok meg az útikönyvben. Az egész úton, amerre jöttünk, szinte minden mérföldön, fölbukkant mellettünk egy-egy kis hajó : apró őrhajók voltak ezek, kék lobogójuk vidáman libegett a könnyű dunai szélben ; néha-néha egy-egy nagyobb háromsor-evezős hajó is elhúzott mellettünk s a fegyveres őrség a fedélzetén elárulta, hogy kisebb csatahajó járja a part vonalát : hadd lássák a barbárok, hogy Róma nem alszik. A dunai flottilla, a Classis Flavia Pannonica egységei járnak itt a vízen. Pannonia védelmére alapította Róma a dunai hajóhadat ; talán már Augustus császár megszervezte, de Tacitus, a történetíró, csak Claudius császár korában említi. Mikor a császár védelmet nyujtott a kvád Vanniusnak, már szerepelt ez a hajóhad a hadműveletekben. A Flavius-császárok alatt újjászervezték, ezért viseli a Flavius császári ház nevét. Carnuntumtól a folyó mentén lefelé mindenütt voltak állomásai ; kétségtelenül flottaállomás volt Brigetio, Aquincum, Mursa (Eszék), Taurunum (Zimony), Singidunum és Viminacium.

A dunai flottilla szerepét a késő utód legjobban Traianus és Marcus Aurelius római oszlopainak domborművein szemlélheti : ez a hajóhad csapatokat és hadianyagot szállított, sokszor élelmiszert is, hidakat épített és főképpen összekötő szolgálatot teljesített a dunamenti burgusok között. Őrnaszádjaik (naves speculatoriae) olyanok lehettek, mint a mai monitorok ; tisztjeik tengerészek ; nem egyszer tengernagyokról is megemlékeznek a feliratok : nyilván felülvizsgálták a dunai hajóhadat és ezen a réven maradt nyomuk itt. Furius Rufus útikönyvében láttam Taurunum állomásnál ezt a megjegyzést : «Hajóhad». Lugióban bizonyára szintén volt a flottillának kisebb állomása ; ezt onnan tudjuk, hogy a hajósok testületbe tömörültek itt, ámbár az is meglehet, hogy ez a kereskedelmi hajósok testülete volt. De előkerült Lugióban egy dunai flottaparancsnok sírköve is ; Titus Flavius a dunai flottilla kapitánya volt, és valószínűleg az egész flotta parancsnoka lehetett egy időben az a Lucius Cornelius Restitutus, aki feleségének, Pomponia Germanillának, sírkövet állított ugyancsak Lugióban. A felirat azt is elárulja, hogy Restitutus tengernagyi rangban szolgált a dunai flottillánál. A dunai hajóhad épületeket

is emelt, hiszen szüksége volt raktárakra és laktanyákra ; épületei mindenütt felismerhetők arról, hogy tégláikban benne van a flottilla bélyege.

Később tudtam meg csak, hogy Furius Rufus hajón tért vissza Aquincumba. Felesége őnagysága semmi áron sem volt hajlandó még egyszer átutazni a barbaricumon ; igaz ugyan, hogy semmi baja sem esett, de annyira megrémítették a torzonborz, vad külsejű jazigok, hogy látni sem akarta őket. Rufus úr sikerrel járt Daciában ; visszajövet szinte már zsebében érezte a százezreket, amelyek az erdélyi üzletből Colonia Agrippina felé hömpölyögnek majd. A pompás daciai úthálózaton valóságos keleti kényelemben jutott le Trans Tierna (Orsova) hajóállomásáig és ott a «Vesta» hajóra szállt ; őnagysága boldog volt, hogy ilyen luxushajón utazhat vissza Aquincumba ; el is kápráztatta a hajó utasait és tisztjeit szédítő eleganciájával. Annyit tudok, hogy szerencsésen megérkeztek a tartományi fővárosba.

Akkor már ott várta őket Statius Constans, Rufus úr öccse, akit a főnök úr táviratilag rendelt Aquincumba. A táviratozás ugyan nem volt nagy mesterség ; nem éppen gyorsfutár vitte az üzenetet Coloniába, hanem őrállomásról őrállomásra fényjelekkel továbbították az üzenetet. Ez a táviratozás ugyan rendszerint csak a katonaság érintkezési módja és joga volt, most azonban kivételesen megengedte a helytartó Furius Rufusnak, mert odalent Daciában nagyobb arányú hadseregszállításra kötött szerződést a helytartóval. Constans fiatal úr lóhalálában sietett Aquincumba, mert Furius Rufus úgy akarta, hogy az aquincumi fiókot s ezzel a daciai szállítások ügyét ő intézze innen a Duna mellől.

Én akkor már képzeletben is elszálltam Aquincumból és csak most, jó néhány századév mulva értesültem arról, hogy a derék Marcus Furius Rufus nemsokára meghalt itt a dunai fővárosban. Alighogy visszaértek az útról, ágynak esett és asztmája hamarosan megölte. Gyászos esemény volt ez Aquincum életében ; főképpen a kölniek vették szivükre, hogy szeretett barátjuk és tiszteleti tagjuk itt a messze idegenben halt meg, holott igazán annyira kívánkozott vissza a művelt Nyugatra, a fényes rajnamenti városba. De hát a halál ellen akkor sem volt orvosság : belenyugodtak.

Belenyugodott őnagysága is, akinek a nevét ugyancsak most tudtam meg, innen a sírkőről. Memmia Servanda volt a neve s a sírkő feliratából egy kis fantáziával mindjárt az ő későbbi történetét is kihámozom. Férje halála után ő sem ment vissza Coloniába ; sógorát még egyszer hazaküldte, hogy teremtsen rendet a gyárban és gondoskodjék megfelelő vezetőről : erre a feladatra akadt is egy fiatal családtag, aki már át is vette a gyár és a szállítások irányítását. Kissé fájt az asszonynak, hogy Rufus úr Statius Constanst tette meg általános örökösévé, bár igaz, kikötötte a végrendeletben, hogy felesége ellátásá-

ról bőkezűen tartozik gondoskodni. Ezt meg is tette Constans, az új aquincumi cégfőnök. Memmia Servanda most már élete fogytáig itt maradt, nem engedte el többé ez az aquincumi sírhalom. Mert bár önmagát szerette legjobban a világon, azért a férjét is szerette valamicskét ; rangban talán mindjárt önmaga után sorozta, és kikötötte, hogy férje mellé temessék. A derék Statius Constans gyönyörű síremléket állított nekik, és bár nem volt szüksége semmiféle támogatásra, a kölniek aquincumi egyesülete ragaszkodott hozzá, hogy a síremlék költségeihez hozzájáruljon. Meg is történt, föl is jegyezték a sírkőre. Afféle jelképes hozzájárulás volt ez, mindössze 72 denarius, mert az egyesület alapszabályai nem engedték meg, hogy ennél nagyobb összeggel járuljanak hozzá egy-egy temetéshez.

Így aztán Furius Rufus és felesége is idegen földben pihente örök álmát, mint annyi más római, akinek porai éppen úgy termékenyítették ezt a földet, mint ahogy szellemük és Róma szelleme megtermékenyítette ennek a földnek a lelkét.

VANNIUS PÜNKÖSDI KIRÁLYSÁGA.

Augustus császár birodalmi békéje, a Pax Augusta, itt a végeken lassankint már csak szép szólam volt : a barbaricum tüzei és szenvedélyei sohasem nyugodtak el teljesen. Érdekes, hogy a barbár törzsek mozgolódásai szinte a hódítás első napjával kezdődtek, szüntelenül tartottak, lángoltak akkor is, amikor a birodalom ereje teljességében volt és csak akkor húnytak ki, amikor Róma hatalma is elmúlt. Ezért voltak kénytelenek a rómaiak elejétől fogva erődökkel megrakni a Duna vonalát. Nagyobb arányú erődítési munkálatokat Commodus, Diocletianus és Valentinianus végeztetett, abban a meggyőződésben, hogy ezekkel az erődökkel megfélemlíthetik és féken tarthatják a barbárokat. Ábránd volt ez csupán : mert a Duna jobbpartján telepített és esetleg balpartjára is előretolt erődökkel nem lehetett gyökeresen megoldani a barbárok örökös nyugtalankodását. Az egyetlen megoldás az lett volna, ha Róma birodalmi határát kiterjesztik egészen a Kárpátok vonaláig.

Az erődök mégis csak falak, az emberek pedig emberek : egyszer csak a római katonák is megunták, hogy szinte szakadatlanul hullnak és hullnak : a barbárok nyilai záporeső módjára kopognak az őrtornyok fagerendáin és bizony, nem mindig csak a gerendába fúródnak. Megtették ezek a szarmaták azt is, hogy mérgezett nyilakkal lövöldöztek ; ezek ellen nem volt védelem sem a pajzs, sem az erőd mellvédje. Elvégre dolgozni csak kellett : kijártak vízért, élelmiszerért, földet műveltek, arattak, csépeltek, őröltek, át is kellett kelni a Dunán, ha máskor nem, őrségváltáskor, és sohasem tudhatta a katona, mikor

fúródik szarmata nyíl a testébe. Veszedelmes volt a szolgálat, mert ezeken a barbárokon sohasem lehetett eligazodni. A legjámborabb ábrázattal jártak be a balparti burgusok és castellumok területére, adtak-vettek, csereberéltek, de sohasem lehetett tudni, hogy alattomos és — őszintén szólván — kissé állatias ábrázatuk s kiugró pofacsontjuk mögött miféle hitvány szándékok motoszkálnak. A jobbparton még csak hagyján, mert ott az erődsor mögött volt második megerősített vonal is, ahonnan segítséget kaphattak a római katonák s ahová szükség esetén visszavonulhattak. De itt, a balparton, embertelen volt a szolgálat. Ha minden kötél szakadt, csak egyetlen menekülés volt : felgyujtani a burgust, nyakra-főre csónakba szálni és hajrá, átevezni a jobbpartra. De Jupiter legyen irgalmas annak akatonának, aki nem tudta kettős pajzzsal fedezni magát, mert ezek a nyomorult barbárok sohasem egyvonalban lőttek, hanem legyezőalakban álltak fel a parton s éktelen diadalordítással zúdították nyilaikat a menekülőkre, akiket nem egyszer jobbról-balról, szinte félköralakban pitykéztek ki a barbárok nyilai. Olyan volt ez a barbár néphangulat, mint valami láz : sehogysem akart lecsillapodni.

Róma igazán mindent megtett katonái védelmére s mégis rengeteg katonának az életébe került a birodalom őrzése, — s egyúttal meglepetéssel értesülünk, hogy ezrével hurcolták el a barbárok fogságba a római katonákat. A hadifoglyokkal nem bántak kegyetlenül, csak éppen munkára fogták őket. El sem lehetett képzelni szégyelletesebb állapotot annál, mikor a római katona a barbároknak végzett szolgai munkát. Ha egy-egy nagyobb római győzelem után békét kötöttek a barbárokkal, rendszerint azt olvassuk a békefeltételekben, hogy ki kell adniok a római hadifoglyokat s ezeknek a száma nem egyszer százezer is volt.

Az erődítési rendszer, amint az emlékek mutatják, igyekezett alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, a táj és a terep jellegéhez. Az erődök általában kicsik voltak ; ezért ragadt rajta némelyiken a népies Bolhavár név : nyilván azt jelenti, hogy apró kis váracska lehetett. Akad azonban a burgusok között szokatlanul nagy is ; ilyent találtunk Váccal szemben. Róma nyilván nagyon bízott fegyvereiben s katonái bátorságában, mert biztonsági okokból azt is megtette, hogy néhol hidat épített a Dunán. Traianus az Aldunán stratégiai okokból építette meg híres hídját, de hogy idefent, a mai Nógrádverőce mellett, továbbá Aquincum és a Rákospatak torkolata között hogyan mertek hidat verni, az még ma is rejtély az utódok előtt. Mert igaz ugyan, hogy a híd biztosította a kényelmes közlekedést ; lehetővé tette, hogy veszedelem esetén gyorsan segítséget küldjenek a balpartra, egyúttal azonban a barbároknak is megkönnyítette az átkelést s az esetleges rohamot a Dunán át. Nyilván kellőképpen biztosították a hidakat és szükség esetén még mindig módjukban volt felgyujtani a mérnöki tudo-

mánynak ezeket a remekeit, ha esetleg nagyobb barbár csoportok akartak volna átkelni a Dunán.

A markomannok és kvádok, a Duna északi balpartjának lakói, rendkívül fortélyos emberek voltak: minden utat és módot megragadtak, hogy átkeljenek a Dunán, rendszerint ott, ahol a rómaiak nem is sejtették és olyankor, amikor legkevésbbé számítottak rá. Természetes, hogy csónakjaik szüntelenül ott horgonyoztak a parton és talán éppen ezek a csónakok voltak a legveszedelmesebb harci eszközeik; legalább is erre kell következtetni abból, hogy római győzelmek után kikötik a békeszerződésben: a barbárok pedig nem tarthatnak csónakokat. Nógrádverőcénél, a váci Duna-könyök északi oldalán, megtalálták a római őrtornyot. Szokatlanul nagy torony ez s nem is négyszögalakú; téglalapalakú erődítmény, hosszabb fala 23 méter, falainak vastagsága 3·20 méter. Már ezek a méretek mutatják, hogy rendkívül nagy fontosságot tulajdonítottak az őrtoronynak; erre utal az is, hogy jobbra és balra egy-egy toronyban végződő falkar ágazott ki. Külföldi példák alapján bizonyos, hogy az erődítmény bejárata a Duna felé nyúlt. A torony Duna felé eső részének alapzatában cölöpöket találtak, tehát a toronynak ez a része mocsaras helyen vagy árterületen épült. Ez a verőcei torony egyike volt azoknak a római burgusoknak, amelyeknek őrsége önmagát látta el élelemmel. Nyilván művelték a földet: erre kell következtetnünk abból, hogy vermet találtak, kézimalmot és kutat. Az is bizonyos, hogy a toronnyal szemben a szentendrei szigeten is volt burgus.

Egyes irodalmi adatokból arra lehetett következtetni, hogy a két burgust híd kötötte össze. Edward Brown angol utazó a XVII. században említi, hogy itt római hajóhídnak kellett lennie, mert a Dunában hajóroncsot találtak. Sokszáz évnek kellett elmúlnia, amíg a mai archeologusok igazolták ennek a helynek fontosságát: a leleményes modern tudós megleste egyszer a Dunának különösen alacsony vízállását és megtalálta az egykori római híd pillérének cölöpjeit. Nincs még tíz esztendeje, hogy ez a felfedezés megtörtént, és a felfedezéssel egyidejűleg előkerült leletek igazolták a hely fontosságát; nemcsak érmeket találtak, hanem egyéb leleteken kívül nyers borostyánt is, ami annyit jelent, hogy itt kereskedelmi gócpontnak kellett lennie: olyan vásárhely lehetett ez, amelyet a barbárok sűrűn felkerestek. Ammianus Marcellinus, a történetíró, mikor arról beszél, hogy Valentinianus a barbárok területén is emeltetett római erődöket, elmondja, hogy 374-ben, mikor a szarmaták betörtek Valeria tartományba (az egykori Pannonia Inferiorba), a császár hamarosan mozgósítást rendelt el és elhatározta, hogy lecsap a kvádokra. Meglepetésszerűen akart rájuk törni és ezért, mint Ammianus írja, nagy sebbel-lebbel hidat veretett a Dunán; a történetíró azt mondja, hogy nyakra-főre épült a híd, mindenfelől összevontak minden nélkülözhető hajót,

összekapcsolták őket, megépítették rájuk a hidat és a császár olyan helyen kelhetett át a Dunán, ahol a kvádok egyáltalán nem is várták. Ez lett győzelmének titka.

Sokat elgondolkoztam ennek a Duna-hajlatnak fontosságán, akkor, amikor fent álltam a Dobogókőn és szétnéztem a Duna-vonalon s a mögötte elterülő tájon. A változatos balparti táj minden ízében alkalmas volt arra, hogy a hegyek és dombok kulisszái mögött a barbárok meglepetéseket készítsenek elő. Nem volt nehéz csapatokat összevonni az erdők és a hegyek rejtekében, az éj leple alatt csónakokon átkelni, aztán meglepni és esetleg felkoncolni a római őrséget. Gyönyörű innen ez a táj ; a szem messze ellát és igazán csodálkoztam volna, ha éppen itt, a Dobogókő hétszáz méteres magaslatán nem építettek volna tornyot a rómaiak. Azon az aranyló őszön, amikor Dobogókő hegyeit jártam és erdőit élveztem, egyszer csak római úton találtam magam. Többszáz méter hosszúságban húzódik a római út a dobogókői magaslatról lefelé, az erdőkön keresztül. Ha ma építette volna valaki sétaútnak, nem választhatta volna meg ügyesebben a vonalát. Elejétől végig változatos táji szépségekkel gyönyörködtet s az erdő titkos csendje valóban régi hangulatokat idéz. Mintaszerű római út ez : szabálytalan köveit valamikor erős kötőanyag tarthatta össze ; a kerékvágások nyomai mutatják, hogy fontos forgalmiút lehetett ; a szegélykövek becsületére válnának akár a Via Appiának is ; a két kis híd, amely átível a patakon, római jellegű. Egyik sétámon faragott követ találtam az út közepén s úgy láttam, hogy elmosódott betűk nyomai sejlenek fel rajta. Ki tudja, hová tűnt a kő, amely talán egy-két betűben távoli üzenetet hozott volna a római út késő vándorának? Évszázadok óta itt az út, az erdők mélyén kanyarog lefelé a völgybe, hogy beletorkolljon a solva-aquincumi hadiútba, — és nem vett róla tudomást senki. Alig néhány évvel ezelőtt ismerte fel jellegét és jelentőségét a budapesti egyetem egyik tanára s felhívta rá az archeologusok figyelmét. De ismét éveknek kellett eltelni, amíg a fiatal archeologus-nemzedék egyik tagja rászánta magát és alaposan felkutatta, felmérte és leírta ezt az utat.

Ha elnézem a mai pompás autóutat, amely egyetlen iramban ível föl a hegytetőre, eszembe jut, hogy a cseh megszállás idején a magyar hadvezetőség éppen azért építtette ezt az elsőrendű hadiutat, hogy innen szemmel tartsák a túlsó part bitorlóit. A történelem megismétlődik. Íme, sok száz évvel ezelőtt ugyanígy tartotta szemmel a római őr a fészkelődő barbárokat ; így őrködött itt elmúlt napjainkban a magyar katona s figyelte az újkor barbárainak mozgolódásait.

Természetesen őrtorony is állt itt valamikor. Én még láttam az őrtorony alapfalait : szabályszerű burgus volt, méretei a burgusok rendes méretei, felépítménye persze hiányzott, hiszen bizonyára fából volt. Sűrűn benőtte a köralakú építményt a kökény és a vadszeder ;

mindent elhittem volna, csak azt nem, hogy ezt az őrtornyot valaha szétrombolják. És mégis megtörtént a hihetetlen : mikor a nagyszállót építették fenn a Dobogókőn, érthetetlen módon szétszedték az egykori római erősség köveit, egyszerűen nyomtalanul eltüntették : ki tudja, miért? Hiszen nem volt útjában senkinek és homokkövei igazán nem voltak túlságosan alkalmasak arra, hogy egy mai vasbetonépületben szerepeljenek. Szerencsére az utat még nem rombolták szét, köveit még nem hordták el. Délnyugat-nyugati irányban vezet lefelé a Dobogókőről Pilisszentkereszt irányában ; fönn a dombtető közelében hiányzik már a burkolata, csak mintegy kétszáz méternyire a turistaháztól kezdődik ; vannak az úton százötven méteres ép szakaszok, de vannak rongáltabb részek is ; a kis patakmedren át két római híd vezet, és a római kocsikerekek széles párhuzamos vonalai között, az út közepe táján, keskenyebb párhuzamos vonalak látszanak: újkori kocsik nyomai.

Az a körülmény, hogy Aquincum és a Rákospatak torkolata közt is volt római út, arra mutat, hogy állandóbb jellegű összeköttetés volt a balparti barbárok és a jobbparti rómaiak között. Éppen azért, mert a barbárok szüntelenül nyugtalankodtak, állandóan jöttek-mentek a katonák és a követek, szóval szinte állandó volt a hadi és politikai összeköttetés a markomannokkal, kvádokkal és szarmatákkal. De magától értetődik, — hiszen ennek a nyomaival már ismételten találkoztunk — hogy megfelelő kereskedelmi összeköttetés is volt köztük. Marcus Aurelius és Traianus római oszlopain látjuk a barbár típusokat is. Ott van a marcona és kemény tekintetű szír íjász : szakállas vitéz, a szakáll nyilván keleti jellegét hangsúlyozza ; a szír íjász volt Róma igazi fegyvere a barbárokkal szemben. De ott vannak az oszlopon a barbárok is : elrettentő, félelmetes arcok ; ott vannak a roxolánok, mongolos pofacsontjukkal, ott vannak a torzonborz barbárok, köztük a hosszúruhás jazigok ; olyanok, mint a szkíták s úgy képzelem : olyanok, mint az ősmagyarok : viseletük legalább is erre mutat, s egyszer már találkoztunk olyan adattal is sétáinkon, hogy harcmodoruk is hasonlított az ősmagyarokéhoz.

Vajjon gondolt-e valaki arra, milyen nyelven érintkezhettek ezek a barbárok a rómaiakkal? Nem nehéz megfelelni a kérdésre : kereskedők már régen járták a barbárok földjét, sokan ott is ragadtak s megtanulták ezeket az érdes, csikorgó nyelveket ; volt római, aki megtanult a barbárok nyelvén s voltak barbárok, akik áttelepedtek római területre, vagy római csapattestekben szolgáltak. Feliratokról tudjuk, hogy Aquincumban volt germán és szarmata tolmács ; az aquincumi II. tartaléklegio duplazsoldos germán tolmácsa egyidőben Marcus Aurelius Flavus volt. Érdekes, hogy egy másik római a jazigok nyelvén értett. Ki tudja, milyen volt ez a nyelv, ki tudja, nem volt-e benne a magyarral rokon szó? Ki tudja, nem csatangoltak-e itt már a rómaiak korában szkíták, és egyéb rokonfajták? Abban a

vegyes népáradatban igazán akadhatott olyan törzs, amely közeli rokonságban volt a magyarokkal. Egyszer olvastam egy novellát, amelyben a szerző a Fekete-tenger partjára száműzött Ovidiust hozza össze egy vásáron magyarokkal. Lám, a képzelet szívesen összekapcsolja a humanista magyarságot már azokban az ősi időkben a rómaiakkal.

Ha valaki csodálkoznék, hogy Szeged táján római erőd volt, ha valaki túlságosan vakmerőnek mondaná, hogy a Duna balpartján az őrhelyek és táborok sorát építették meg a rómaiak, az vessen egy pillantást a trencséni vár sziklafalára. Messze fönt, Északon, volt a II. tartaléklegiónak egy különítménye és általában a későbbi magyar Felvidék, a római barbaricum területén több helyütt is volt római őrállomás. Ezeknek a katonáknak volt csak igazán nehéz a helyzetük! A trencséni őrállomás 850 katonája (Kr. u. 179—180) igazán furcsán érezhette magát odafönt a messze északon a barbárok tengerében; de nem szabad elfeledni, hogy 850 római katona fölért tízezer barbárral. A római katona nemcsak verekedett, hanem harcolt, még pedig gondosan kidolgozott haditervek szerint; a rómaiaknak volt hadtudományi irodalmuk; Vegetius, Frontinus és egyéb katonai írók könyvekbe foglalták a haditudományt; a római törzstiszt, aki csapategységeket vezetett, mindig kezébe vehette valamelyik ókori Clausewitz kézikönyvét és nehéz esetekben tanácsot kérhetett tőle.

De a római őrségek gyakran önmaguk nehezítették meg helyzetüket. Ha a történetírókat olvassuk, meglepetéssel értesülünk a markomannok sűrű panaszairól; sokszor úgy tüntetik fel magukat, mint ártatlan áldozatait a római katonák erőszakosságának. Emlékszünk rá, hogy Valentinianus is a kvádok mentegetődzéseibe halt bele. De ha ebből a szempontból olvassuk például Ammianus Marcellinus történelmét, akkor, mi tűrés-tagadás, be kell vallanunk, hogy néha igazuk volt a kvádoknak és markomannoknak. A barbár földön telepített római erődök legénysége hetyke, hencegő, erőszakoskodó katonákból állt; talán azt hitték, hogy így biztosíthatják legjobban a tekintélyüket. Dúltak és zsaroltak a közeli és távoli környéken; amire szükségük volt, azt minden eszközzel előteremtették s nem elégedtek meg azzal, amit a jobbpartról kaptak vagy maguk termeltek. A barbárok élete valóban szüntelen szenvedés volt; nincs benne semmi csodálatos, hogy ezeket a vad harcosokat folyton bőszítették a pökhendi római katonák. S ezek nem elszórt jelenségek voltak, hanem mindennapos esetek, hiszen a balparton a markomannok földjén húszezer s a kvádok földjén ugyancsak húszezer római katona állomásozott. Nem csoda, hogy a barbárok kisebb portyázócsapatokat alakítottak és ott ütötték a rómaiakat, ahol érték.

A sírkövek elárulják, hogy egyre-másra vertek agyon rómaiakat barbár rablók, akik esetleg nem is voltak rablók, hanem csak szabad-

ságharcosok. Ezek a kis guerilla-csapatok akkor is működtek, amikor egyébként békesség uralkodott a Duna-vonalon. S a feliratok elárulják, hogy nemcsak Pannoniában, hanem Daciában is napirenden voltak a rablótámadások. Egy felirat elmondja, hogy Lucius Julius Bassust, Drobeta (Turnszeverin) város tanácsnokát és főpénztárosát rablók verték agyon, alig negyvenéves korában ; de azt is megemlíti a sírkő, hogy öccse, Julius Valerianus, bosszút állt haláláért. Drobetára, úgy látszik, rájárt a rúd ; találtak egy sírkövet a mai Karánsebes és Mehádia között, amely elmondja, hogy az ötvenhét éves Publius Aelius Ariortust, Drobeta város polgármesterét, rablók verték agyon az erdőben. Felesége, két fia és unokája, szép sírkövet állíttatott neki. De ezek a rablók még nőket is agyonvertek, sőt azzal sem törődtek, hogy római-e az illető. Valahol a Duna mentén a vad erdőkben agyonvertek egy barbár nőt, Ucudius és Sutta leányát. Jó kislány lehetett, nagyon megdícsérik a sírkövön ; talán valahova küldték a szülei és közben a rablók agyonverték és kifosztották. Azonban a szerencsétlen apa nem hagyta annyiban a dolgot, hanem — amint a sírfelirat büszkén mondja — megbosszulta a leányka halálát.

Így elevenedik meg előttünk a római limes élete. Nyilvánvaló, hogy a legkomorabb és legerősebb bástyatornyok tövében sem volt fenékig tejföl az élet : apró surlódások szüntelenül voltak, a tüzek mindig parázslottak és rendszerint csak egy szikra kellett hozzá, hogy lángra lobbanjanak. Hogy naponta elestek és meghaltak emberek a határvonalon, az egészen természetes. Az a batávus katona, aki tengernek mondta a Dunát, az ellenség nyílzáporában menekült a barbár partról a jobbpartra. Olyan élet lehetett ez, mint itt Magyarországon a török hódoltság korában a végeken. Nem volt háború, de nem volt béke sem. Amint mondtam : inkább csak szép szólam volt itt a Pax Augusta.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a római politika ügyesen kormányozta szekerét. Egy lépés jobbra, egy lépés balra, főképpen pedig döntő lépés az ellenség felé. Külön-külön végzett velük, még pedig úgy, hogy rendesen egymásnak uszította őket. Ezt a politikai játékot a barbárok nem vették észre, nem is tudták felfogni, vakon szédültek bele Róma politikájának kifeszített hálójába. Ez a hintapolitika valósággal életszükséglete volt Rómának, különben nem tudta volna tartani a végeláthatatlan határvonalat. Az is egyik eszköze volt a barbárok fékentartásának, hogy színes csapatokat telepített közéjük, nemcsak a Duna balpartjára, hanem az előretolt őrállomásokra is : a Felvidéken afrikai zászlóaljak állomásoztak, Daciában ugyancsak afrikai katonák voltak helyőrségen. Elképzelem ezeknek az afrikai katonáknak kínszenvedését, itt a fagyos Északon, a zord hegyek között! De elképzelem hangulatukat is és arra gondolok, hogy elkeseredésükben bizonyára kíméletlenül fékentartották a bennszülött törzseket.

Ennek a római egyensúlypolitikának egyik szemléltető példája a kvád Vannius királysága. Sokszor gondoltam rá, vajjon mi lehetett ennek a Vanniusnak az igazi neve ; mert a rómaiak ellatinosították a barbár neveket és mi már legtöbbször nem fogjuk megtudni, mi is volt az igazi nevük. Nos, mindegy, a római történetírók még az afrikai móroknak, berbereknek és négereknek is latin neveket adnak, el sem tudtak képzelni embert másféle névvel. Mindegy, ennek a Vanniusnak a sorsa érdekesebb, mint a neve.

Messze kezdődik a történet. A germániai cherusk-törzs fejedelme, Arminius (akinek nevét helytelenül azonosítják a német Hermann névvel), ifjúkorában a római hadseregben szolgált. Daliás termetű fiatalember volt, jó katona, értelmes és tanulékony ifjú. Róma Augustus korában már megbecsülte a germánokat, mert hamarosan meggyőződött harci erejükről, tiszta erkölcsükről és páratlan vitézségükről. Nem csoda, hogy a birodalom későbbi századaiban a germánok lettek az állam oszlopai és a germán harcos Róma kardja. Erre az Arminiusra különösképpen vigyáztak Rómában ; a germán herceg nevelésére maga Augustus császár ügyelt fel ; a fiatalember hamarosan megkapta a római polgárjogot, sőt a császár a lovagrendbe is beiktatta, ami egészen szokatlan és rendkívüli kitüntetés volt ; ebben az időben már a római polgárjog is nagy kitüntetésnek számított. Elképzelem a római lovagokat, akik ötven-hatvan őssel dicsekedhettek : mennyire fintorgatták az orrukat, mikor a barbár herceg megkapta a lovagi gyűrűt. De nem hiszem, hogy nagyobb baj lett belőle, mert az ifjú nevelésének befejeztével hazatért népe körébe. Hiszen Augustus sem akart egyebet. Azért vigyázott rá, azért kedvezett neki, azért halmozta el kegyének minden jelével, hogy hozzáédesedjék a római kultúrához, Róma politikai és hadicéljaihoz, szóval a római gondolathoz. Minden remény megvolt arra, hogy Arminius Róma előretolt képviselője lesz barbár hazájában.

Csakhogy másképpen történt. A germán törzsek sorozatos nyugtalankodásait végre is le kellett csillapítani ; Augustus császár Quintilius Varus tábornokot bízta meg a germániai hadjárat intézésével. Varus tábornok eleinte sikeresen harcolt, de óriási politikai hibát követett el. A római gyarmatosítás elve — ezt láttuk már az eraviscusok meghódolásakor — mindig az volt, hogy a barátságosan meghódolt népeket lehetőleg meghagyja régi szokásaikban és életformáikban, ne bontsa fel önkormányzatukat és ne erőltessen rájuk római intézményeket. Varus megszegte ezt a római gyarmatosítási elvet : mindenáron római provinciának akarta berendezni a cheruskok földjét, megfosztotta a törzset önállóságától, kegyetlenül bánt a néppel, megalázta az előkelőket ; nem is római volt már, hanem csak gőgös hódító. Megfeledkezett azonban arról, hogy ez a fiatal és erős néptörzs büszke és harcias szellemet hordozott magában, s ha összeszorított fogakkal tűrte

is egy darabig a római tábornok packázását, nem tűrhette sokáig. Arminius római nevelést kapott ; jellemes, büszke embernek nevelték, de már annak is született ; a rómaiak kiképezték a haditudományban is. Barbár volt az ereje és önérzete, római volt a jelleme és a hadiképzettsége. Nem volt nehéz az ifjú hercegnek a különféle törzseket egységbe tömörítenie. Quintilius Varus nem is sejtette, milyen veszedelem tornyosul feje fölé : Arminius serege becsalta a római legiókat a teutoburgi erdőbe és — ahogy ma mondani szokták — az egész római sereget megsemmisítette (Kr. u. 9). A tábornok levonta hibás politikájának következményeit : úgy viselkedett, mint igazi római nagyúr ; nem élte túl a szégyent, hogy a szent sasok elvesztek, hanem rögtön a csata után öngyilkos lett. Ekkora csapás rég nem érte Rómát. Az öreg Augustus nagyon szívére vette a teutoburgi vereséget ; betegeskedett már ekkor, fáradt teste a sír felé hanyatlott, de szelleme ép volt ; ha valaki, ő igazán tudta, mit jelent a legedzettebb római legiók elvesztése. Élete végéig rágott rajta ez a szégyelletes vereség ; még halálos ágyán is egyre ezt hajtogatta : «Varus, add vissza legióimat!»

Gyógyíthatatlannak látszott a seb, amelyet Arminius Róma erején és becsületén ütött. Róma nem is akarta még egyszer kenyértörésre vinni a dolgot ; inkább úgy gondolta : hadd higgadjanak le a fölizgatott kedélyek, gyógyuljanak be a sebek s majd eljön az idő, amikor vissza lehet szerezni az ezüst sasokat. Arminius egyelőre nem állt meg : most már a rómaiak germániai szövetségesei ellen fordult. Különösen útjában állt Maroboduus markomann király, aki a rómaiakhoz húzott. Serege még harci lendületben volt, nekiment Maroboduus népének és egy csapásra kiverte Germaniából. Ez a Maroboduus szorongattatásában Tiberiushoz fordult és segítséget kért tőle Arminius ellen. Ekkor történt, hogy a császár Drusust, a fiát küldte megfelelő csapattal Maroboduushoz, de nem azért, hogy római erővel segítse Arminius ellen, hiszen egyáltalában nem bánta, ha széthull Maroboduus országa és népe, hanem inkább tüntetésül, azért, hogy megmutassa Róma barátságos érzületét. Alapjában véve nagyon örült a germán törzsek marakodásának és tétlenül tűrte, hogy Maroboduust kiverjék Germaniából.

Maroboduus nem tehetett egyebet, elvonult Arminius győztes serege elől a boiusok földjére. Leverte a kelta boiusokat és földjükön új hazát alapított népének ; lassankint egyéb törzseket is szövetségébe vont, vagy meghódított, úgy hogy új országa nemsokára hatalmasan megerősödött. Róma igazán nem bánta volna, ha ez az ország valamiképpen meggyengül, tehát szívesen látott, sőt talán szított is mindenféle erjedést és forrongást a markomann népben. Az új ország délkeleti felében pompás székhelyet épített Maroboduus ; ebben a városban római kereskedők és markotányosok is megfordultak, sőt le is telepedtek. Tacitus némi megrovással említi, hogy elfeledkeztek hazájukról és a kapzsiság annyira elvakította őket, hogy az ellenség földjén

alapítottak új otthont maguknak. A markomann törzs egy másik ura, Catualda, ugyancsak Maroboduus földjén telepedett le s ő is megismerte ezeket a római kereskedőket, akiknek az ország ura szabad mozgást engedélyezett. Nem lehetetlen azonban, hogy éppen ezek között néhány ügynöke is volt Rómának ; ezeknek csak az lehetett a feladatuk, hogy ellenségeskedést szítsanak az egyes törzsek között s ezzel Maroboduus hatalmát belülről gyengítsék meg. Róma valóságos fenyegetésnek érezte ezt az erős markomann országot, szüntelenül résen volt s úgy intézte, hogy háborúskodnia sem kellett és Maroboduus birodalma mégis széthullt. Ez a Catualda, akit valamikor éppen Maroboduus szorított háttérbe, kezdettől fogva féltékenyen nézte Maroboduus hatalmának gyarapodását. Már annak idején bosszút esküdött a győztes Maroboduus ellen s nyilván a római ügynökök izgatására valóságos szövetséget hozott létre ellene magában az országban ; igaz, hogy ebbe a szövetségbe belevonta a gótokat is. Titokban nagy sereget szervezett és rátört Maroboduus hatalmas várára. Sohasem juthatott volna be a várba, ha nem sikerült volna megvesztegetnie Maroboduus főembereit, akik aztán hozzá pártoltak és a kezére jártak, hogy bejuthasson seregével a király várába.

Úgy történt minden, mint valami kalandos regényben : Maroboduusnak éppen csak annyi ideje maradt, hogy néhány hívével menekülhetett ; útközben egyre több csapat csatlakozott hozzá, nyilván azért, mert ezeknek is okuk volt menekülni a győztes Catualda elől. Maroboduus tudta, mit kell tennie : gyér csapataival egyenesen nekivágott a Dunának (Kr. u. 19). Pontosan akkor történt ez, amikor Rómának sikerült Arminiustól is megszabadulnia.

A teutoburgi tragédia most teljesedett be : Arminius megtért öngyilkos ellenfele árnyaihoz ; ebben az évben meggyilkolták. Halálában az a tragikum, hogy saját honfitársai gyilkolták meg : nyilván nem bírták elviselni erélyes uralmát, nyilván nem tudtak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy nem egyszer római szokásokat akart meghonosítani, ámbár mindvégig engesztelhetetlen ellenfele maradt Rómának. Az sem lehetetlen, hogy halálában maga Róma is ludas volt, hiszen túlságosan erősnek érezte már Arminiust ott fönt a hideg Északon. Róma, a nagy ellenfél halála után, nagylelkűnek mutatkozott ; feleségét Thusneldát — ahogy ma mondani szokták — védőőrizetbe vette, vagy más szavakkal «internálta» Ravennában. Ez a ravennai vár azért volt olyan kedvelt internálótábor, előkelő ellenfelek és hadifoglyok számára, mert a lagunák és mocsarak miatt szinte megközelíthetetlen volt. Itt élt a büszke Thusnelda, kisfiával, Thumelikkel együtt. A kisfiúval nem bánt Róma oly előzékenyen, mint anyjával : a kisfiúból még nagy veszedelem lehetett! Ha a hagyománynak hinni lehet, gladiátornak nevelték a gyermeket, aki korán el is pusztult.

Nos hát, ebben a tragikus esztendőben megjelentek Carnuntummal szemben a megtépázott markomann csapatok. Maroboduus levelet írt Tiberiusnak, mint Róma barátja s védelmet, támogatást és menedéket kért tőle. A császár óvatos volt ; biztosította róla, hogy nem feledkezett meg barátságáról, tiszteletben tartja fejedelmi jogait és egyúttal fölaljánja neki a menedéket. Nem a segítséget, nem a támogatást, hanem csak a menedéket. Annyit jelentett ez, hogy jégbe hűti a barbár királyt megmaradt seregével együtt és hosszabb időre békessége lesz tőle. A császár még azt is megtette, hogy Maroboduust egyik szenátusi beszédében nagy férfiúnak nevezte s keményen megrótta népének azt a részét, amely fellázadt törvényes királya ellen. Bölcs előrelátással hangzott el ez a beszéd, mert Tiberius nagyon jól tudta, hogy ha megint föllángol a barbár veszedelem, Maroboduus értékes zálog lesz a kezében.

Maroboduus barátunk tehát révbe ért : seregével átkelt a Dunán Carnuntumnál és vajjon gondolt-e arra, hogy tizenhárom évvel ezelőtt itt vonta össze csapatait Tiberius császári herceg, hogy éppen ő ellene vonuljon? Annyi bizonyos, hogy most római vazallus lett belőle. Itt a Duna balpartján telepítették le az átmenekült markomannokat a rómaiak ; új barbár ország keletkezett így a Duna balpartján, és ez hű alattvalója volt Rómának ; de szerette volna látni Róma, hogy megmoccanjon : a jobbpart erős római katonasága csírájában elfojtott volna minden megmozdulást. Maroboduust magát nem hagyták letelepített népe körében : elvitték Itáliába és igazán nem nehéz kitalálni, hogy hova : Ravennába. Végül, úgy látszik, minden barbár veszedelem tüzét Ravenna tengerébe fojtották. Itt éldegélt hát Maroboduus még tizennyolc évig, mint ártalmatlan politikai menekült. Ha odafönt a Duna balpartján nyugtalankodtak a barbárok, a rómaiak mindenekelőtt azzal fenyegették meg őket, hogy visszaadják nekik Maroboduust. Ez hatott. Tagadhatatlan, hogy a római politikában volt némi humor is.

A furcsa nevű barbár törzsek közt akkoriban szerepeltek a hermundurusok ; ezeknek a nevét Catualdának volt alkalma igazán alaposan megtanulni, mert jó leckét kapott tőlük ; elérkezett az a pillanat, amikor Catualda uralmát is megunták, mivel neki is fejébe szállt a dicsőség és túlságosan királykodott a vele szövetkezett törzseken. Itt is akadt egy Catualda, Vibilius volt a neve ; ezúttal ő ütötte nyélbe Catualda ellen az összeesküvést, amely pontosan ugyanolyan menetrend szerint folyt le, mint Catualda összeesküvése. Sok leleményesség nem volt ezekben a barbárokban, de a receptjük mindig bevált : ezúttal Catualda menekült, még pedig ugyancsak a rómaiakhoz. A rómaiak pontosan úgy jártak el, mint az előbbi esetben, erre viszont nekik volt meg a receptjük : Catualda népét letelepítették új területre, őt magát pedig internálták ; még pedig ezúttal nem Ravennába, hanem Forum Julii (Fréjus) tengerparti várába. Azokat a barbár törzseket

amelyek valamikor Maroboduus és Catualda alattvalói voltak, a Duna balpartján, most a Marus (Morva) és a Cusus (Vág) folyók közt telepítették le.

Így aztán mindent szépen elrendeztek a rómaiak, még csak királyt kellett adniok ennek az új országnak. A rómaiak erre a méltóságra legalkalmasabbnak tartották a kvád Vanniust. Jó harcos volt, erélyes ember és hűséges hívük. Hogy kissé vad és kegyetlen volt, azt egy cseppet sem bánták; nem ártott az erős kéz odafönt a barbárok között; és különben is úgy gondolkozott Róma, hogy csak egyék egymást, lehetőleg szakadjanak minél több törzsre, pártra és kis országra s marakodjanak egymással. Talán még ki sem találták akkor ezt a közmondást: Inter duos litigantes tertius gaudet, — s máris igaz volt.

Vannius harminc évig uralkodott ezen az új országon és uralkodása teljes mértékben igazolta Róma politikájának helyességét. Nemcsak uralkodott, hanem rabolt, erőszakoskodott, be-becsapott a szomszéd területekre, otthon jól megfacsarta az adóprést és hát így erősítette országa és a maga hatalmát. Érdekes, hogy mikor trónra lépett, meglehetősen népszerű volt; szerették is; nyilván örültek, hogy annyi hányattatás után révbe ért ez a szerencsétlen markomann-kvád ország és a válságok után megkezdheti békés életét és fejlődését. Vannius eleinte komolyan dolgozott a népek egyesítésén és erősítésén, később azonban, amikor megmelegedett trónusán, kegyetlenkedni kezdett, hatalmaskodott, zsarnokoskodott; népei szinte a fellegekből pottyantak le, mikor így lassankint megmutatta igazi arcát. Amennyire szerették eleinte, annyira meggyűlölték most: napirenden voltak az országban a belső forrongások.

És ekkor megint következett a már ismételten bevált barbár recept: előbb suttogni kezdtek, aztán összebeszélni, aztán összeesküdni, aztán szövetségeket kerestek és találtak és természetesen megvolt a vezér is: ugyanaz a hermundurus törzsfő, Vibilius, akinek már gyakorlata volt ebben a királybuktatásban. Vannius tragédiája az volt, hogy ezúttal családtagjai is résztvettek az összeesküvésben és pedig saját unokaöccsei, hugának a fiai, Vangio és Sido. Az események éppen úgy bonyolódtak le most is, mint már azelőtt két ízben. Vannius szorongattatásában Claudius császárhoz fordult és segítséget kért tőle. Claudius eszes ember volt és igazán humor is volt benne: fegyveres segítséget nem ígért és nem adott ugyan Vanniusnak, de megígérte neki, hogy ha elkergetik, szívesen ad neki menedéket. Bizonyosan Ravennára gondolt a ravasz császár. Rendeletben utasította Palpellius Hister pannoniai kormányzót, hogy a Duna partján álljon fel egy legióval és válogatott segédcsapatokkal, s így fogadja a legyőzött Vanniust, nehogy valami könnyelműségre vetemedjenek a levert kvád csapatok; de arra is jó lesz ez a legio, hogy féken tartsa a győzteseket, nehogy elbizakodottságukban átcsapjanak római területre.

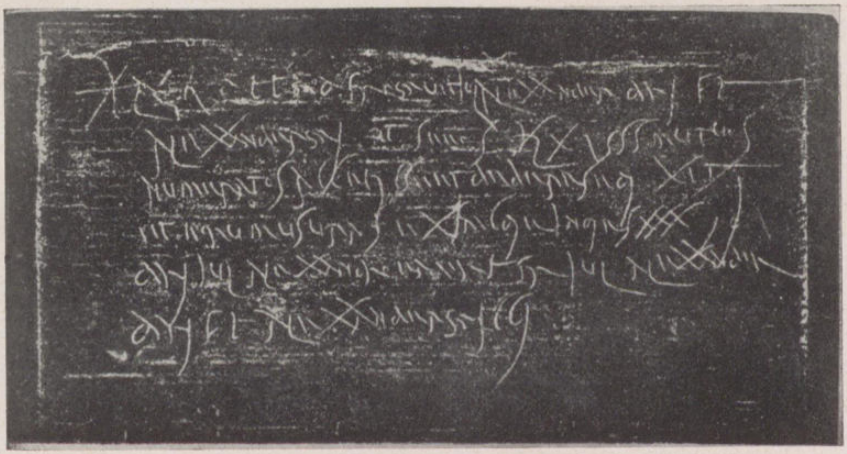

Verespataki viasztábla.

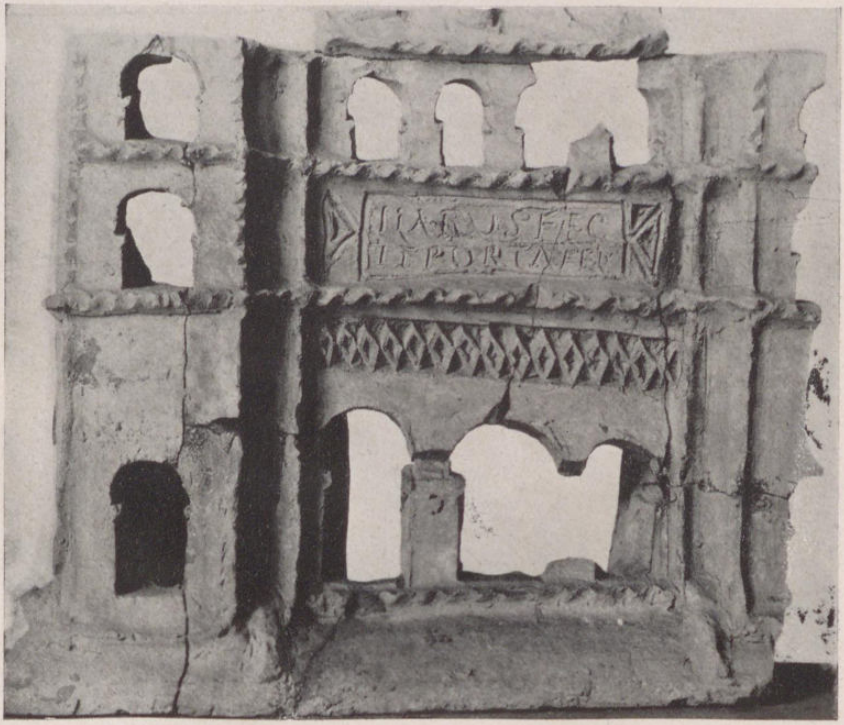

A dunapentelei táborkapu agyagmintája.

Szír íjász.

Római férfi tógában.

Verus császár.

Claudius császár.

Kretheus és Tyro.

Eraviscus család síremléke.

Ezúttal a kvádok királykergetése némi izgalommal járt ; futótűzként terjedt el a híre a király elűzésének és egyes csapatai menekülésének ; harminc éve rabolta és zaklatta már a környező országokat és törzseket, valamint a saját népét is, tehát egyszerre mint a hangyarajok, úgy keltek fel ezek a néptörzsek és siettek megkaparintani Vannius dús országát. Vannius hadserege furcsa összetételű volt : gyalogságát a maga népéből toborozta, lovasságát ellenben a szarmata jazigoktól kérte kölcsön. Vibilius lázadása úgy kezdődött, hogy szedett-vedett tömegekkel megindult Vannius vára ellen, rabolt, gyujtogatott és halálra kereste a királyt. Ez a lázadó sereg minden oldalról özönlött a királyi székhely felé s Vannius tehetetlen volt ellene, nem tudott körben harcolni ; kénytelen volt tehát behúzódni várába és elhatározta, hogy védekezni fog. Néhány erődítmény hű maradt Vanniushoz s a kvád és jazig csapatok megszállták most az erődítményeket.

Egy darabig farkasszemet néztek az ellenfelek, egyik sem mert beleharapni a másikba ; csakhogy a jazigok hamarosan türelmetlenkedni kezdtek, mert nem voltak hozzászokva a hosszas várostromokhoz. Elkezdtek tehát portyázni az országban, zsákmányoltak, szóval rátértek az önellátásra és ezt a módszert velük együtt folytatták azok a lugius és hermundurus törzsek, amelyek lassankint betörtek az országba. Csakhogy ezek szemben állottak a jazigokkal is és így történt, hogy Vanniust saját szövetségesei, illetőleg segédcsapatai, a jazigok, kényszerítették arra, hogy kibújjék odujából és ütközetre álljon. Az ütközet meg is történt, Vibiliusék győztek, szétverték a királyi sereget. Vannius azonban nem viselkedett olyan siralmasan, mint elődei, mert ő maga is derekasan harcolt a döntő csatában és meg is sebesült. Egyébként azonban ő is a régi receptet alkalmazta, amint Tacitus elbeszéli : a római dunai hajóhadhoz menekült ; hívei követték és ezeket Pannoniában letelepítették : mind földet kaptak.

Róma tehát megint megszabadult az egyik barbártól, aki hamarosan veszedelmessé válhatott volna, azonban most már valószínűleg ravennai magányában elmélkedhetett a szerencse forgandóságáról és a történelem logikájáról.

Most aztán újra kezdődött a körforgás ; egyszerre két királyt kaptak a kvádok ; mind a kettő, Vangio is, Sido is, hűséget esküdött Rómának. Megosztoztak az uralmon és hát elkezdték foglalkozásukat éppen úgy, mint elődeik. Pontosan úgy jártak ők is, mint Vannius, de valószínűleg ők maguk voltak az okai : eleinte, amíg ellenzékben küzdöttek a fennálló uralom ellen, nagyon népszerűek voltak ; mikor ők kerültek felül, egyszerre meggyűlölte őket a nép s Tacitus hozzáteszi : «mint rendszerint történni szokott». De a kitűnő történetíró nem tudja megmondani, vajjon az alattvalók szolgalelkűsége, vagy az ő zsarnokoskodásuk volt-e az oka a néphangulat változásának.

De itt elbúcsúzunk a barbároktól. Nagy a gyanúm, hogy a körforgás folytatódott. Olyan ez, mint az örökmozgó; úgy látszik, a színpad ugyanaz, az eseményanyag is mindig azonos, csak mindig más színészek játsszák a szerepeket. Érdekes és tanulságos innen, távoli kor magaslatáról lenézni erre a nyugtalan színpadra s figyelni a drámát, amely most már nem is érdekes, hanem inkább humoros. A néző talán mosolyog, azonban ezeknek a barbár ripacsoknak a szereplése végül mégis csak tragédiává fajul; de ez már nem az ő tragédiájuk, hanem Rómáé.

S kétszáz év mulva még egyszer hallunk az északi barbárokról valami érdekességet. Akkor már (Kr. u. 256) Gallienus császár jár itt a dunabalparti barbárok között. Miután visszanyomta a fickándozó alemann törzseket a Rajnánál, szövetkezett a markomannokkal, átengedte nekik Felső-Pannonia, tehát a Dunántúl egy részét és ott telepítette le őket. Életrajzírójának van egy megjegyzése, amely méltán kelti fel késő korok olvasójának figyelmét. Azt mondja, hogy miután letelepítette a barbárokat, a királyuk leányát, Pipa hercegnőt, maga mellé vette, «mintha a felesége volna.» Pipa hercegnő bizonyára szőke szépség volt, mint ahogy a germánok általában szőkék voltak. Ez a szőkeség már Caesar óta álma volt minden római férfinak. Ovidius mondja, hogy a római férfiakat valósággal lázba hozták a gyönyörű szőkehajú germán nők, akiket Caesar hadifoglyokként hurcolt Rómába. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy ekkor lett divat Rómában a paróka: a római nők levágatták fekete hajukat, hogy a germán rabszolganők gyönyörű, hosszú, szőke haját viseljék helyette, paróka alakjában. Ovidius egyik nőalakja, mikor a férfi szenvedélyes szavakkal ostromolja és dícséri szépségét, ezt mondja magában: «Nem tudom, melyik szikamber nő gyönyörű haját dícséri most az enyém helyett.»

Ilyen szőke szépség lehetett Pipa hercegnő is, ha Gallienus kissé elvesztette a fejét miatta és a szép germán királylányért odaadta országának egy darabját. Úgy történt minden, mint a mesében és innen a messzeségből csak sajnálhatjuk, hogy a császár életrajzírója olyan szűkszavúan nyilatkozott erről a romantikus eseményről. Bizonyára sok érdekes részlet van még e királyi kaland mögött, de sűrű fátyol hullt rá a századok során és bizony már nem láthatunk a császár és a germán hercegnő szerelmének titkaiba. Mikor visszagondolunk erre az epizódra, amely a fegyverek zajában virult ki a Duna partjain, mégis fel kell vetnünk magunkban a kérdést: vajjon mi lett a sorsa Pipa hercegnőnek? És ugyancsak fölbukkan bennünk a másik kérdés is: vajjon megért-e egy országot az aranyszőke germán királyleány?